

સ્વામીજી એક સાચા પ્રભુપ્રેમી અને માનવસેવક હતા. એમને મળવાના પ્રસંગ અવારનવાર મને મળ્યા અને હંમેશા હું એમની સહજપ્રિયતા તથા સરળ, હૃદયગ્રાહી, મનોગ્રાહી વિચારોથી પ્રભાવિત થયો છું. સ્વામીજી કહેતા કે મનુષ્ય વિચાર કરી પોતાની જે બૂરાઈ સમજાય તેનાથી રહિત થવું જોઈએ અને ત્યાર બાદ નિરભિમાન ભાવથી પોતાના સામર્થ્ય મુજબ સમાજની સેવા કરવી જોઈએ. મનુષ્યે એમ સમજવું જોઈએ કે એને જે કાંઈ મળેલું છે તે બધું સમાજની સેવાના સાધનરૂપે મળેલું છે. પોતા માટે તો માનવના જીવનમાં માત્ર સ્વાધીનતાની જ માંગ હોવી જોઈએ. સ્વામીજીના આ વિચારોમાં જીવનનું સત્ય શોભે છે અને તેનાથી આ માર્ગ પરના ચાલનારાઓના જીવનમાં કોઈ જ અંતર્દ્વંદ્વ નથી રહેતો. કારણ કે સ્વાધીનતાની માંગથી ભયનો નાશ થઈ આત્મબળનો ઉદય થાય છે.

સ્વામીજીના વિચારોમાં કોઈ પણ મત કે કોઈ પણ દર્શનનું ખંડન નથી. અવશ્ય રીતે તેમાં અસત્યનું ખંડન જરૂર છે. આજે સ્વામીજી આપણી વચ્ચે શરીરથી નથી, તેમ છતાં આપણી પાસે એમના વિચાર, એમનું દર્શન અને એમનું ક્રાંતિકારી જીવન વારસાના રૂપમાં છે, જેનાથી આપણે હંમેશા પ્રકાશ અને શક્તિ મેળવી શકીશું.

— જયપ્રકાશ નારાયણ

સાધકોના શરણાનંદ

સાધકોના શરણાનંદ

સંપાદન-લેખન
નલિન ઉપાધ્યાય

સ્વ. શાંતિલાલ ભાગ્યજી દોશી સ્મૃતિ પ્રકાશન પુષ્પ-૧

સાધકોના શરણાનંદ

૨૦૦૬ : ત્રિપુર ભારત

૨૦૦૬ : ૨૦૦૬

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

સંપાદન અને લેખન

નલિન ઉપાધ્યાય

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

૦૦૦૦૦૦

પ્રકાશક :
અક્ષરભારતી પ્રકાશન,
વાણિયાવાડ, ભુજ (કચ્છ) ૩૭૦૦૦૧

SADHAKO NA SHARNANAND
Spiritual Teachings of Pujya
Sharananandji, compiled by Nalin Upadhyay

पहेली आवृत्ति : २००८

पृष्ठसंख्या : १६+११२

नकल : ७५०

किंमत : ३. ५०

प्रकाशक
अक्षरभारती
वाझियावाड, भुज - ३७० ००१

टाठपसेटिंग :
शारदा मुद्रणालय
२०१, तिलकराज, पंचवटी पहेली रोड,
आंबावाडी, अमदावाद-३८०००६
फोन : २६५६४२७८

मुद्रक :
भगवती ओकसेट
सी/१६, बंसीधर असेट, भारखेवपुरा,
अमदावाद-३८०००४

साधकोना शरणांनंद

प्रार्थना

(१)

मेरे नाथ...

आप अपनी सुधामयी, सर्वसमर्थ, पतितपावनी, अहेतुकी कृपा से दुःखी प्राणियों के हृदय में त्याग का बल एवम् सुखी प्राणियों के हृदय में सेवा का बल प्रदान करें। जिससे वे सुख-दुःख के बंधन से मुक्त हों, आपके पवित्र प्रेमका आस्वादन कर कृतकृत्य हो जाए।

ॐ आनंद ! ॐ आनंद !! ॐ आनंद !!!

(२)

मेरे नाथ...

आप अपनी सुधामयी, सर्वसमर्थ, पतित पावनी, अहेतुकी कृपा से मानव मात्र को विवेक का आदर तथा बलका सदुपयोग करने की सामर्थ्य प्रदान करें, एवम् हे करुणासागर ! अपनी करुणा से शीघ्र ही राग-द्वेष का नाश करें। सभी का जीवन सेवा, त्याग, प्रेम से परिपूर्ण हो जाए।

ॐ आनंद ! ॐ आनंद !! ॐ आनंद !!!

— शरणांनंदजी भक्षराज

સાધનાની પગદંડી.

સંતો આપણા જીવનની ખડકીએ જાણે દીપ મૂકવા આવે છે જેથી અંતરબહિર ઉજાસ પથરાય. પ્રભુપ્રેમમસ્ત સંતોનું આપણી વચ્ચે હોવું એ પણ કેવી મોટી મિરાત અને અમીરાત ! તેમની અહંશૂન્ય જાગ્રત ચેતનાનો સંસ્પર્શ તેમના દેહવિલય પછી પણ થતો જ રહે છે. આપણે આપણા મૂળ લક્ષ્યને, સ્વરૂપને ભૂલીને ભટકતા હોઈએ છીએ ત્યારે આવા સંતો આપણને રાહ દેખાડી જાય છે, રાહ પર ચડાવી જાય છે. સ્વામી શરણાનંદજી એક અનોખા અને ક્રાંતિકારી સંત હતા. પ્રભુપ્રેમરસથી લબાલબ ભાવિત, જ્ઞાનના પ્રકાશથી ભરપૂર પ્રકાશિત અને પરહિતભાવનાથી આકંઠ દ્રવિત આ સંત પાસેથી જીવન અને સાધનાનો, ધર્મ અને અધ્યાત્મનો, સમસ્યાઓ અને વેદનાનો જે વિમર્શ આપણને મળે છે તે સમગ્ર માનવજાત માટે રસાયણ છે. જાગૃતિપૂર્વક, હોશપૂર્વક જીવવું એ જ ક્ષણેક્ષણની સાધના છે. સાધક માટે તો રોજબરોજનું જીવાતું જીવન જ પૂજા-હોમ સામગ્રી છે અને તેમાં અવધાનની જ્યોત જલતી રહે એ જ યાત્રા છે. પ્રસ્તુત પુસ્તક ‘સાધકોના શરણાનંદ’ આવા સાધકો માટે, જીવનયાત્રીઓ માટે જાણે સરળ રીતે કેડી કંડારી આપે છે.

સ્વામીજી સ્વયં રૂઢિગત જડતાથી સર્વથા મુક્ત હતા. ‘માનવતામાં જ પૂર્ણતા’ એ તેમનો કેન્દ્રવર્તી સંદેશ હતો અને સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ તે તેનો માર્ગ. સેવા એટલે : મેરા કુછ ભી નહીં, ત્યાગ એટલે : મુજે કુછ ભી નહીં ચાહિએ અને પ્રેમ એટલે : મੈં કુછ ભી નહીં હું ! આ પુણ્યસહિલા ત્રિવેણીમાં સ્નાન કરતા રહીએ તો ભવબાધા હરાઈ જાય. સ્વામીજીએ સમગ્ર ધર્મ-અધ્યાત્મની યાત્રામાં ‘માનવ’ અને ‘માનવતા’ને મૂકી નવો જ આયામ આપ્યો. કારણ કે તેમની સામે પ્રશ્ન હતો : વ્યક્તિનું કલ્યાણ અને સુંદર સમાજનું નિર્માણ કેમ થાય અને વ્યક્તિ શાંતિ અને મુક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે ? કરુણાપ્રેરિત, સર્વાત્મભાવથી ભાવિત

આ સંતે તેનું ગહન ચિંતન કર્યું અને આપણને વહેંચ્યું. તેમાંથી દરેક પ્રકારના સાધકને માર્ગદર્શન મળે છે. સાધક કર્મપ્રધાન હોય, વિચારપ્રધાન હોય કે ભાવપ્રધાન હોય, પણ જ્યારે તે સહાયતા-લાચારી, મૂંઝવણ-પીડા, થાકોડો-અશક્તિ અનુભવે ત્યારે આવા સંતો પ્રેરણા અને શક્તિ, ઉષ્મા અને સ્ફૂર્તિ પ્રેરી રહે છે. સ્વામીજીનાં ચર્ચયક્ષુ તો શૈશવથી જ વિલાપાં હતાં પણ જાણે દિવ્ય લોચનિયાં ઊઘડી ગયાં હતાં. આજે તો ગુરુ, શાસ્ત્ર, સંપ્રદાય, યોગ, ધર્મ, અધ્યાત્મને નામે જે અનુભવાય છે તેમાંથી આ પુસ્તકના વિચારો જુદી ભાત પાડનારા છે. જીવનદેવતા કેન્દ્રમાં છે અને માનવતા દ્વારા તેને જ અર્ધ આપવાનો છે. આ નાના-શા ગ્રન્થમાં સ્વામીજીના જીવન અને દર્શનની તેમજ તેમના દ્વારા પ્રેરિત સંસ્થા માનવસેવા સંઘની થોડી ઝલક વાચકને મળશે.

સાધકો માટે આ નાની પુસ્તિકા જાણે ભોમિયો બની રહે છે. સ્વામીજી તો સતત વાર્તાલાપો આપતા રહ્યા હતા અને પ્રશ્નોત્તર કરતા રહ્યા હતા. અહીં તો વિચારોનું થોડું દોહન છે. સ્વામીજીએ સાધકોના જીવનના રોજબરોજના પ્રશ્નોનું ટૂંકમાં છતાં સરળ અને મર્મશીલ માર્ગદર્શન આપ્યું છે. અહીં દેવકીજીનો જે પ્રશ્ન છે તે જાણે બધાનો છે : ‘હું જે ઇચ્છું છું તે થતું નથી અને જે થાય છે તે ગમતું નથી અને જે ગમે છે તે રહેતું નથી તો હું શું કરું ?’ એક ખાલીપો, અભાવ, અસલામતી, ભય જાણે આપણે બધા અનુભવીએ છીએ. શું કરવું ? સ્વામીજી કહે છે : ‘આપણે આપણા અભાવને પોતાના જ વિવેકદીપથી જોવા-સમજવા-પરખવાનો છે. અને તો જ જણાશે કે અભાવનું મૂળ કારણ છે સ્વની ઓળખ નથી તે. સ્વની ઓળખ, સ્વજ્ઞાન થાય તો કોઈ ભય કે અભાવ ન રહે. જે વ્યક્તિ પોતાના સુખનો આધાર બીજાને માને છે તે સુખી ન કહેવાય. ‘સુખી-ઉન્નત એ છે કે જે પ્રાપ્ત વિવેકનો આદર કરે અને શક્તિનો સદુપયોગ કરે.’

‘માનવ સેવા સંઘ’ની સ્થાપના જીવનની મૂળ ખોજ માટે છે. આપણી મૂળ ખોજ શી છે ? સ્વામીજી અનુસાર : ‘પોતાનું વ્યક્તિગત કલ્યાણ અને સુંદર સમાજનું નિર્માણ.’ સ્વામીજી કહે છે : ‘માનવતામાં જ પૂર્ણતા નિહિત છે અને તેની પ્રાપ્તિ એ જ તો છે આપણા જીવનનો ચરમ ઉદ્દેશ અને તે પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણે સ્વાધીન અને સમર્થ છીએ.’ સુંદર સમાજના નિર્માણ માટે સ્વામીજી નાની પણ જાદૂઈ વાત કહે છે : ‘પોતાના અધિકારનો ત્યાગ અને અન્યના અધિકારનું રક્ષણ.’ સઘળાં વેદના અને પરિતાપ, યુદ્ધ અને અશાંતિ પછી રહે ખરાં ? સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ તેમાંથી અનાયાસ આવે. સ્વામીજી ‘અચાહ’ અને

‘અપ્રયત્ન’ની વાત કરે છે પણ કર્મક્ષેત્રને છોડવાની વાત તેમની નથી. કર્મ કરતાં કરતાં શાશ્વત શાંતિ અને મુક્તિ પ્રતિ કેવી રીતે જવું તેની જ ચાવી સ્વામીજી આપે છે.

સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમનો સંદેશ કાંઈ નવો નથી. સ્વામીજી તેને નવી રીતે મૂકી આપે છે અને સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ એ કાંઈ અલગ અલગ વિભાગ નથી, સઘળું એકમેવ એકાકાર છે. સ્વામીજી કહે છે, સેવાની શરૂઆત તો પોતાની જાતથી જ કરવાની છે અને પોતાની જાતથી સેવા કરવી એટલે ‘બૂરાઈરહિત થવું.’ બૂરાઈરહિત થવું એ ચિત્તશુદ્ધિ માટેનું, શાશ્વતીના સ્પંદને ઝીલવા માટેનું પ્રથમ પગથિયું અને બૂરાઈરહિત થવા માટે શું કરવું ? ‘સુખીઓને જોઈ પ્રસન્ન થાઓ, દુઃખીઓને જોઈ કરુણાવાન થાઓ.’ ક્યાંય પ્રતિક્રિયા, અધિકારભાવ, નકારભાવ ન આવે. સેવા એ માન, સન્માન, અભિમાન, રુચિપૂર્તિનું સાધન નથી, પણ પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે છે. મહાત્મા ગાંધીજીએ આ કરી બતાવ્યું. સ્વામીજી કહે છે : ‘સેવાનો અર્થ છે આપણને જે કાંઈ મળેલું છે તે પ્રભુના સંબંધથી બીજાની સેવામાં લગાડી દઈએ. આ જ છે પ્રભુની પૂજા અને આ જ છે ભજન.’ આપણે સતત સ્મરણમાં રાખવું પડશે કે આ શરીર હું નથી. પ્રભુપ્રાપ્તિનાં સોપાન તેનાથી ચડાય છે અને પછી પરમ વિશ્રામ, જ્ઞાન, વિવેક ઉજાગર થાય છે. સેવા એટલે પ્રાપ્ત સામર્થ્યથી, સદ્ભાવપૂર્વક રાગમુક્તિની સાધના. સ્વામીજી કહે છે : સેવામાં ‘શરીરથી સહયોગ અને મનથી સદ્ભાવ.’ સહયોગને સીમા રહેશે પણ સદ્ભાવ તો અસીમ છે. જીવનની સાર્થકતા સેવામાં છે. આ શરીર એ સંસારરૂપી વાટિકાની સેવાસામગ્રી છે અને સેવામાં સામર્થ્ય નહીં, ભાવ મહત્ત્વનો છે. આપણા શરીર અને સમગ્ર સૃષ્ટિ વચ્ચે એક અભિન્નતા, જાતિગત એકતા છે. એટલે આ શરીરથી તેની સેવા કરવાની છે અને પ્રભુપ્રાપ્તિનું તે જ માધ્યમ છે. જો ગાર્હેલિયત આવી જાય તો સેવા એ અહમહમિકાનું મેદાન બની જાય ! એટલે સ્વામીજી લાલબત્તી ધરે છે કે સેવાને રુચિપૂર્તિનું સાધન ન બનાવશો. સેવા એ તો પ્રેમનો સહજ પ્રકર્ષ છે. પ્રેમમાંથી તે સહજ પ્રવાહિત થાય. વ્યક્તિ તે વિના રહી ન શકે, એવી વ્યાકુળતા અનુભવે. સેવા એ જીવનની કોઈ અલાયદી પ્રવૃત્તિ નથી, તે જ જીવનશૈલી છે, તે જ ધર્મ છે, તે જ સાધના છે અને તેમાં જ જીવનની સાર્થકતા છે. મન, વચન, કર્મથી બૂરાઈરહિત થવું અને મેરા કુછ ભી નહીં હૈ એ ભાવ સ્વભાવ બની જાય તે સેવાધર્મનું સાર્થક્ય.

*

અને ત્યાગ એટલે ? ત્યાગનું સૂત્ર છે : ‘મુઝે કુછ ભી નહીં ચાહિએ.’ ‘મેરા કુછ ભી નહીં હૈ’ની સહજ પરિણતી છે ‘મુઝે કુછ ભી નહીં ચાહિએ.’ જાગૃતિપૂર્વક આગળ વધતા સાધક માટે આ સહજ પ્રક્રિયા છે. સાધક એટલે જ ઊર્ધ્વ પ્રતિ ગતિ કરનાર. અને આ ઊર્ધ્વગતિ કરવી એટલે આખરે તો પોતાના સ્વરૂપને પિછાનવું, પોતાની સ્વાધીનતા મેળવવી અને પોતાનું સામર્થ્ય વિકસાવવું. જીવન એ કાંઈ સતત સતત દોડધામ, સંકલ્પની પૂર્તિ કરવી તે નથી. સ્વામીજી કહે છે : ‘જીવન તો છે સર્વસંકલ્પ નિવૃત્તિ.’ આ માટે સેવાના ફળનો ત્યાગ એ પ્રારંભિક અવસ્થા, પણ ‘નિજવિવેકના પ્રકાશમાં અસત્ત્વનો ત્યાગ’ કરવાનો છે. અસત્ત્વનો ત્યાગ થશે એટલે ‘સત્ત્વની પ્રાપ્તિ સ્વયં થશે.’ આપણે બધા દેહભાવથી બંધાયેલા છીએ અને તેને સત્ત્વ માનીને વર્તાએ છીએ. સ્વામીજી આ વાતને સરસ રીતે સમજાવે છે કે શરીરમાં સતત ફેરફાર થાય છે તે આપણે જોઈએ-અનુભવીએ છીએ એટલે તે સત્ત્વ નથી. સત્ત્વ એટલે અપરિવર્તનીય, શાશ્વત. શરીર સત્ત્વ ન હોવાથી તે શાશ્વત જીવનનો આધાર ન બની શકે. આનું નામ ત્યાગ. જે વસ્તુ સત્ત્વ નથી તે પેદા થતાંની સાથે જ નાશ તરફ ગતિ કરે છે તે વસ્તુને પોતાની ન માનવી તે ત્યાગ.

આપણે આગળ જોયું કે સ્થૂળ શરીરની શુદ્ધિ કરવાની છે અને તે માટે બૂરાઈરહિત થવાનું છે. સ્થૂળ શરીરની શુદ્ધિ માટે અચાહ થવાનું છે. અચાહ એટલે સમર્પિત થવું – સુષ્ટિ માટે. કારણ કે પ્રભુનો વાસ તો સમગ્ર સૃષ્ટિમાં છે. સુષ્ટિ એ જ છે પરમાત્માનું સાકાર સ્વરૂપ. આ અચાહ, સમર્પિતભાવ વ્યક્તિને બૂરાઈરહિત બનાવશે, શુદ્ધ કરશે અને જે જીવનશક્તિ બહિર્મુખ વહી રહી હતી તેને અંતર્મુખ કરશે અને તે ઊર્જા પોતાના મૂળ રૂપ તરફ જવા માટે સામર્થ્ય આપશે. સ્વામીજી કહે છે : ‘હે સાધકો ! વસ્તુ, વ્યક્તિ, અવસ્થા, પરિસ્થિતિ એ સઘળું પરિવર્તનશીલ છે. એટલે તે સ્થાયી આધાર ન બની શકે.’ એક માધ્યમ લેખે વિકાસ માટે તેનો સદુપયોગ કરવાનો છે અને જે સંકલ્પો પૂરા નથી થતા એ પ્રભુને સમર્પિત કરી દઈ નિશ્ચિંત થઈ જવાનું છે. આથી નિર્ભયતા અને આત્મવિશ્વાસ આવશે.

અને પ્રેમ એટલે શરણાગતિ, સર્વસમર્પણભાવ રાશિમાં નિમગ્નતા. મੈં કુછ ભી નહીં હું-આ પ્રેમનો આંતર અવાજ. સેવાથી જગત પ્રસન્ન થાય છે, ત્યાગથી આપણામાં પ્રસન્નતા આવે છે અને પ્રેમથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય છે અને સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમનું એક થવું તે ભજન. પરમાત્માની અખંડ સ્મૃતિ અને

અનંતપ્રિયતા જાગે તે ભજન. અને એ ભજનની વિધિ એટલે પ્રભુમાં આરથા, વિશ્વાસ અને આત્મીયતા. તેથી સૂરતા રહે અને ભજન આપોઆપ થાય, અજબાજાપની જેમ. જેના પ્રત્યે પ્રીતિ હોય તેના સ્મરણ માટે પ્રયત્નની જરૂર રહે ખરી ?

શરણાનંદજી સાથેની પ્રશ્નોત્તરી પણ માણવા જેવી છે. કોઈએ પૂછ્યું : 'મૃત્યુનો ડર શા માટે લાગે છે ?' સ્વામીજી કહે : 'પ્રાણશક્તિનો નાશ થઈ જાય તેમ છતાં વાસનાઓ શેષ રહી જાય તેનું જ નામ મૃત્યુનો ડર. જો સાધક પ્રાણશક્તિ રહે ત્યાં સુધી વાસનાઓનો નાશ કરી નાખે તો મરવાનો ડર ન રહે.' એક ભાઈએ પૂછ્યું : 'સાધના માટે શું કરીએ ?' મહારાજ કહે : 'કાંઈ ન કરો !' અને પછી કહે : 'બૂરાઈ ન કરો, ભલાઈનું અભિમાન ન રાખો, પોતાના હક્ક ન માગો અને ઉદાર બનો.' પ્રશ્ન : 'ભગવાનના નામનો જપ કરવો એ જ ભક્તિ ?' જવાબ : 'જેના પ્રત્યે પ્રેમ હોય તેના નામનો જપ નથી કરવો પડતો !' વળી એક પ્રશ્ન : 'મોહ અને પ્રેમ વચ્ચે શો ભેદ છે ?' જવાબ : 'મોહ ફસાવે છે, પ્રેમ મુક્ત કરે છે.' કોઈએ પૂછ્યું : 'શારીરિક રોગ વખતે દુઃખ શા માટે થાય છે ?' જવાબ : 'હું શરીર છું' અથવા 'શરીર માટું છે' એમ સમજવાથી. તો પ્રશ્નકર્તા કહે : 'રોગનો સદુપયોગ શું ?' મહારાજ કહે : 'રોગ દેહની ક્ષણભંગુરતા અને વાસ્તવિકતાનો અનુભવ કરાવે છે. શરીરથી અસંગ થવા માટે રોગ મદદરૂપ થાય છે.' 'શું સાધના માટે ઘરગૃહસ્થી છોડવા પડે ?' 'દરેક પરિસ્થિતિમાં માનવમાત્ર સત્સંગ કરી શકે છે.' 'પરિસ્થિતિ એટલે શું ?' જવાબ : 'વ્યક્તિગત વિકાસની સાધનસામગ્રી.' પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આવા પ્રશ્નોત્તર, સ્વામીજીનું એક વ્યાખ્યાન, દેવકીજીનું એક વ્યાખ્યાન, સેવાત્યાગ-પ્રેમની સમજૂતી, સ્વામીજીનાં ચિંતનકણો અને તેમના જીવન-પ્રસંગોની વાતો પણ છે. આ સંઘર્ષ સાધક માટે નોળવેલસમ નીવડશે.

સંપાદક-અનુવાદક શ્રી નલિનભાઈએ અહીં જાણે નિયોડ આપ્યો છે. તેમણે સ્વામીશ્રી શરણાનંદના વિચારોનું દોહન આપીને સાધકો, જિજ્ઞાસુઓ, ભાવકો માટે ખજાનો ખોલી આપ્યો છે. સ્વામીજીનાં ઘણાં પુસ્તકો છે. અહીં તે માટેની બારી ખોલી આપી છે. શ્રી નલિનભાઈ કર્મમાર્ગી અધ્યાત્મયાત્રી છે અને તે સંદર્ભે તેમનું વાચન-ચિંતનચક્ર ચાલતું રહે છે. વૃંદાવનસ્થિત માનવ સેવા સંઘે નિઃસ્પૃહભાવે માનવતાના વ્યાપક હિત અર્થે આ પુસ્તકના પ્રકાશનની ભાવપૂર્વક

મંજૂરી આપી તેથી આ કાર્ય થઈ શક્યું છે. તેમનો હૃદયપૂર્વક ઋણસ્વીકાર કરીએ છીએ. શ્રી યોગેશભાઈ અને શ્રી અશોકભાઈએ તેમના પિતાશ્રી સ્વ. શાંતિલાલ ભાણજીભાઈ દોશીની પુણ્યસ્મૃતિમાં આ પ્રકાશન માટે સહજભાવે સહાય કરી તેથી નિર્ભોજ રીતે આ કાર્ય થઈ શક્યું છે. તેઓ તો એવા અંતરંગ સ્વજન છે કે જાણે પોતાનું જ આ કામ છે તેવો ભાવ તેમનો રહ્યો છે એટલે આભારની વાત તેમને રુચશે નહીં. મુદ્રકમિત્ર ભાઈ રોહિત કોકારી અમારી ભેદરકારી અને મનમાની નિભાવતા આવ્યા છે. તે તેમનું સૌજન્ય પણ કેમ વીસરાય ? સંતો તો શીલવાન, પ્રજાવાન હોય છે અને તેમનું હૃદય અત્યંત કડુણાવાન હોય છે. એટલે તેમની પ્રસાદીમાં અધ્યાત્મની ગહરાઈ અને અનુભૂતિની સહજ ઝલક જોવા મળે છે જે આપણા મન-અંતરમાં પ્રકાશ પાથરે છે.

જગદી સેવા, ખોજ અપની, પ્રીતિ પ્રભુસે ભજિએ,
જિંદગીકા રાજ હૈ યે, જાનકર જી લીજિએ

૧૮ ફેબ્રુઆરી, ૦૮

- રમેશ સંઘવી

પ્રાસ્તાવિક

૧૯૮૭ની સાલ અનેરું વરદાન લઈને આવી. “મૌની ભિક્ષુ” તરીકે સત્સંગમાં ઓળખાતા પ. પૂ. સ્વામી શ્રી સંપૂર્ણાનંદજી એક માસ માટે રોકાણ કરવા ભુજ ખાતે પધાર્યા. તે વખતે તેઓ શિવ-પારસ વસાહત મિરજાપર રોડ પરના એક બંગલામાં નિવાસ કરીને રહ્યા.

એમનો કચ્છ બહાર ભરુચ, વડોદરા, રાજકોટ, સુરેન્દ્રનગર, ભાવનગર, જૂનાગઢ વગેરે સ્થળે બહોળો સત્સંગ અને વ્યાપક અનુયાયી વર્ગ, પરંતુ કચ્છમાં તો એમને લોકો મોટે ભાગે મહાદેવ ગૈરીટ બહાર ચાલતી અખંડ રામધૂનના તથા રામરોટી અન્ન ક્ષેત્રના પ્રવર્તક તરીકે ઓળખે.

તેમના દ્વારા જ મને શરણાનંદજી મહારાજના સાહિત્યનો પરિચય થયો. પૂ. સંપૂર્ણાનંદજીનું જીવન એટલે સત્યની અવિરત શોધ અને સાધના. પરમ સત્યની પ્રાપ્તિ માટે તેમણે ૭ વર્ષ રામનામ જાપમાં, ૭ વર્ષ ગાયત્રી મંત્ર જાપમાં અને ૭ વર્ષ વૃંદાવનમાં વિષ્ણુસહસ્ર નામનો જાપ કરતાં વિતાવ્યાં. ત્યાર બાદ ગુરુ આદેશ મુજબ દિગંબર અવસ્થામાં ભારત બમણ કરી તેમણે આત્મસાક્ષાત્કાર અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી. ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છમાં તેઓએ ૩૦ વર્ષ સુધી સતત સત્સંગ માટે પરિબમણ કર્યું.

૧૯૮૭ બાદ જ્યારે જ્યારે પૂ. બાપુ ભુજ પધારતા, ત્યારે સત્સંગનો લાભ મળતો, જેમ જેમ બાપુના “મૌન બોલે છે”ના સત્સંગ વંચાતા ગયા, તેમ તેમ ખ્યાલ આવતો ગયો કે પૂ. સંપૂર્ણાનંદ બાપુની વાણી અને પૂ. શરણાનંદજીની વાણી અલગ નથી, એકાકાર છે, એક જ છે.

સેવા-ત્યાગ-પ્રેમ બન્નેનો ઉપદેશ અને આચારધર્મ. આથી સાધક તરીકે આછો-પાતળો ખ્યાલ આવ્યો કે શ્રી સંપૂર્ણાનંદ એટલે શ્રી શરણાનંદ પછી તો બાપુ સાથે વાતચીત કરતાં એ પણ ખ્યાલ આવ્યો કે ઉત્તર ભારતના પોતાના

બમણ દરમિયાન પૂ. બાપુએ સંત કાલી કમળીવાળા, પૂ. રામસુખદાસજી તથા વૃંદાવનમાં શરણાનંદજી મહારાજ જોડે ખૂબ સત્સંગ કરેલ.

સંભવ છે બન્નેની જીવનદૃષ્ટિ પણ વૃંદાવનમાં જ એકાકાર થઈ હોય. કારણ કે “હરિ શરણમ્”નો જાપ અને હે હૃદયેશ્વરવાળી પ્રાર્થના પણ બન્નેમાં સમાન છે. આમ એક અદના સાધક તરીકે મારા માટે તો આ બે સ્વરૂપ નહીં, એક જ રૂપ છે.

એક જીવન સાધક તરીકે છેલ્લા દાયકાથી શ્રી શરણાનંદજી મહારાજ તથા પૂ. દેવકીજીના સત્સંગોનું વાંચન-મનન કરતાં એવું લાગ્યું કે અનેક સાધકોના મનમાં સાધનાકાળ દરમિયાન અનેક પ્રશ્નો જેમ મને મૂંઝવે છે, તેમ તેમને પણ મૂંઝવે છે, આમ કહી શકાય કે સાધકોને મૂંઝવતા બધા જ પ્રશ્નોનો જવાબ શ્રી શરણાનંદજીમાં મળે છે. આથી જ એમનાં અનેક પુસ્તકોમાંથી થોડુંક સાધકોને ઉપયોગી થાય તેવું જે લાગ્યું તેનું સંપાદન કરી “સાધકોના શરણાનંદ” પુસ્તક કર્યું છે. આ સંપાદન છે. લેખન અને અભિવ્યક્તિ મારી છે, પણ ઉદ્દ્યોષિત સત્યો છે “માનવસેવા સંઘ”નાં. અલબત્ત, તુટિઓ કાંઈ હોય તો મારી છે અને જે કાંઈ પ્રાપ્તિ થાય તો તે માનવસેવા સંઘની છે.

— નવિન ઉપાધ્યાય

શ્રદ્ધાંજલિ :

લોકનાયક શ્રી જયપ્રકાશ નારાયણ

પરમ પૂજ્ય શરણાનંદજી મહારાજે ઈ.સ. ૧૯૫૨માં ગીતા જયંતીના પાવન અવસર પર માનવ સેવા સંઘની સ્થાપના કરી હતી. આ વર્ષના ગીતા જયંતીના પુનિત દિવસે માનવ સેવા સંઘ પોતાના જીવનનાં ૫૨મીસ વર્ષ પૂરાં કરી છવ્વીસમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરી રહેલ છે.

સ્વામીજી એક સાચા પ્રભુપ્રેમી અને માનવ સેવક હતા. એમને મળવાના પ્રસંગ અવારનવાર મને મળ્યા અને હંમેશા હું એમની સહજ પ્રિયતા તથા સરળ, હૃદયગ્રાહી, મનોગ્રાહી વિચારોથી પ્રભાવિત થયો. તા. ૧૫-૦૨-૭૩ના પટણમાં જ મારી તેમની જોડે એક કલાક સુધી વાતચીત થઈ, તે વખતે મેં એમને બિહારને થોડો વધુ સમય ફાળવવા હૃદયપૂર્વક અનુરોધ કરેલો. જો તેમ થઈ શક્યું હોત તો આ પ્રાંતનું મોટું કલ્યાણ થયું હોત.

સ્વામીજી કહેતા કે મનુષ્યે વિચાર કરી પોતાની જે બૂરાઈ સમજાય તેનાથી રહિત થવું જોઈએ અને ત્યાર બાદ નિરાશિમાન ભાવથી પોતાના સામર્થ્ય મુજબ સમાજની સેવા કરવી જોઈએ. મનુષ્યે એમ સમજવું જોઈએ કે એને જે કાંઈ મળેલું છે તે બધું સમાજની સેવાના સાધનરૂપે મળેલું છે. પોતા માટે તો માનવના જીવનમાં માત્ર સ્વાધીનતાની જ માંગ હોવી જોઈએ. જે સ્વાશ્રય દ્વારા સંભવે છે. સ્વામીજીના આ વિચારોમાં જીવનનું સત્ય શોભે છે અને તેનાથી આ માર્ગ પરના ચાલનારાઓના જીવનમાં કોઈ જ અંતઃક્રન્ધ નથી થતો કારણ કે સ્વાધીનતાની માંગથી ભયનો નાશ થઈ આત્મબળનો ઉદય થાય છે. જેથી મનુષ્યને પોતાના સત્ય માર્ગે ચાલવાની નિરંતર પ્રેરણા અને શક્તિ મળતી રહે છે. સ્વામીજીના વિચારોમાં કોઈ પણ મતનું કે કોઈ પણ દર્શનનું ખંડન નથી, અવશ્ય રીતે તેમાં અસત્યનું ખંડન જરૂર છે.

સ્વામીજી પરમ ભગવદ્ ભક્ત હતા, પરંતુ તેમનામાં ભગવાનને માનવા જ જોઈએ તેવો આગ્રહ નહોતો. એમની દૃષ્ટિએ સાચા ભૌતિકવાદી, અધ્યાત્મવાદી અને આસ્તિકવાદી વચ્ચે કોઈ પણ વિરોધ હોઈ જ ન શકે. સાચો ભૌતિકવાદી એને કહેવાય જે ભૂતમાત્રની સેવાને પોતાના જીવનનું લક્ષ્ય માને અને જે ભૂતમાત્રને પ્રેમ કરે તે શું કોઈ પ્રત્યે હીનભાવથી જોશે ખરો કે કોઈને નુકસાન પહોંચે તેવું ઇચ્છે ખરો ? એ જ મુજબ જે અધ્યાત્મવાદી હોય તે સર્વમાં પોતાના આત્માનું જ દર્શન કરશે અને આસ્તિકવાદી પોતાના પ્રિય પ્રભુના નામે એની સૃષ્ટિની સેવા કરવી તે એકમાત્ર વાતને પોતાનું કર્તવ્ય માનશે. સ્વામીજીના વિચારોમાં કાંતિ, જીવનનું પૂર્ણ દર્શન અને તેની પ્રક્રિયા છે. જો આપણે જીવનના આ સત્યને અપનાવી લેવા સમર્થ બનીએ તો પૂરી કાયાપલટ જ થઈ જાય.

મેં યુવાનોની સામે, સમાજની સામે સંપૂર્ણ કાંતિનો વિચાર અને કાર્યક્રમ મૂકેલ છે. તે સ્વામીજીના વિચારોથી ભિન્ન નથી, પરંતુ સ્વામીજીના વિચારો અપનાવવાની જ સંપૂર્ણ કાંતિ પેદા થશે. જ્યારે હું બિહારના સંઘર્ષમાં જૂઠ્ઠો હતો ત્યારે સ્વામીજીએ પોતાના શરીર ત્યાગના એક માસ પૂર્વે તા. ૨૬-૧૧-૭૩ના દિવસે જનતાને નામે એક સંદેશ આપેલ જેની એક નકલ તેમણે મને પણ મોકલેલી તેમાં તેમણે કહ્યું હતું :

“ગુજરાત અને બિહારના સંતાનોની હત્યાનો મારા પર એવો વેરો પ્રભાવ થયો છે કે હું ઇચ્છું છું કે ગુજરાત અને બિહારની જનતા જનાર્દન ઈમાનદાર અને નિષ્પક્ષ બની, ઈમાનદાર સરકારને ચૂંટી કાઢે, જેનાથી પ્રજાતાંત્રિક સરકાર જનતાના અવાજને આદર આપે અને પ્રજા તથા રાષ્ટ્રમાં આત્મીયતા સ્થાપિત થાય. આ જ મારી સર્વ સમર્થ પ્રભુને પ્રાર્થના છે. એ પ્રજાતંત્ર સરકાર નથી જે જનતાના પોકારનો અનાદર કરે અને એ પ્રજા પણ નિર્જીવ છે જે આવી સરકારના શાસનનો સ્વીકાર કરે. અસહયોગ આપણા નેતાનું અચૂક શસ્ત્ર છે જે હરહંમેશ બધા પર વિજયી થઈ શકશે. આ સત્યને અમે અમારી આંખોથી જોયેલ છે.

કોઈ પણ પ્રજાતંત્રનો નેતા જાતિનો, પાર્ટીનો કે પ્રાંતનો નથી હોતો, પરંતુ જનતા માત્રનો પોતાનો હોય છે. આવા જ લોકોને મત આપવો જોઈએ. કોઈ પણ શક્તિશાળી સરકારને પોતાની ભૈરમાની સુરક્ષિત રાખવા માટે અધ્યાદેશ બનાવવાનો અધિકાર ન રહેવો જોઈએ. દરેક પાર્ટીના સદસ્યે પોતાની પાર્ટીના અસત્ય વિરુદ્ધ અવાજ બુલંદ કરવો જોઈએ. સત્ય માનવનો સ્વધર્મ છે, પાર્ટીનો નહીં.

બેઈમાન બની જાવું, પીવું અને આરામથી રહેવું મહાન પાપ છે અને ઈમાનદારીપૂર્વક મહાનમાં મહાન મુસીબતોનો સામનો કરતાં ભૂખ્યાં, નિર્વસ્ત્ર રહેવું કે મરીને ખપી જવું મહા પુણ્ય છે.”

આજે સ્વામીજી આપણા વચ્ચે શરીરથી નથી. તેમ છતાં આપણી પાસે એમના વિચાર, એમનું દર્શન અને એમનું ક્રાંતિકારી જીવન વારસાના રૂપમાં છે. જેનાથી આપણે હંમેશા પ્રકાશ અને શક્તિ મેળવી શકીશું. સ્વામીજીના મહાપ્રયાણના આ પુણ્યપર્વ પર હું મારી આ શ્રદ્ધાજલિ એમની પુનિત સ્મૃતિના રૂપમાં ભેટ આપું છું. એમના વિચારોમાં હું મારી આસ્થા વ્યક્ત કરું છું તથા માનવ સેવા સંઘના રજત જયંતીના શુભ અવસરે પ્રભુને પ્રાર્થના કરું છું કે એ આપણને સત્યને જોવાની દષ્ટિ પ્રદાન કરે અને એ માર્ગ પર ચાલવાની શક્તિ આપે.

— જયપ્રકાશ નારાયણ

અનુક્રમ

- ✦ પ્રકાશકીય : સાધકની પગદંડી - રમેશ સંઘવી ... ૪
- ✦ પ્રાસ્તાવિક - નલિન ઉપાધ્યાય ... ૧૦
- ✦ પૂ. શરણાનંદજી વિષે : - લોકનાયક જયપ્રકાશ ... ૧૨

૧. ભૂમિકા અને જીવન પ્રસંગો ૧
૨. માનવ સેવા સંઘ : માનવતામાં જ પૂર્ણતા ૧૧
૩. સંઘના ૧૧ નિયમ : માનવતાના મૂળ સિદ્ધાંત ૧૪
૪. સેવાનો સાધના માર્ગ : મેરા કુલ ભી નહી હૈ ૧૮
૫. ત્યાગ સાધના : મુઝે કુલ ભી નહી ચાહિયે ૨૮
૬. મેં કુલ ભી નહી હું ૩૮
૭. સત્સંગનું સ્વરૂપ અને સાધન ૪૮
૮. સત્સંગ પ્રસંગ ૫૪
૯. પ્રશ્નોત્તર સત્સંગ ૫૮
૧૦. થોડા વિશેષ પ્રશ્નોત્તર ૬૭
૧૧. પ્રવચન : પૂ. શરણાનંદજી મહારાજ ૭૬
૧૨. પ્રવચન : દિવ્ય જ્યોતિ પૂ. દેવકીજી ૮૮
૧૩. પૂ. શરણાનંદજીનું સાધક પાથેય ૯૮
૧૪. અમૃતસંચય ૧૦૬
૧૫. મહાપ્રસ્થાન ૧૦૮

પ્રશ્ન : મનની એકાગ્રતા કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ?

સ્વામીજી : જ્યારે મનમાં બધી જ ઇચ્છાઓનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે ત્યારે સ્વાભાવિક એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થાય છે જે ટકાઈ હોય છે.... જે સાધક કોઈ સ્થિતિને પામવાના હેતુથી કોઈ વસ્તુ, વ્યક્તિ કે ભાવમાં કતુત્વભાવ સાથે મનને એકાગ્ર કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેનું મન સમય વીતે એકાગ્ર નહીં રહે.

પ્રશ્ન : મૂર્તિપૂજા ક્યાં સુધી કરવી જોઈએ ?

સ્વામીજી : કોઈ પણ આસ્તિકભક્ત મૂર્તિની પૂજા નથી કરતો, તે તો મૂર્તિમાં પોતાના ઇષ્ટદેવની પૂજા કરે છે. જ્યારે મનુષ્ય કોઈ પુસ્તક કે પત્ર વાંચે છે ત્યારે એ કોઈ કાગળ કે શાહીને નથી વાંચતો, પરંતુ તેમાં લખેલ સંકેત દ્વારા એના અર્થને વાંચે છે. જ્યાં સુધી પોતાનો ભાસ રહે ત્યાં સુધી પોતાના ઇષ્ટની ખૂબ પૂજા કરવી જોઈએ.

કર્મ કરવાનું વિધાન શા માટે છે ? મનુષ્યમાં જે જન્મજાત ક્રિયાશક્તિનો વેગ છે, એની કર્મ કરવામાં જે આસક્તિ છે, એ મટાડવા માટે જ કર્મનું વિધાન છે. એટલા માટે પોતાના સ્વભાવ અને પરિસ્થિતિ અનુસાર જે કર્મ કર્તવ્યના રૂપમાં પ્રાપ્ત થયું છે એને ખૂબ સાવધાની સાથે, ઉત્સાહપૂર્વક સાંગોપાંગ પૂરું કરી દો, પરંતુ એ કર્મના ફળસ્વરૂપે પ્રાપ્ત થનારા પદાર્થોથી પોતાનું મૂલ્ય અધિક સમજો.

પ્રશ્ન : પરિસ્થિતિનો સાચો અર્થ શું છે ?

સ્વામીજી : વ્યક્તિગત વિકાસની સાધનસામગ્રી એટલે પરિસ્થિતિ.

બધાં જ શાસ્ત્રો અને ઉપદેશનો સાર છે - ભગવાનનું ભજન. ભજન ત્યારે થાય છે જ્યારે જીવનમાં સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ આવે.

પોતાને પ્રભુની મરજી પર છોડો અને શરીરને સંસારની મરજી પર છોડો.

પશુ અને મનુષ્યમાં શો તફાવત છે ? પશુ છે જે તે માત્ર પોતાના દુઃખે દુઃખી થાય છે અને પોતાના સુખે સુખી થાય છે. જ્યારે સાચો માનવ પરપીડાથી પીડિત થાય છે અને પરસુખથી સુખી થાય છે. આ મનુષ્યનું પ્રથમ પગલું છે, આ કઈ અંતિમ વાત છે એમ નહીં માનતા.

શરીર તો છે વાસ્તવમાં જગતની સેવાનિધિ. એની રક્ષા કરીએ એ તેની પૂજા છે, પરંતુ તેની મમતા બાંધી એની માવજતમાં જ રચ્યાપચ્યા રહીએ એ ભૂલ છે.

જેમ ગંદી ખાળને સાફ કરતાં દુર્ગંધ અધિક વધી જાય છે, તે જ રીતે સાધક જ્યારે પ્રિયનું ચિંતન કરવા બેસે છે ત્યારે મનમાંથી વ્યર્થ ચિંતન નીકળી પડે છે અને વિચારોનું વાવાઝેડું ફૂકાય છે. પરંતુ એનાથી સાધકે ગભરાવું નહીં, કારણ કે વ્યર્થ ચિંતન નાશ પામવા માટે જ પ્રગટ થાય છે.

૧. ભૂમિકા અને જીવનપ્રસંગો

બહુ જ આસાનીથી ઉપલબ્ધ દશ્ય-શ્રાવ્ય માધ્યમો દ્વારા રોજબરોજના જીવનમાં રેલિવિઝન થેનલો, ઓડિયો સી.ડી. અને કેસેટ દ્વારા અનેક મહાપુરુષોના સદૃશ્યોનોનો ધીધ ધીધમાર ઠલવાતો રહે છે. દરેક સંતો અને કથાકારોની આસપાસ લાખોની સંખ્યામાં લોકો ટોળે મળીને સાંભળતા જોવામાં આવે છે, ત્યારે “શરણાનંદજી મહારાજ”નું નામ તો સદંતર ન સાંભળેલું અને અજાણ્યા જેવું લાગે છે. કોઈ અધ્યાત્મપ્રેમી પૂછી પણ ઊઠે કે “કોણ છે આ શરણાનંદજી મહારાજ ?” અને સત્ પ્રવચનો સાંભળીને થાકેલ, કંટાળેલ કોઈ સત્સંગપ્રેમી વળી એમ પણ કહી ઊઠે, “વળી પાછા એક વધારાના મહારાજ ?! Please now no more ! સાંભળી સાંભળીને હવે તો થાક લાગે છે !”

વાતે વિચારવા જેવી જ છે. સંતો અને કથાકારોની આસપાસ લાખો લોકો ધ્યાનથી બેસીને સદૃશ્યનો સાંભળતા જણાય છે. તે છતાં સમાજનાં મૂલ્યો દિનપ્રતિદિન કેમ ઊતરતાં જતાં હોય તેવું લાગે છે ? કેમ પ્રજાના ચારિત્ર્યના સ્તરને વધુમાં વધુ લૂણો લાગતો જાય છે ? આ તો અતિ જટીલ પ્રશ્નો છે અને બહુ વિશદ અભ્યાસ માંગે છે.

હું પોતે તો એક અતિ સામાન્ય કલાનો સાધક છું, આપણા બધા માંહેનો એક. એટલે તમારી બધાની વ્યથાની કથા મને દાખલો બનાવીને કહું તો એક સાધક તરીકે સાધનાના માર્ગ પર મને સતત અનેક પ્રશ્નોએ મૂંઝવ્યા કર્યો છે. દરેક સાધકના હૃદયમાં ઈશ્વરને પામવાની ઇચ્છા હોય જ છે, પરંતુ આપણું પોતાનું વ્યક્તિત્વ દ્વંદ્વાત્મક, મૂંઝવણની સ્થિતિમાં હંમેશા હોય છે. એક બાજુ પ્રભુને પામવાની ઇચ્છા છે, બીજી બાજુ જગતનું એનાથીવે વધુ ખેંચાણ અનુભવમાં આવે છે. એ ખેંચાણ એવું તો પ્રબળ છે કે જગત કેમે કરીને છૂટવું નથી. સંપત્તિ મેળવવાની કામના, પદ-પ્રતિષ્ઠાની લાલસા, લોકોમાં માન મેળવવાની ઇચ્છા,

રોજબરોજની જિંદગીની ઘટમાળમાં થતાં સુખદ અને દુઃખદ અનુભવોની અસર, રોજ બદલાતી પરિસ્થિતિઓ, સંબંધોમાં ઘટતી જતી લાગણીઓ, ઉષ્માની ઓછાપ - આ બધાથી જન્મીને એકલતા અને વિષાદની લાગણી... કોણ જાણે કેટલા ઈચ્છના સમુદ્રો અને તે સામે સતત નબળું પડીને ઝૂકી જતું, હારી જતું મનોબળ. આમાં કેમ કરીને ચાલવું ઈશ્વરને પામવા ?

આથી બધા સાથે બને તેમ શરૂ થાય જીવન પાર કરાવી દે અને ઈશ્વરને મેળવી દે તેવા ગુરુની શોધ. આપણી સંસ્કૃતિમાં તો ગુરુ એટલે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશશયે મોટા. હાલના સંજોગોમાં ગુરુઓ મળી પણ રહે સહેલાઈથી. જેટલા આપણે શિષ્ય બનવા આતુર તેટલા જ ગુરુઓ જાણે શિષ્યોની સંખ્યા વધારવા આતુર. બિચારો સાધક આ ગુરુથી તે ગુરુ પાસે જાય, પરંતુ ગુરુનો સહવાસ ન પામે, થોડાં ઉપદેશાત્મક વાક્યો યાદ કરીને સાધના માર્ગ પર ચાલે, પણ પ્રગતિ ન થતાં એનું મન મૂંઝાય. એની મૂંઝવણનો જવાબ એ ક્યાંય ન પામે. ઘણાબધાનું તો આખું આયર્ષ્ય જ આ ગુરુથી તે ગુરુ કરતાં પસાર થઈ જાય ને હાથમાં કાંઈ ન આવે. સાધના પદ્ધતિની વિભિન્નતાઓ મનને મૂંઝવી મારે. તેમાં વળી દરેક સંપ્રદાય પોતે સર્વશ્રેષ્ઠ હોવાનો દાવો કરતાં કહે કે “મામેકં શર્ણગ્ મ્વજ”. આધુનિક ધર્મનું પ્રચારતંત્ર પાછું મોડન મેનેજમેન્ટની પણ સહાય લે. એટલે રહીસહી કસર પણ થાય પૂરી. કોઈ બૌદ્ધિક આ બધું જોઈને તિરસ્કારથી કટાક્ષ પણ કરે, “પ્યાર, આજકાલ તો ધર્મના નામે જ મોટામાં મોટી હાટ મંડાય છે.”

યોગને નામે તત્કાળ સમાધિ, શક્તિપાત, હિમાલયની યોજનાઓ, મંત્ર-મર્મશો, તાંત્રિકો, સાક્ષાત્કારીઓ બધા જ હાથવગા. આમાં મરો થાય બિચારા સાધકનો. શું કરવું ? ક્યાં જવું ? કયા ગુરુ કરવા ? કોની પાસે ગુરુમંત્ર લેવો ? કયો સાધના માર્ગ અપનાવવો ?

આપણા જેવા લોકો કે જે મોટા ભાગનો સમય આજીવિકા મેળવવા પાછળ ખર્ચે છે, સુખ-દુઃખ પામે છે, બદલાતી અવસ્થા-પરિસ્થિતિઓ અનુભવે છે એણે શું કરવું ?

આપણા બધાના સદનસીબે રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા ગુરુને જેમ સ્વામી વિવેકાનંદ મળ્યા ને એક ધાર્મિક ક્રાંતિ સર્જાઈ. તેમ એક અવકાશ બાદ અનુપમ ગુરુ-શિષ્ય જોડી બની શરણાનંદજી મહારાજ અને દેવકીમાની. બન્ને ગુરુ-શિષ્ય જોડી વચ્ચેની સમાનતા પણ ધ્યાન દોરે તેવી છે. રામકૃષ્ણદેવ સાદા-સીધા, અભણ. શરણાનંદજી મહારાજ નાનપણથી જ પ્રજ્ઞાશક્તિ, બન્ને આંખે અંધ.

બન્નેમાં ધર્મ અનુભવના રૂપમાં આવ્યો. સ્વામી વિવેકાનંદ અતિ ભણેલાગણેલા અને વિદ્વાન તે જ રીતે દેવકીમા માનસશાસ્ત્રના પ્રોફેસર, અતિ મેધાવી બુદ્ધિ ધરાવનારા. જેમ વિવેકાનંદે રામકૃષ્ણને પૂછ્યું, “આપે ઈશ્વર જોયો છે ? મને બતાવી શકો ?” રામકૃષ્ણનો જવાબ હતો એકાક્ષરી “હા.” તેમ ભરસભામાં શરણાનંદજીને દેવકીમા ઊભાં થઈને પ્રશ્ન પૂછે છે, “દુઃખ નિવૃત્તિનો ઉપાય શું ? હું તો સતત અનુભવું છું, જો ચાહતી હૂં વહ હોતા નહીં, જો હોતા હૈ વહ માતા નહીં, જો માતા હૈ વહ રહતા નહીં, મેં કયા કરું ?” શરણાનંદજી તત્ક્ષણ પ્રત્યુત્તર વાળે છે, “લાલી, જબ તેરા ખુદકા યહ અનુભવ હૈ તો ફિર ચાહકો છોડ કર્યો નહિ દેતી ?” બસ ! સાધકોને ત્યારથી શરણાનંદજી મહારાજ અને દેવકીમા રૂપે અદ્ભુત માર્ગદર્શક સાંપડે છે.

દેવકીમાએ એ બધી જ વ્યથાઓ અનુભવી છે, જે હું અને તમે એક સાધક તરીકે અનુભવીએ છીએ. આજની આ એકલીસમી સદીમાં આપણા બધાના જે પ્રશ્નો છે, જે મૂંઝવણો છે, જે હતાશાઓ છે, તેની વિસ્તૃત છણાવટ ને વ્યવહારુ ઉપાયો શરણાનંદજી મહારાજ અને દેવકીમા પાસે છે.

અતિ સુંદર અને ઉત્તમ વાત તો એ છે કે તેમ જે કાંઈ પણ સંપ્રદાયમાં માનતા હો, માનો તમારી જે કોઈ ઉપાસના પદ્ધતિ હોય તે ચાલુ રાખો, જે કોઈ વિધિવિધાનમાં માનતા હો માનો, ચર્યમાં જાવ, મંદિરમાં જાવ કે મસ્જિદમાં જાવ, કોઈ પરવા નથી, શરણાનંદજી મહારાજે પરમ કરુણાથી “માનવ સેવા સંઘ”ની સ્થાપના કરી છે, જેમાં માનવ હોવાને નાતે બધા જ સમાન છે. જેમાં કર્મની ભિન્નતા છતાં પ્રીતિની એકતા છે, જેમાં પોતાની વાત મનાવવા કે સ્વીકારવાની ગંધ પણ નથી, જેમાં પોતાની વિચારધારાને બળજબરીથી મનાવવાનો કોઈ આગ્રહ નથી, પરંતુ મનુષ્યમાત્રને સુલભ સેવા-ત્યાગ અને પ્રેમના માર્ગની વિશદ વિચારણા કરી ઉદ્ઘોષ કરાયો છે કે કર્મ કર્યા વિના ન રહેવાય તો સેવા માર્ગ; વિચાર પ્રધાન હો તો ત્યાગનો માર્ગ અને પ્રભુપ્રેમી ભક્ત હો તો પ્રેમ માર્ગ અપનાવી જીવનને કૃતકૃત્ય બનાવી લો અને જાણી લો કે “માનવતા મેં હો પૂર્ણતા નીહિત હૈ !”

આમ શરણાનંદજી તથા દેવકીમાનાં પુસ્તકોમાં આ જગતના દરેક સાધક માટે વિચાર કરાયો છે, તેનો સાધનામાર્ગ સ્પષ્ટ રીતે સૂચવાયો છે, તે પર ચાલવાના વ્યવહારુ માર્ગો જણાવાયા છે, તે માર્ગ પરનાં વિઘ્નો અને તેનાં નિવારણો સૂચવાયાં છે અને પરમ પ્રેમ તથા ભગવતતાની પ્રાપ્તિ વર્તમાનમાં

જ શક્ય છે તે નિર્વિવાદ રીતે સાબિત કરાયું છે તેઓનાં જીવન દ્વારા. ખરેખર એક સાચા સાધક માટે અતિ મોટું આશ્વાસન છે, માનવ સેવા સંઘ. તેના પ્રવર્તક સ્વામી શરણાનંદ અને દેવકીમા. આશા છે કે આ અર્ક સાધકના જીવનને મધુર બનાવશે.

શરણાનંદજી મહારાજ : સંક્ષિપ્ત પરિચય અને પ્રસંગો

મહારાજશ્રીનો વિગતવાર પરિચય તો સ્વાભાવિક રીતે ઉપલબ્ધ નથી જ, પરંતુ સંક્ષિપ્ત પ્રસંગો જે તેમના જીવન વિષે જાણવામાં આવ્યા છે, તે કાંઈક ઝાંખું રેખાચિત્ર તેમની તેજસ્વી પ્રતિભાનું દોરી આપશે.

*

બાળક શરણાનંદજી ત્રણેક વર્ષના હતા તે સમયે કોઈ રમતો જોગી તેમના ઘેર આવી અલખ જગાવે છે. “ભિક્ષાન્ન દેહી” યોગીની નજર એકદમ વિશાળ નેત્રવાળા બાળક પર પડતાં થંભી જાય છે, તે તેનું લલાટ નિહાળી રહે છે. માતા ગભરાઈ જાય છે. યોગીને ભિક્ષા આપવા આગળ આવે છે. યોગી કહી ઊઠે છે, “તેરે લાલ કો હાથ દેખનો ચાહું હું મૈયા !” મા બાળકની જમણી હથેળી સંકોચાઈને આગળ ધરે છે. જનની બાળકનું ભવિષ્ય જાણવા આતુર છે. યોગીને વંદન કરી ભવિષ્ય પૂછે છે, તો જવાબ મળે છે,

“મૈયા, તારો લાલ કાં તો મોટો રાજા થશે નહિ તો જરૂર થશે સિદ્ધ યોગી. એમાં કોઈ જ સંશય નથી. વિધિના વિધાનને કોણ ટાળી શકે છે મૈયા ?”
લાંબા ડગલાં ભરતો યોગી ચાલી નીકળે છે.

*

બચપણથી જ “આ શરીર વિશ્વની સેવા માટે છે”નું બીજ તેમનામાં જોવા મળે છે. સારી કેરીઓ મળે છે તો પોતે નથી ખાતા, મિત્રોને ખવડાવે છે. ગામમાં મોટા ભાગના લોકો નિરક્ષર, ગામમાં જ્યારે ટપાલી આવે ત્યારે બાળક શરણાનંદ ટપાલીની પાછળ પાછળ દોડતા જાય. પોતે થોડું વાંચતાં-લખતાં જાણે એટલે સમગ્ર ગામના નિરક્ષર લોકોની ટપાલ વાંચીને સંભળાવે. તેમાં બાળકને બહુ જ આનંદ આવે. બીજાને કામ આવવાની આ લગનનું બીજ આગળ વધતાં જ્યારે તેઓ ત્રિગુણાતીત સંતત્વને પામ્યા ત્યારે વિશે તેમને મૃત્યુ વેળાએ, શરીરનાશની વેળાએ પણ તેમને પરમાત્મા પાસે સર્વાત્મબાવથી સર્વનું કલ્યાણ માગતા સંતબળ્યા.

*

“યોગ : કર્મસુ કૌશલમ્” લક્ષણ એમના નાનપણના એક પ્રસંગમાં નજરે ચરે છે. એમના જ શબ્દોમાં : “મને ભણવા જવાનો ખૂબ શોખ. પિતાના ઘરથી થોડે દૂર આવેલ બીજા ગામમાં હું લાલટેન હાથમાં લઈ અભ્યાસ માટે જતો. લાલટેન હાથમાં લઈ ચાલવાનું ખૂબ ગમે એટલે સ્કૂલમાં જાણીબૂજીને રમતગમતમાં મોડું કરું અને પછી અંધારું થાય એટલે લાલટેન લઈ ચાલવા માંડું. એક દિવસ ઘેર આવ્યો તો ખબર પડી કે લાલટેનનું ઢાંકણું ખોવાયું હતું. બીજે દિવસ હતો રવિવાર, મને તો ક્યાંય ચેન ન પડે. કેમ થઈ મારાથી આવી ભૂલ ? ભૂલની તકલીફ નિવારવા નાનકડું ઢાંકણું શોધવું જ રહ્યું. આખો દિવસ, આખી રાત હું બેચેન રહ્યો. સોમવારની સાંજે નિશાળેથી નીકળ્યો તો આંખો ફાડીફાડીને ખાડા-ટેકરામાં ઢાંકણું શોધ્યા કર્યું. વસ્તુ નાનકડી અને પાછા બે દિવસ ખોવાયાને થઈ ગયેલા. સંભવ છે, કોઈએ ઢાંકણું ઉઠાવી લીધુંયે હોય. મળવાની આશા તો ખૂબ એછી હતી, પરંતુ શોધવાની ઇચ્છા પ્રબળ હતી, કારણ કે ભૂલ થયેલી. ચાલતાં ચાલતાં અચાનક ઢાંકણું મળી આવ્યું ને ચિત્ત પ્રસન્ન થયું.”

વિચાર કરો, તેઓ સંપન્ન પરિવારના હતા. ઢાંકણું ખોવું કોઈ મોટી વાત તો ન હતી. તેઓ એકમાત્ર સંતાન હતા. મા-બાપે બે-ચાર લાલટેન લાવી દીધાં હોત, પરંતુ બાળકને દુઃખ હતું કાર્યકુંશળતાની કમીનું. આથી જ જ્યારે સંત થયા ત્યારે કહેતા કે જો તમે પાણીનો એક ગ્લાસ પણ સારી રીતે નહિ પિવડાવી શકો તો તમારાથી ધ્યાન નહિ સધાય. તેમના પ્રિય મિત્રો જાણતા કે પ્રજ્ઞાચક્ષુ હોવા છતાં પોતાની વસ્તુઓની તેમની સાચવણી આંખવાળા કરતાંય વિશેષ હતી.

*

અદ્ભુત મોટી અને તેજસ્વી આંખો ધરાવતા શરણાનંદ નાનપણથી જ આંખો ગુમાવી બેસી અંધ થયા. પછી તો એ વાંસની છડીને ટેકવતા વસતીથી દૂર એકાંતમાં ચાલ્યા જતા અને પોતાનો સમય વિતાવતા. માતા-પિતા ખૂબ દુઃખમાં ડૂબ્યાં. શિયાળાની સાંજે બાળક ઘેર પાછો આવે તો કોઈ વખત શરીર પર પહેરેલ પહેરણ ન હોય, તો કોઈ દિવસ વીંટાળેલ શાલ ગાયબ હોય. મા-બાપ બહુ પૂછે તો કોઈ વખત જવાબ મળે, “કોઈ એકાકી ભિક્ષુકને રસ્તાની પાસે ઠંડીથી ઘરઘરતાં અનુભવ્યો. એને આ વસ્તુઓની જરૂરત મારાથી વિશેષ હતી.”

*

આંખો ગુમાવવાથી અસમર્થ બનેલ બાળક શરણાનંદના બાળ મનમાં પ્રશ્ન ધુમરાવા લાગ્યો, “શું કોઈ એવું પણ સુખ હોઈ શકે કે જેમાં દુઃખની સંપૂર્ણ ગેરહાજરી હોય ?” કુદરતે જાણે આનો પ્રત્યુત્તર આપ્યો હોય તેમ એના પિતા એક વાતચીત દરમિયાન બોલી રહ્યા હતા, જે તેમણે સાંભળ્યું અને એ સૌંદર્ય તેમના કોમળ હૃદયમાં ઊતરી ગયું કે “આવું સુખ તો માત્ર સાધુઓને પ્રાપ્ત થાય છે. જેમાં લેશમાત્ર પણ દુઃખ ન હોય.”

બાળકને થયું, “આંખો તો ચાલી ગઈ. હવે ભણીગણીને વકીલ બનવું તો શક્ય નથી. બધા દરવાજા મારા માટે બંધ થઈ ગયા, એમાં તો હું કાંઈયે નહીં કરી શકું, પણ કાંઈ વાધો નહીં, સાધુ તો હું બની જ શકીશ.”

આ જ અસમર્થ બાળકે સાધુ શરણાનંદ બની દુઃખરહિત સુખ પ્રાપ્ત કર્યું અને પ્રાપ્ત થયેલ સર્વાત્મ ભાવથી જગતને એવા સિદ્ધાંત અને સાધન પ્રજ્ઞાવીઓ શીખવી, જે દ્વારા અસમર્થમાં અસમર્થ પણ સ્વાધીનતાપૂર્વક સ્વાધીનતાના સામ્રાજ્યમાં પ્રવેશ પામી શકે.

*

પછી તો બાળકના મનમાં તીવ્ર ધૂન લાગી કે કેમ કરીને જલદી બની જાઉં સાધુ ? આંખની જ્યોતિષ ચાલી જવાથી ઘર બહાર નીકળવું મુશ્કેલ અને સાધુ થવાની વાતથી મા-બાપ દુઃખી દુઃખી. રાત-દિવસ બાળકના મનમાં કસક ઊઠે, “કેમ મળું સંતજનોને ? ક્યાં જાઉં ? મને કોણ લઈ જાય ?” રાત-દિવસ બેચેની ઘેરી વળે, પણ બાળક અતિ સ્વમાની, એને બીજાના દયાપાત્ર થઈને જીવવું પણ બિલકુલ નાપસંદ.

કુદરતમાં કામનાની પૂર્તિ થાય પણ ખરી અને ન પણ થાય, પરંતુ આત્મ હૃદયનો પોકાર તો સંભળાય જ. એક દિવસ એક સંત એમને ઘેર પધાર્યા. દરવાજા પાસેના તપ્ત પર એમનું આસન લાગ્યું. દુઃખી બાળક તપ્ત પકડીને પાસે જ જમીન પર બેઠેલો. હિતચિંતકોએ સંત પાસે બાળકનું દુઃખ વર્ણવ્યું. સંત બોલી ઊઠ્યા, “ભૈયા, રામ રામ કહા કરો.” બાળકે જવાબ આપ્યો, “મેરા રામનામ મેં વિશ્વાસ નહીં હૈ.” સંતે જવાબ આપ્યો, “કોઈ બાત નહીં, ઈશ્વર કો તો માનતે હો ?” બાળકે કહ્યું, “હા, ઈશ્વર કો માનતા હૂં.” એ પર સંત બોલી ઊઠ્યા, “અચ્છી બાત હૈ, ઈશ્વર કે શરણાગત હો જાઓ.”

આ વાક્યથી વીજળી પડી, ને સત્યની સ્વીકૃતિ હૃદયમાં થઈ ને યોગી શરણાનંદનો જાણે જન્મ થયો. સંપૂર્ણ જીવન એમણે પરમ સત્યના શરણાગત

થઈને વિતાવ્યું ને દુઃખરહિત શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત કર્યું. સત્યની હૃદયપૂર્વકની સ્વીકૃતિ માત્રથી સાધનની અભિવ્યક્તિ થઈ જાય છે. એમને ન જરૂર પડી જપની, ન ધ્યાનની, ન સ્મરણની.

*

સંતની વાણીએ જાણે જાદુ કર્યો. જીવનમાં સાધુતાનો વિકાસ થવા માંડ્યો, પણ વિધિવત સંન્યાસ લેવો બાકી હતો. એ દરમિયાન માર્ગદર્શન માટે સંત આવતા રહ્યા. એક દિવસ બાળકની સંન્યાસ લેવાની ઉત્સુકતા સાંભળી સંતે આદેશ આપ્યો, “માતા-પિતા હયાત છે, ત્યાં સુધી એમને ન છોડતો. ધીરજ રાખ; જે તને છોડતાં જાય એને તુંય છોડતો જા.” ગુરુના આદેશમાં એમને અવિચલ નિષ્ઠા હતી. થોડા સમયમાં જ મોહના ઘેરામાં રાખનાર કુટુંબીજનો એક બાદ એક દિવંગત થવા લાગ્યાં. અંતે અતિ વિકટ પરિસ્થિતિ સામે આવી; રહી ગયાં મા-બાપ. પરપીડાથી પીડાતા બાળકમાં ચિંતન શરૂ થયું, “મા નહિ રહે તો પિતાજી દુઃખી થશે અને પિતાજી ચાલ્યા જશે તો માતા રડીરડીને અંધ થશે. હું આંધળો બાળક કરી પણ શું શકીશ ? માનું દુઃખ મારાથી કેમ સહન થાશે ? કુદરત કરે ને આનો યોગ્ય ઉપાય તો એક જ છે કે બન્ને સાથે વિદાય લે.” કુદરતના કરવાથી એમ જ થયું. માતા-પિતા બન્નેનો દેહાન્ત સમયાન્તરે બે-ત્રણ કલાકના ગાળામાં જ થયો. કોણ કહી શકે કે આ કેમ થયું ? કોણે કર્યું ?

*

ઉંમર અઢાર-ઓગણીશ વર્ષની થઈ ગઈ. ખૂબ ઉત્સુકતાથી તેઓ ગુરુદેવની રાહ જોવા લાગ્યા. સગાં-સંબંધી, આડોશી-પાડોશી, વડીલો તરફથી જાતજાતની ભલામણો આવવા માંડી. સંપત્તિ આખી જિંદગી ચાલે તેટલી છે. “બેન્કમાં જમા કરાવી દો અને પછી દરવાજા પર બેસી રામનું નામ લો.” સુઝાવ સાંભળી મનમાં આગ લાગી જતી, કારણ કે એણે તો ક્યારની યે સર્વ સામર્થ્યવાનની શરણાગતિ લીધેલી. એનો આંતરિક સંન્યાસ તો ક્યારનીયે સિદ્ધ થઈ ચૂક્યો હતો, માત્ર બહારના સંસ્કાર કરવાના બાકી હતા. એ અટલ નિશ્ચયથી જવાબ વાળતો, “તમે બધા મને સંપત્તિને આધીન રાખવા માંગો છો, તે હું સમજું છું. હું એવું નહિ જ કરું.”

એક દિવસ સંતમંડળી સાથે ગુરુદેવ પધાર્યા અને તેમણે આદેશ આપ્યો, “અબ સમય આ ગયા હૈ, ઘરકે દરવાજે સબ ખોલ દો. ગાંવ કે લોગ જો ચાંહે સબ ઊઠા લે જાવે. તુમ મેરે સાથ ચલો.” યુવકે એમ જ કર્યું. કારણ કે શરણને

મળવાની તીવ્ર લગને અને સંન્યાસી થવાની તીવ્ર અભિલાષાએ હૃદયમાંથી લોભ-મોહનો ખાત્તો તો પહેલાં જ કરી નાખેલ. શિષ્યે ગુરુઆજ્ઞાનું અક્ષરશઃ પાલન કર્યું, લોકોની આંખમાં સ્નેહનાં આંસુ આવ્યાં. યુવકે બધાની પ્રેમપૂર્વક સાંત્વના કરી. ગુરુદેવ પાછળ પ્રયાણ કર્યું. એ સમયથી માંડી છેક અંત સુધી શરણાનંદજીએ સંન્યાસધર્મનું પૂરી દઢતાથી સાંગોપાંગ પાલન કર્યું.

સંન્યાસ આપવાવાળા ગુરુએ ચાલતાં ચાલતાં આ વચન કહ્યાં, “બેટા ! જ્યારે તું આગ્રદ બની જઈશ, ત્યારે સમગ્ર પ્રકૃતિ તારી સેવા માટે લાલાયિત રહેશે. ચરાચર જગત તારી આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે તત્પર રહેશે. વૃક્ષો તને ફળ-ફૂલ આપશે અને ખૂંખાર સિંહો તને ગોદમાં ધારણ કરી તારું રક્ષણ કરશે.”

જીતે જી મર જાય, અમર હો જાવે,

દિલ દેવે સો દિલબર કો પાવે.

સ્વામીજીએ ગુરુવાણીને સર્વશે જીવનમાં ધારણ કરી અને તેને શત-પ્રતિશત ફલિત થતી જીવનભર અનુભવી.

*

કેવી તીવ્ર હતી એમની પ્રભુમિલનની લગની તેને લગતા પ્રસંગો સાધકો માટે અતિ મનનીય અને પ્રેરણાદાયક છે.

□ ગામની બહાર ખેતર પાસે એક વજત પ્રભુવિરહી શરણાનંદજીનું રાત્રીરોકાણ હતું. તેમણે જોયું, અનાજની રક્ષા કરવા ખેડુ ચોકિયાતો આખી રાત જાગરણ કરે છે. તેમનું વિરહીચિત ચિંતનમાં ફૂલે છે, “અરે ! મુકીભર અનાજ માટે આ ચોકિયાતો રાતભર જાગે છે અને મારે તો પ્રભુને મળવું છે હું કેમ ઊંઘી શકું ભલા ?”

□ એક પરિચિત પરિવાર. ભર્યુંભાદર્યું ઘર. નવવિવાહિતા નણંદ સાસુરેથી પિયર આવી છે. ભાભીઓ મજાક કરે છે, “બહેન ! કેવું લાગે છે તને ?” નવોઢા દુઃખી દિલથી કહે છે, “ભાભી ! ભર દિવસેય અંધારા જેવું લાગે છે.” પ્રભુવિરહી શરણાનંદ વિચારે છે, “અરે ! પ્રેમ કરતાં તો આ ભોળી બાળાને આવડે છે. જેને પોતાના પ્રિયતમ વિના દિવસેય અંધકાર લાગે છે અને બીજો હું ! કહું છું પોતાની જાતને શરણાગત અને શરણ્ય વિના આરામથી દિવસો પસાર કરી રાખું છું !”

□ આ તીવ્ર વિરહમાં એક વજત ભર ઉનાળામાં કોઈ બે માળના મકાનમાં ઉપલે માળે ઉતારો મળે છે. ઉપર ટીનની છત છે. સખત પાણીની તરસ લાગી

છે, ગળું સુકાય છે. બાજુમાં જ પાણી પણ છે, તેમ છતાં પી નથી શકતા. કારણ પ્રભુ મિલનની તીવ્ર ઉત્કંઠાની જ્યોતિ અંદર એટલી તો પ્રજ્વલિત છે, જે કહી રહી છે, “પાણી પીશ પછી ! પહેલાં સત્યને મેળવી એનાથી અભિન્ન થઈ જાઉં. કોને ખબર પાણી પીતાં પીતાં પ્રાણ નીકળી જાય તો ?” બસ ! પ્રભુ પ્રાપ્ત કરવા આવી તડપ જોઈએ સાધકમાં તો પછી શરણાનંદજી સ્વાનુભવથી કહે છે તેમ “માંગની જાગૃતિમાં જ માંગની પૂર્તિ છુપાયેલી છે, સાધકો !”

*

ગુરુના સાન્નિધ્યમાં એક દિવસ યુવાન તેજોમય સંન્યાસીના મનમાં ઉપનિષદ ભણવાનો સંકલ્પ જાગ્યો. સદ્ગુરુદેવે એ પૂછે તે પહેલાં જ પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, “શાંત થયેલ બુદ્ધિમાં બધા જ વેદશાસ્ત્રો અને ઉપનિષદોનું જ્ઞાન આપમેળે પ્રગટે છે. એની પાઠશાળા છે એકાન્ત અને એનો પાઠ છે મૌન.” સંન્યાસીને ઉત્તર મળી ગયો. ગુરુદેવે જે કહ્યું, તે તેમણે કર્યું અને તેઓ ચક્ષુ વિનાય પ્રજ્ઞાવાન બન્યા. “ધૈ” “યઠ” અને “વઠ” (આત્મા, જગત અને પરમાત્મા) નું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન તેમને પ્રાપ્ત થયું.

*

પ્રભુ પ્રેમનો પ્યાલો પી મસ્ત થયેલા શરણાનંદજી બાહ્ય દષ્ટિથી હંમેશા ખૂબ સજાગ, પરંતુ આંતરિક રીતે હંમેશા પ્રેમનિમગ્ન રહેતા. નિર્ભીકતાપૂર્વક રસ્તા પર ચાલી રહેલ તેમને કોઈ ભોળા વ્રજવાસીએ પૂછ્યું, “બાબા, લાલા-લાલી પરત્વે આપનો શો ભાવ છે ?” સ્વામીજીએ મધુર હસતાં પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, “ભાઈ, હું તો પ્રિયા-પ્રિયતમનો ફૂટબોલ છું. એ મને જ્યાં ફેંકે ત્યાં હું ચાલ્યો જાઉં છું. આમાં જબરદસ્ત આનંદ છે, કારણ કે બન્ને રમતાં હોય છે અને બન્નેની દષ્ટિ સદા મારા પર જ હોય છે. પ્રિયતમ પ્રિયાની તરફ ફેંકે અને પ્રિય પ્રિયતમની તરફ. હું તો બન્નેના ચરણસ્પર્શથી આનંદિત રહું છું. મારી અંદર મારું પોતાનું ક્યાં કોઈયે છે ? હું તો અનુપમ ખેલાડીઓનું હાથ-રમકડું છું. તેઓ બન્ને મને ખૂબ ચાહે છે.”

*

એમની શરણાગતિ કેટલી ગહન હતી અને કેટલી જીવનમાં ઓતપ્રોત હતી કે એક દિવસ મથુરાથી આગ્રા જતાં શ્રી શરણાનંદજી મહારાજ યમુના નદીને કિનારે કિનારે ચાલી રહ્યા હતા. એક સ્થાન પર અચાનક કિનારાની માટી ધસી ને તેઓ યમુનામાં પડી ગયા. નદીમાં જબરદસ્ત પૂર આવ્યું હતું અને એમના

હાથની લાકી પણ છૂટી ગઈ. એ તો પ્રજ્ઞાચક્ષુ, સમજણ જ ન પડે કે કઈ બાજુ તરીને જવું ? એમણે ભગવાનને ભરોસે શરીરને છોડી દીધું “તારી મરજી”. થોડીવારમાં એમને જણાયું કે કોઈએ એમનો હાથ પકડી ચૂકી જમીન પર લાવી દીધા. જમીન પર પડેલા જેવા ઊભા થવાની કોશિશ કરી તો તણાઈ ગયેલ લાકીની જગાએ નવી લાકી હાથમાં આવી.

ગીતામાં પ્રભુવાણી છે કે “જે લોકો અનન્ય ભાવથી મારું ચિંતન કરતાં, મારા ચરણાશ્રિત થઈ, મારી ઉપાસના કરે છે, તે જીવોના યોગ અને ક્ષેમનું વહન હું કરું છું.” મહારાજશ્રીને તે પ્રત્યક્ષ થઈ ગઈ. ગીતામાં પ્રભુએ જે કહેલ તે મહારાજશ્રીના જીવનમાં પ્રભુએ કરીને દર્શાવ્યું. શરણ્ય અને શરણાગતની આ જગત પાછળની મધુમયી લીલાની ધન્યતા સાધકોના હૃદયને અનેરી શ્રદ્ધા, જોમ અને વિશ્વાસ આપે છે.

૨. માનવ સેવા સંઘ : માનવતામાં જ પૂર્ણતા

શ્રી શરણાનંદજી મહારાજ સમાન બ્રહ્મલીન, પરમ વિરક્ત, એકાકી, સર્વથા સ્વતંત્ર, અવધૂત જીવન જીવતા સંન્યાસી કે જેઓ કઠોર સંન્યસ્ત નિયમોનું પાલન કરતા, માત્ર કૌપીન, કમંડલ અને પ્રજ્ઞાચક્ષુ હોવાથી અનિવાર્ય સહારારૂપ દંડ ધારણ કરતા અને એક છૂટી કોડી કે એક સમયનું ભોજન પણ લીધા વિના લાંબી લાંબી તીર્થયાત્રાઓ કરતા તેમને વળી “માનવ સેવા સંઘ” જેવી સંસ્થા સ્થાપવાનો કેમ વિચાર આવ્યો એવો પ્રશ્ન સ્વાભાવિક મનમાં ઊઠે જ.

મહારાજશ્રીના પરમ કરુણાવાન અંતઃકરણમાં બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં જે બીપણ નરસંહાર થયો અને ત્યારબાદ જાપાનના હીરોશીમા અને નાગાસાકી શહેરો પર અણુ બૉમ ઝીંકાયા, જેમાં લાખો જીવન ક્ષણાર્ધમાં હત્યા ન હતી થયાં. તે અનુભવી અતિ આઘાતની લાગણી થઈ આવી. ત્યાર બાદ ભારત દેશનું જે વિભાજન થયું તેમાં ઉત્પન્ન થયેલ ક્રોધી વૈમનસ્યથી જન્મેલ દાનવીય બર્બરતાથી જે રક્તપાતી હિંસા થઈ, તેનાથી તેમનું ક્રોમણ હૃદય સ્તબ્ધ અને દુઃખી થયું. તેમની સામે દુનિયાભરના દેશોની સંકીર્ણ જૂથબંધી, પરસ્પરનો વેરભાવ, જાતિભેદ, રંગભેદ, સમર્થ દેશો દ્વારા થતું શોષણ, આપસી અવિશ્વાસ, અસહિષ્ણુતા વગેરેનું વાતાવરણ પણ તરવરતું રહ્યું.

સ્વામીજી જેવા ઉચ્ચ વિચારક અને સાક્ષાત્કારી સંતનું ધ્યાન આનાં મૂળ કારણો અને તેના નિરાકરણના ઉપાયો પર ગયું. તેમને ખ્યાલ આવી ગયો કે આ બધાનું મૂળ છે મનુષ્યના મનમાં, તેના બદલાતા વિચારોમાં. મનુષ્યની મૂળ ખોજ તો હોવી જોઈએ “પોતાનું વ્યક્તિગત કલ્યાણ અને તે દ્વારા સુંદર સમાજનું નિર્માણ.” સુંદર માનવસમાજનું નિર્માણ ત્યારે જ શક્ય બને, જ્યારે બધા જ ધર્મના અનુયાયીઓ માનવીય એકતાનો આદર કરે અને તે માટે બીજાના અધિકારનું રક્ષણ કરવાના કામને પોતાનું પરમ કર્તવ્ય સમજે. જાતિ, સંપ્રદાય,

વિચાર, કાર્ય અને સામર્થ્યની ભલે ભિન્નતા હોય, પરંતુ પરસ્પર પ્રત્યે પ્રીતિની એકતાનો ભાવ હંમેશાં હોય.

આમ “વ્યક્તિનું પોતાનું કલ્યાણ અને સુંદર સમાજનું નિર્માણ” એ ધ્યેયમંત્ર સાથે “માનવ સેવા સંઘ” સ્થાપવાનો વિચાર સ્વામીજીમાં પ્રેરિત થયો. માનવ સેવા સંઘના સિદ્ધાંતોમાં માનવ જ કેન્દ્રબિંદુને સ્થાને છે.

માનવ માત્રના સામાજિક, પારિવારિક કે વ્યક્તિગત બધા જ પ્રશ્નોનો ઉકેલ માનવ સેવા સંઘના સિદ્ધાંતોનું અનુસરણ કરવાથી સહજ રીતે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

બહુ જ ટૂંકમાં શરણાનંદજી મહારાજ દ્વારા સ્થાપિત માનવ સેવા સંઘ માટે એમ કહી શકાય કે સંસ્થાના માધ્યમથી જનસમાજને સર્વહિતકારી ભાવ, વિચાર તથા કર્મની પ્રેરણા આપવામાં આવે છે. જેનો ઉદ્દેશ છે વ્યક્તિનું કલ્યાણ અને સુંદર સમાજનું નિર્માણ. એના દ્વારા પૂર્ણ વિકસિત માનવજીવનનું ચિત્ર એટલે :

(૧) શરીર વિશ્વ સેવામાં કામ આવી જાય.

(૨) અહમ્ અભિમાન શૂન્ય બની જાય.

(૩) હૃદય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થઈ જાય.

શું ભાગ્ય ગણીએ ગુજરાતનું કે તા. ૨૭ નવેમ્બર, ૧૯૫૨ના દિવસે ગીતા જયંતીના અવસરે સ્વામીજી રાજકોટ હતા. સવારે ૮-૦૦ વાગે સ્વામીજી દ્વારા માનવ સેવા સંઘનું પ્રાગટ્ય થયું. ૨૮ તારીખે દ્વારકા જઈ સ્વામીજીએ દ્વારકાધીશને ચરણે મસ્તક નમાવી પ્રાર્થના કરી કે “આ માનવ સંસ્થાનો છોડ સદા પાંગરતો રહી નિતનવ રસરૂપ ધારણ કરતો રહે.” પ્રભુકૃપાથી અનન્તની અહેતુકૃપાથી આજ દેશના વિભિન્ન પ્રાંતોમાં સંઘના આશ્રમ અને શાળાઓ કાર્યરત છે.

આમ કહીએ તો આ સમગ્ર વિશ્વ માનવ સેવા સંઘ છે અને માનવ હોવાને નાતે આપણે સૌ એના સભ્યો છીએ. વળી વ્યવહારિક રીતે પણ આમાં પ્રત્યેક જાતિ, વર્ગ, રાષ્ટ્ર, મત, સંપ્રદાય, વાદ કે ધર્મનાં ભાઈ-બહેન સમ્મિલિત થઈ શકે છે.

માનવ સેવા સંઘનો ઉદ્દ્યોષ છે, “માનવતામાં જ પૂર્ણતા નિહીત છે. આથી માનવતાની જાગૃતિ તથા પ્રાપ્તિ જ માનવજીવનનો ઉચ્ચત્તમ આદર્શ છે, જે પ્રાપ્ત કરવામાં માનવ સ્વાધીન અને સમર્થ છે.”

આપણે વર્તમાનની પરિસ્થિતિનું અવલોકન કરીશું તો તરત જ દેખાઈ આવે છે કે આપણા બધાનું જીવન દુઃખ, અશાંતિ, પરાધીનતા અને આસક્તિથી જડબેસલાક રીતે જકડાયેલું છે. આ જ તો છે મનુષ્યની જીવનની મૌલિક સમસ્યા

કે વર્તમાનકાળમાં જ આનાથી મુક્ત કઈ રીતે થઈ શકાય ? આનો ઉકેલ ભવિષ્યમાં નહીં, આજ અને અત્યારે વર્તમાનકાળમાં જ છે. આનો ઉપાય છે વર્તમાનનો સદુપયોગ કરી ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવું. માનવજીવનની મૌલિક સમસ્યાઓના સમાધાન માટે માનવ સેવા સંઘ અસત્ત્વનો ત્યાગ કરી સત્ત્વનો સંગ કરવાનું કહે છે.

માનવ સેવા સંઘની સત્સંગ યોજના મુજબ સત્સંગ દરેક ભાઈ-બહેનને કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં સહજ તથા સુલભ છે. એટલા માટે જ જીવનના પ્રશ્નોથી નાસીપાસ થવું એ શરમની વાત છે. પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં સજગ રહી સતત જીવનના પ્રશ્નો ઉકેલવા અથક પ્રયત્નશીલ રહેવાથી સફળતા ચોક્કસ મળશે. આથી “માનવ સેવા સંઘ” માનવની સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે છે તેને દળ, સંગઠન, મઝાહબ કે ઈજ્ઞમની સીમિત દીવાલોમાં કેદ નહિ કરી શકાય. એનો અર્થ રખે કોઈ એમ કરે કે માનવ સેવા સંઘ મઝાહબ કે ઈજ્ઞમનો આધાર નથી કરતો. માનવ સેવા સંઘ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે આ સઘર્ણ વ્યક્તિગત રીતે સુંદર બનવા માટે છે. જેને કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતાની રુચિ, યોગ્યતા અને સામર્થ્યના આધાર પર અપનાવવા સદા સ્વતંત્ર છે, પરંતુ એનો અર્થ એ નથી કે પોતાની સ્વીકૃતિના આગ્રહી થઈ એને જ અહંકારપૂર્વક અન્ય પર ઠસાવી, સમાજમાં સંઘર્ષને જન્માવીએ. નહિ ! એ તો અમાનવીયત છે. માનવ સેવા સંઘ માનવતાનો પૂજારી હોવાથી જાણે છે કે માનવતા સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમમાં છુપાયેલ છે. એટલે જ માનવ સેવા સંઘ બધા જ મત, સંપ્રદાય તથા વિચારધારાનો આદર કરી માનવમાત્રને આર્જવભરી વિનંતી કરે છે કે માનવ પોતાના મત મુજબ જીવનને એટલું તો સુંદર બનાવે કે એ જીવન બધા માટે ઉપયોગી અને કલ્યાણકારક બની રહે.

વ્યક્તિ પોતાના ત્રણ વિશિષ્ટ ગુણો દ્વારા સમાજની સેવા કરી શકે :

(૧) વ્યક્તિની નિર્દોષતાથી સમાજ નિર્દોષ થાય છે.

(૨) વ્યક્તિઓ વચ્ચે રેનેહની એકતાથી સંઘર્ષનો નાશ થાય છે.

(૩) પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરી અન્યના અધિકારનું રક્ષણ કરવાથી સુંદર સમાજનું નિર્માણ થાય છે.

મતલબ કે આપણે આપણા કલ્યાણ માટે કાંઈક કરવાનું છે અને સમાજને સુંદર બનાવવા બીજું કાંઈ કરવાનું છે એમ નથી, પરંતુ જે સાધનાથી વ્યક્તિનું કલ્યાણ થાય છે, તેનાથી જ સુંદર સમાજનું નિર્માણ થાય છે.

૩. સંઘના ૧૧ નિયમ : માનવતાના મૂળ સિદ્ધાંત

- કોઈ પણ વ્યક્તિ જ્યારે નિષ્ઠાપૂર્વક સાધના માર્ગ પર ચાલવું શરૂ કરે છે, ત્યારે સર્વ પ્રથમ તેના મનમાં એ મૂંઝવણ હોય છે કે અધ્યાત્મયાત્રા તો નિરંતર ચાલવાની. દરેક યાત્રાનાં પોતાના નિયમો હોય જ, જે પાળવાથી યાત્રા સુખેથી પાર પાડી શકે, તો માનવતાની પૂર્ણતા દ્વારા માનવ બનવાના જીવન વિકાસના નિયમો કયા જે મારે એક સાધક તરીકે પાળવા જોઈએ ? શ્રી શરણાનંદજી મહારાજે આ માટે કોઈ પણ માન્યતાના સાધકને ઉપયોગી નીવડે ને તે દ્વારા મંજિલ હાંસલ કરી શકાય તે માટે સર્વસ્વીકૃત ૧૧ નિયમો આપેલા છે. જે સાધકની અનેક મૂંઝવણ ઉકેલી દે તથા છે. તે નીચે મુજબના છે.
૧. આત્મ-નિરીક્ષણ અર્થાત્ પ્રાપ્ત વિવેકના પ્રકાશમાં પોતાના દોષોને જોવા.
  ૨. થયેલ ભૂલ ફરી વાર ન થાય તે માટે સરળ વિશ્વાસપૂર્વક પ્રાર્થના કરવી.
  ૩. વિચારનો પ્રયોગ પોતાની જાત પર અને વિશ્વાસનો પ્રયોગ અન્ય પર કરવો અથવા તો પોતાની જાતનો ન્યાય અને અન્ય પર ક્ષમા તથા પ્રેમ.
  ૪. જીતેન્દ્રિયતા, સેવા, ભગવદ્ચિંતન અને સત્યની ખોજ દ્વારા પોતાની જાતનું નિર્માણ.
  ૫. બીજાના કર્તવ્યને પોતાનો અધિકાર. બીજાની ઉદારતાને પોતાના ગુણ તથા બીજાની નિર્બળતાને પોતાનું બળ ન માનવું.
  ૬. પારિવારિક તથા જાતિગત સંબંધ ન હોય તે છતાં પણ પારિવારિક ભાવનાને અનુરૂપ પારસ્પરિક સંબોધન તથા સદ્ભાવ અર્થાત્ કર્મની ભિન્નતા હોવા છતાં પણ સ્નેહની એકતા.
  ૭. નિકટવર્તી જનસમાજની યથાશક્તિ ક્રિયાત્મક રૂપથી સેવા કરવી.

૮. શારીરિક હિતની દૃષ્ટિથી, આહાર-વિહારમાં સંયમ તથા દૈનિક કાર્યોમાં સ્વાવલંબન.
૯. શરીર શ્રમી, મન સંયમી, બુદ્ધિ વિવેકવતી, હૃદય અનુરાગી તથા અહમ્ ને અભિમાન શૂન્ય કરી પોતાને સુંદર બનાવવો.
૧૦. સિક્કાથી વસ્તુ, વસ્તુથી વ્યક્તિ, વ્યક્તિથી વિવેક તથા વિવેકથી સત્યને વધુ મહત્ત્વ આપવું.
૧૧. વ્યર્થ, ચિંતન ત્યાગ તથા વર્તમાનના સદુપયોગ દ્વારા ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવું.

હવે સંક્ષેપમાં જોઈએ આ નિયમોનો ઉપયોગ સાધકો માટે. પ્રથમ પગથિયું છે આત્મનિરીક્ષણ. દરેક સાધક પોતાની અંદર રહેલ સારાસારના વિવેકના પ્રકાશમાં સર્વ પ્રથમ પોતાના દોષોને, પોતાની નૂટીઓને સમજે. આપણી અંદર રહેલ વિવેક આપણને નિરંતર દર્શાવે જ છે કે આપણા માટે શું સાચું છે ને શું ખોટું ? આ વિવેકનો અનાદર કરી વિવેકવિરોધી કર્મ કરવાથી જ જીવનમાં ભૂલો નિર્માણ થાય છે. ભૂલો પ્રારબ્ધ નથી, પરંતુ સમજવા છતાં પણ સાધકે એટલે આપણે કરેલ વિવેકના અનાદરનું ફળ છે.

બીજો નિયમ કહે છે કે એ સાચું છે કે આસક્તિઓના તોફાની વેગ પાસે સાધક વિવેકના પ્રકાશની સમજણ હોય છતાં પોતાની જાતને સામર્થ્ય વિહીન અનુભવે ત્યારે એણે સરળતાપૂર્વક પ્રાર્થનાનો સહારો લેવો કે, “હે ! સર્વ સમર્થ પ્રભુ ! એક સાધક તરીકે હું મારી ભૂલો સમજ્યો છું. એણે મને પારાવાર નુકસાન પહોંચાડ્યું છે, એટલે એ ભૂલોનું હે પ્રભુ ! પુનરાવર્તન ન કરવાનું વ્રત હું લઉં છું. તેમ છતાં આ વ્રત હું પૂરેપૂરું પાળી શકું અને ભૂલો વિદારી શકું તે માટેનું બળ આપ મને પ્રદાન કરજો. મારી રક્ષા કરજો પરમાત્મા.”

હવે જોઈએ સાધક માટેનો ત્રીજો નિયમ. એ સાધકને એમ સૂચિત કરે છે કે “હે સાધક ! ન્યાયાધીશ તું માત્ર તારી જાતનો જ થજે, અન્ય કોઈનો નહીં. એટલે વિચાર-આલોચના તું માત્ર તારાં જ કરજે, અન્યનાં નહીં. અન્ય પર વિશ્વાસ રાખજે, પ્રેમ અને ક્ષમા રાખજે, એમાં જ એક સાધક તરીકે તારું કલ્યાણ છે.” આ નિયમનું વ્યવહારમાં રૂપ અને પરિણામ જુઓ. સામાન્ય રીતે આપણે અન્યનાં કર્મોની કઠોર આલોચના જ કરતાં હોઈએ છીએ કે ફલાણી વ્યક્તિએ આ કર્યું ને આ ન કર્યું. સાધક ધ્યાનથી જોશે તો સમજાશે કે આપણને પૂરતી માહિતી માત્ર આપણી જાત વિષે જ છે, માટે ન્યાયાધીશ તો એના જ

બની શકાય જેના વિષે પૂરેપૂરી માહિતી હોય. લાખ કોશિશ કરીએ તો પણ આપણા અતિ પ્રિય સંબંધી - માતા-પિતા, સગાસંબંધી, મિત્રો, સંતાનો, પત્ની, પતિ સુધ્ધાંમાં તેઓએ અમુક કાર્ય શા માટે કર્યું ? તે દરમિયાન તેમની શી મજબૂરીઓ હતી ? તે આપણે ક્યારેય જાણી ન શકીએ. આથી જ સાધકે અન્ય પર પ્રેમ અને ક્ષમાનો ભાવ ધારણ કરવો જ યોગ્ય ગણાય.

ચોથો નિયમ સમજાઈ જાય તેવો છે. તે પોતાની જાતના નિર્માણ માટે સાધકને ઉપયોગી થશે. ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ, સેવાભાવના, પરમાત્મા વિષે ચિંતન અને સત્યની ખોજ કરવી.

પાંચમો નિયમ સમજવા જેવો છે. વ્યવહાર અને સાધના બન્નેમાં ખૂબ ઉપયોગી છે. આપણી સમજણ-અસમજણ દ્વારા આપણે જે ભૂલો કરી બેસીએ છીએ, તેનું સૂક્ષ્મ વિવેચન અને ઉપાય એમાં છે. જીવનમાં આપણે દુઃખ ક્યારે અનુભવીએ છીએ ? જ્યારે આપણને એમ લાગી આવે કે સામેની વ્યક્તિ સમય આવે પોતાના કર્તવ્યનું પાલન આપણા તરફ નથી કરતી. આથી આપણને તરત કોધ આવે. જેમ કે પુત્ર પિતા તરફ ફરજ ન બજાવે, પત્ની કે પતિ એકબીજા તરફ ફરજ ન બજાવે. મહારાજશ્રીનું સૂચન છે કે એના કર્તવ્ય પર તમારી જે અધિકાર ભાવના છે, તે ન રાખો, તો દુઃખ નહિ થાય. ઘણી વખત એવું પણ બને કે સામેની વ્યક્તિ ઉદાર બની તમને મદદગાર થાય, ત્યારે મનમાં એવી ભાવના ન રાખવી કે “એ તો હું ગુણવાન છું એટલે મદદ કરી રહી છે એ વ્યક્તિ.” એ જ રીતે ઘણી પરિસ્થિતિ અને અવસ્થામાં સામેની વ્યક્તિ મજબૂર હોય અને નિર્બળ હોય ત્યારે એમ ન માનવું કે હું બળવાન છું. આ ત્રણે દ્વારા સાધક અધ્યાત્મયાત્રામાં આગળ નથી વધી શકતો. વિપરીત ભાવનું સેવન કરવાથી એ જ્યાં હોય ત્યાં જ સ્થગિત થઈ જાય છે. સાધકે હંમેશા પોતાને બજાવવાના કર્તવ્ય પ્રત્યે આગ્રહી રહેવું.

છઠ્ઠો નિયમ પણ એટલે જ સુંદર છે. આપણે કુટુંબમાં કેવા ભાવથી રહીએ છીએ. કુટુંબમાં પણ જુદી જુદી વ્યક્તિ જુદું જુદું કામ કરતી જ હોય છે. તેમ છતાં સ્નેહ અને સદ્ભાવ કાયમ રહે જ છે ને ? એ જ રીતે સમાજને બૃહદ પરિવાર માની તેમાં કુટુંબમાં રહેતા હોઈએ તે જ રીતે સ્નેહ અને સદ્ભાવથી રહેવું અને સંબોધન પણ કુટુંબ જેમ જ “ભાઈ”, “બહેન”, “મિત્ર” કે વડીલો પ્રત્યે માતા-પિતા જેવાં કરવાં.

સાતમો નિયમ સાધકને એટલું જ સમજાવે છે કે “ભાઈ સાધક ! ભલે

તારાથી સમગ્ર દુનિયાને ન બદલાવી શકાય. તેમ છતાં તું જ્યાં વસવાટ કરતો હોય ત્યાંના નિકટવર્તી સમાજના લોકોની યથાશક્તિ, ક્રિયાત્મકરૂપથી સેવા કરજે. કારણ કે પરમાત્માએ શરીર જગતની સેવા માટે આપેલું છે.”

આઠમો નિયમ સાધકને સ્વાસ્થ્યની જાળવણી માટે આહાર-વિહારમાં સંયમ સૂચવે છે. મતલબ કે શરીરને હિતકર સાત્ત્વિક આહાર લેવો અને જરૂરી વ્યાયામ તથા ફરવાનું રાખવું. આ ઉપરાંત પોતાનાં કામ પોતે જ કરી સ્વાલંબી બનવું. નવમા નિયમમાં શરીરને શ્રમી રાખવું. બેઠાડું જીવન, આળસુ જીવન ન જીવવું. મનને જ્યાં ત્યાં ન દોડાવતાં સંયમિત રાખવું, બુદ્ધિ પર હંમેશાં વિવેકનું શાસન રાખવું, દૃઢ્યમાં બંધા પ્રત્યે પ્રેમભાવ દાખવવો તથા કોઈ પણ બાબતમાં પદ, યોગ્યતા, વસ્તુ, સામર્થ્ય - અભિમાનની ભાવનાથી દૂર રહેવાની વાત છે, કારણ કે દેનાર તો દાતા પર પરમાત્મા જ છે.

દસમો નિયમ અદ્ભુત છે, એ કમબહદ રીતે મહત્ત્વ કોનું વધારે છે તે સાધકને સમજાવે છે. જેમ કે પૈસા કરતાં વસ્તુ મહત્ત્વની, વસ્તુ કરતાં વ્યક્તિ, વ્યક્તિ કરતાં વિવેક વિંચો ગણવો અને વિવેક કરતાં સત્ય. જો કોઈ વ્યક્તિ કરોડપતિ છે એટલે તમે માન આપો છો તો મોટું કોણ થયું ધન કે વ્યક્તિ ? સત્યની ખોજ નિરંતર જારી રહેવી જોઈએ.

છેલ્લો અને અગિયારમો નિયમ કહે છે કે દરેક સાધકના મનમાં સતત વિચારોના વંદોળિયા વાધા જ કરતાં હોય છે. એ જન્મજન્માંતરની ભુક્ત અભુક્ત ઇચ્છાઓ છે, જે વ્યક્ત થઈ રહી છે મટી જવા માટે. એનાથી ગભરાવું નહીં. તટસ્થતાથી સાક્ષી બની તેને નિહાળતા રહેવું, એ આપમેળે શમી જશે. સાધકનું એટલું જ કર્તવ્ય છે કે સત્યની પ્રાપ્તિ વર્તમાનમાં જ થશે. માટે સાધકે સતત વર્તમાનનો સદ્વ્યયોગ ઉપરના અગિયાર નિયમોમાં કરી ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવું. આ નિયમોના પાલન માત્રથી બધી જ પ્રાપ્તિ સાધકને થઈ જશે, એવું મહારાજશ્રીનું અભય વચન છે.

૪. સેવાનો સાધનામાર્ગ :

મારું કંઈ જ નથી

પૂ. શરણાનંદજી મહારાજે “સેવા”ને ઈશ્વર પ્રાપ્તિનો સ્વતંત્ર માર્ગ કહ્યો છે. એમણે સાધકોને આધ્યાત્મ આપ્યું છે, પોતાના દ્વારા અનુભૂત સત્યથી કે માત્ર “સેવા” અપનાવી લો. તમને અધ્યાત્મ માર્ગમાં એ બધું જ આવી મળશે, જે તમે એક સાધક તરીકે જીવનમાં પામવા ઇચ્છો છો.

વર્ષોથી “સેવા” ને આપણાં શાસ્ત્રો તથા સંતોએ “ગહન ધર્મ” કહ્યો છે, પણ સાધકોના સદ્ભાગ્યે પૂ. શરણાનંદજીએ આ ગહન ધર્મને અતિ સરળ શબ્દોમાં સમજાવ્યો પણ છે અને એ માર્ગ ચાલવા માટે વ્યવહારુ પ્રયોગો અને ઉપાયો પણ સૂચવ્યા છે. સેવાને ઈશ્વર પ્રાપ્તિના આધ્યાત્મિક માર્ગ તરીકે સમજીએ એ પહેલાં થોડો વિચાર કરી લઈએ કે “સેવા” વિષે અત્યાર સુધી શું સમજીએ છીએ ?

આપણી ચારે બાજુ સમાજમાં અનેક સેવાભાવી સંસ્થાઓ જુદી જુદી સેવાકીય પ્રવૃત્તિઓ કરતી નજરે પડે છે. જેમ કે જુદા જુદા રોગોના નિવારણ માટેના સામૂહિક કેમ્પો, જેમાં આંખના રોગો, હાડકાંના રોગો, પેટના રોગો, સ્ત્રીઓ-બાળકોના રોગો વગેરે અનેક સદ્ પ્રવૃત્તિઓ થતી આપણે જોઈએ છીએ. આ કાર્ય ખૂબ જ સમાજ ઉપયોગી છે. જેમાંથી અનેક અસમર્થ લોકોનાં દુઃખદર્દ દૂર કરવામાં આવે છે. આમાં જોડતી વ્યક્તિને પણ સંતોષની લાગણી થાય છે કે એણે દુઃખી ભાઈ-બહેનો, વડીલોની મદદ કરી અને પોતાનો સમય સાર્થક રીતે પસાર કર્યો. સમાજ પણ આવી વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓની કદર કરવા તેને સન્માન આપે છે.

પૂ. શરણાનંદજી મહારાજ એમ સૂચવે છે કે જો તમે સાધક છો, તો સેવા

એ માત્ર પ્રવૃત્તિ ન રહેવી જોઈએ. સેવા ધર્મમાં પરિવર્તિત કરવી જોઈએ. કઈ રીતે ? આ માટે સેવાનાં અનેક સ્તરો એક સાધક તરીકે સમજવાં પડશે.

આજે આપણે સમાજમાં વ્યાપક રીતે વ્યક્તિગત વિકાસનાં ઉચ્ચતમ શિખરો ક્યાં માન્યાં છે ? એક તો આપણી માન્યતા એ છે કે શરીર નીરોગી અને બલિષ્ઠ હોય, બીજું ખૂબ ભણીએ-ગણીએ અને તે દ્વારા ઊંચામાં ઊંચા પગારની નોકરી મેળવીએ કે કોઈ વ્યવસાય કરી હરણફાળ ભરીએ અને એ દ્વારા પુષ્કળ લક્ષ્મી મેળવીએ. આ લક્ષ્મી આપણને બધું જ અપાવી દેશે - રહેવા માટે ઉત્તમ ભવન, જે માગીએ તે ચીજવસ્તુઓ, સમાજમાં માન-સન્માન અને પ્રતિષ્ઠા. મહદ્દંશે સમાજમાં આવું બનતું પણ આપણે જોઈએ છીએ. શું આ ખરેખર સાચું છે ?

શરણાનંદજી મહારાજ પર સ્વિત્લર્લેન્ડના પ્રખ્યાત મનોવૈજ્ઞાનિક શ્રી બોરસનો પત્ર આવ્યો. તેઓ ત્યાંની માતબર સાઈકિયાટ્રીક ઈન્સ્ટિટ્યૂટના ડાયરેક્ટર પદે હતા. તેમની પાસે તે સમયે જગતની દૃષ્ટિએ જેને વિકાસ અને પ્રાપ્તિ કહીએ તેવું બધું જ હતું. ભૌતિક રીતે બધી જાતનું સુખ, સુંદર સ્વાસ્થ્ય, પોતા પાસે ઊંચામાં ઊંચી અભ્યાસની ડિગ્રી, તે દ્વારા હાંસલ કરેલ ઊંચામાં ઊંચું પદ. તે સમયે મનોવૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રે એમના શિષ્યો પણ વિશ્વભરમાં નામાંકિત હતા. છતાં શ્રી બોરસ સતત જીવનમાં એક ઊંડા અભાવની, અવસાદની લાગણી અનુભવતા. તેઓ શરણાનંદજી મહારાજને પોતાના પત્રમાં લખી રહ્યા છે કે...

“જેમ જેમ અમે માનવશાસ્ત્રનો વધુ ને વધુ અભ્યાસ કરીએ છીએ, તેમ તેમ અમને એવું લાગે છે કે જાણે અમે હવામાં અધ્ધર લટકી રહ્યા છીએ. અમારી ખોજો પાયા વિનાની ને નિરાધાર જણાય છે. આથી અમે ભારતીય સંતોને મળવા આતુર છીએ. જેથી કોઈ “નક્કર આધાર” જીવનમાં પામી શકીએ. એવું કોઈ પામી શકીએ જે વિદ્યાર્થીઓને આપી શકાય.”

શું છે આ અભાવ ? કયો છે આ નક્કર આધાર ? આપણા નિજ જીવનના અનુભવથી જ વિચારીએ તો જ્યારે જ્યારે એકધારું લાગે ત્યારે આપણે કોઈક પરિવર્તન (change) ઇચ્છીએ છીએ. કોઈ કલબની મિટિંગ, કોઈ સારા રેસ્ટોરન્ટમાં ભોજન, કોઈ હિલ સ્ટેશનમાં ભ્રમણ, કોઈ મિત્રને મળવા જવું, કોઈ મનગમતી વસ્તુઓની ખરીદી, નાટક, સિનેમા, ટેલિવિઝન જોવાં વગેરે દ્વારા આપણા જીવનમાં આપણે ચેઇન્જ-પરિવર્તન કરતા રહીએ છીએ. આ પરિવર્તન કોણ કરાવે છે ? આપણી અંદરનો અર્જુનો અને અભાવ. આપણી અંદર આપણે જે

ખાલીપણું ને અભાવ અનુભવીએ છીએ તેને ભરી દેવા માટે, દૂર કરવા માટે જ જીવન ચેઈન્જની ઘટમાળ બની જાય છે. શરણાંનંદજી કહે છે, દરેક વ્યક્તિ આ અંદરના અભાવને અનુસરીને જીવન જીવે છે. એક સાધક તરીકે આ અભાવને તમારી અંદર રહેલ વિવેક દીપના પ્રકાશમાં પરખો. આ અભાવ છે પરમથી વિખૂટા પડવાનો. આ તલસાટ છે સ્વની ઓળખનો. આ બેચેની છે ઈશ્વર પ્રાપ્તિની. આથી એક સાધકે સર્વ પ્રથમ એ તો સ્પષ્ટ રીતે સમજી લેવાનું જ રહ્યું કે “ચેઈન્જ” દ્વારા જીવનમાં જ એ “સમર્થિંગ એલ્સ” શોધી રહ્યો છે તેનું એક જ કારણ છે “અથાતો બ્રહ્મ જિજ્ઞાસા.” એનું પરિણામ કાળક્રમે જ્યારે પણ પ્રાપ્ત થશે તે એક જ છે. ભલે એની અભિવ્યક્તિઓ કુદરત જેટલી અનેક છે. અંતે તેમાં સ્વની ઓળખ કહો, સાક્ષાત્કાર કહો, નિર્વાણ કહો, ઈશ્વર કહો, અલ્લાહ કહો, ગોડ કહો, વાહે ગુરુ કહો... જે કહો તે એ પરમ તત્ત્વ એકનું એક છે. જે અનેક નામે ઓળખાય છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિ સમજી લો હિમાલયનું ગૌરી શંકર શિખર છે અને અનેક ધર્મો એ શિખર સુધી જતા પર્વતભૂમિ પરના જુદા જુદા માર્ગો છે. પહોંચવાનું તો શિખરે જ છે. મંજિલ એકની એક છે. માર્ગની પસંદગી વ્યક્તિગત છે. પસંદ પડે તો માર્ગ લો, પહોંચાડો એક જ મંજિલે.

આટલું સમજી લીધા બાદ સાધકે હવે શું કરવાનું છે ? શરણાંનંદજી મહારાજ સૂચવે છે કે સાધકે સર્વ પ્રથમ તો “પોતાની જાતની સેવા કરવી.” પોતાની જાતની સેવાનો માનવ સેવા સંઘ માર્ગ સૂચવે છે, “બૂરાઈ રહિત થઈ ને.” આ માટે સાધકે કોઈનું પણ બૂરું ન ઇચ્છવું. કોઈને પણ બૂરા ન સમજવા અને કોઈની પણ બૂરાઈ ન કરવી. આનાથી સૌ પ્રથમ તો સાધકના ચિત્તની શુદ્ધિ થશે.

ત્યાર બાદ માનવ સેવા સંઘ કહે છે કે શરીર પર જગતની માલિકી છે; શરીર અને જગત વચ્ચે પ્રકૃતિગત એકતા છે. કઈ રીતે ? વ્યવહારનો જ દાખલો લઈએ. આપણે કોઈ રોગમાં સપડાઈએ ત્યારે ડોક્ટરના દવાખાને જઈએ છીએ. ડોક્ટર સાહેબ રક્ત પરીક્ષણ માટે મોકલે છે. તપાસનો મેડિકલ રિપોર્ટ આવે છે, એ શું જણાવે છે ? લોહીમાં લોહતત્ત્વ ઓછું છે, હાડકાંમાં કેલ્શિયમ પર્વાપ્ત નથી કે લોહીમાં સ્પુગર છે. આ બધાં જ પૃથ્વીનાં તત્ત્વો છે. શરીર આખામાં જે જે તત્ત્વો છે, એ બધાં જ જગતમાં છે. આથી સાધકને સમજાવે છે કે શરીર અને જગત વચ્ચે એકતા હોવાથી શરીર જગતનું છે. આથી શરીર દ્વારા જગતની સેવા જ કરાય.

સેવાની શરૂઆત કરતાં પહેલાં સાધકે અમુક સમજણો ગાંઠે બાંધવી પડશે. એમાં સૌથી પ્રથમ વાત આવશે સાધકે “અર્કિયન” બનવું. અર્કિયન માનવ સેવા સંઘે વાપરેલો ખાસ શબ્દ છે. એમાં મુખ્ય ભાવ સમજવાનો એ છે કે “મેરા કુછ ભી નહીં હૈ.” આ વાત સમજીએ. ખરેખર જ આ જગતમાં આપણું કોઈ હોય એવું આપણે સાબિત નહીં કરી શકીએ.

માની લઈએ કે હાલે આપણી પાસે પદ છે, યોગ્યતા છે અને પર્યાપ્ત સામર્થ્ય છે. સૌથી પહેલાં શરીર વિષે વિચારીએ એ શું આપણે આપણા પુરુષાર્થથી મેળવ્યું છે ? હરગિઝ નહીં. પ્રાકૃતિક પ્રેરણા હેઠળ એ માતા-પિતા દ્વારા મળેલું છે. બચપણની આપણી અસહાય અવસ્થામાં તેઓએ જ આપણું હરેક પ્રકારે રક્ષણ કર્યું. એનું પોષણ ધરતીમાતા દ્વારા ઊપજતી વસ્તુઓ દ્વારા થયું. ધાન્ય, ફળ, જળ, ઘી, તેલ, દૂધ, શાકભાજી... અનેક વસ્તુઓ માતા પ્રકૃતિ દ્વારા આપણું પોષણ કરતી રહી. અભ્યાસમાં ઉચ્ચ યોગ્યતા મેળવીએ તો તેમાં પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકથી માંડી કોલેજના પ્રોફેસરો સુધીનું માર્ગદર્શન જવાબદાર છે. જો ધન સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરીએ તો તેના પાછળ આ ભજતરની યોગ્યતા છે. સાધક જેટલું જેટલું ઊંડાણથી વિચારશે તો જણાશે કે તેણે જે કોઈ મેળવ્યું છે, તેમાં સમાજનો જ ફાળો છે. એને તરત ખ્યાલ આવી જશે કે સારેસારા “મેરા તો કુછ ભી નહીં હૈ.” આથી સમાજની ઉદારતા એને કૃતકૃત્ય બનાવશે અને એનું મન કૃતજ થઈ સેવા કરવા પ્રેરાશે. આમ સેવા એ શરીરધર્મ બની જશે. એને સમજાઈ જશે કે શરીર તો સેવાની સામગ્રી છે, સંસાર રૂપી વાટિકાને સજાવવા માટે.

હવે સાધકે એ વિચાર કરવાનો રહ્યો કે સેવા કરવા માટે મારે શાં સાધનો કરવાં પડશે ? અર્કિયનપણાનો ભાવ સમજ્યા પછી હૃદય વિકાસ અને કર્તવ્યનિષ્ઠ થવા માટે માનવ સેવા સંઘ બે મહત્ત્વનાં સૂત્રો સાધન માટે આપે છે.

(૧) દુઃખીઓને જોઈ કરુણિત-કરુણાવાન થાવ; સુખીઓને જોઈને પ્રસન્ન થાવ.

(૨) પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરો અને બીજાના અધિકારની રક્ષા કરો. જગતમાં થયેલ દરેકે દરેક સંત તથા મહાપુરુષોના જીવન પર સાધક ધ્યાન આપશે તો તેને તરત ખ્યાલ આવશે કે તેમનામાં મુખ્યત્વે સેવા, કરુણા તથા પ્રસન્નતા નજરે પડશે.

પહેલું સૂત્ર સાધક માટે છે, “દુઃખીઓને જોઈ કરુણિત થાવ, સુખીઓને

જોઈ પ્રસન્ન થાવ." મનુષ્યના હૃદયના વિકાસ માટે બે ગુણ મહત્ત્વના છે, કરુણા અને પ્રસન્નતા.

સેવક સમજ જ જશે કે જેવું પોતાના શરીરમાં દુઃખ-દર્દ અનુભવાય છે, બરાબર એ જ રીતે અન્ય શરીરોમાં પણ અનુભવાય. આથી અન્યનાં દુઃખ-દર્દ સામે આવતાં જ સેવકના હૃદયમાં સંવેદનાની હલચલ મચી કરુણા વ્યાપશે જે એને સેવા કરવા પ્રેરશે. દાખલો સામે જ છે. ગુજરાતમાં કચ્છના ભૂકંપ બાદ અતિ પીડા અનુભવતા લોકસમુદાયની મદદે કરુણાવાન થઈ વિશ્વ સમસ્ત કેવું દોડી આવ્યું ! હમણાં જ જે પૂરનો પ્રકોપ સુરત તથા અન્ય સ્થાને થયો ત્યારે સહાય કરવા માટે દેશભરમાંથી લોકો કેવા દોડી આવ્યા ને બધું કેટલું ઝડપથી થાળે પડવા લાગ્યું ! પરંતુ સાધક જરા ઊંડી દૃષ્ટિથી ચિંતન કરશે, કારણ કે એના માટે સેવા ઈશ્વરપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે. કરુણા દ્વારા જીવનમાં શું સંધાય છે ? કરુણા દ્વારા નિજ સુખભોગની જે પ્રવૃત્તિ છે, તે નિવૃત્તિમાં ફેરવાઈ જાય છે. જે બીજાની વ્યથાથી વ્યથિત થશે તેને વ્યથા નહીં સતાવે અને એ પણ એટલું જ સાચું છે કે જે અન્યની વ્યથા જોઈ એને સહાય નહીં કરે તે પોતાની વ્યથાથી પણ નહીં બચી શકે. સાધકે વ્યક્તિગત દુઃખથી જો દુઃખી ન થવું હોય તો બીજાના દુઃખથી દુઃખી થવું અને સેવા કરવી. આનાથી સાધકની અંદરનું વ્યક્તિગત સુખનું પ્રલોભન નાશ પામશે.

આ જ મુદ્દાના બીજા ભાગમાં સુખીને જોઈ પ્રસન્ન થવા નિર્દેશ છે. સામાન્ય રીતે માણસ અન્ય પાસે પોતાથી વિશેષ સંપત્તિ, પદ કે સન્માન જુએ છે, ત્યારે એ દુર્વૃત્તિની જેમ ઈર્ષ્યા અનુભવે છે. આ અંદેખાઈ આપણે જે ઈચ્છતા હતા એ ન મળ્યું તેના અભાવમાંથી જન્મેલી છે. આનાથી મનુષ્યમાં સ્પર્ધા અને વેરભાવના તથા અસંતોષ જન્મે છે. જે એની માનસિક શાંતિ છીનવી લે છે. આ ઈર્ષ્યાથી અનેક કામનાઓ જન્મશે, પરંતુ સાધક જો અન્યને જે મળ્યું છે તેનાથી પ્રસન્નતા અનુભવશે, ઈશ્વરની કૃપારૂપે એને જોઈને આનંદિત થશે તો સાધકના મનમાંથી કામનાઓનો નાશ થઈ જશે. આમ "કરુણા" અને "પ્રસન્નતા" બન્ને ગુણો સેવા માટે અનિવાર્ય છે.

કરુણા અને પ્રસન્નતા સાધકને સેવાનો મૂળમંત્ર શીખવશે કે મને જે કંઈ મળ્યું છે, એ મારું નથી, મારા માટે નથી. જે મળ્યું છે એની સાર્થકતા છે બીજાની સેવા કરવામાં. આમ સાધકનો "સ્વસુધાર" એ જ મોટામાં મોટી સેવા થશે.

સ્વસુધાર દ્વારા ભૂરાઈ રહિત જીવન જીવતો સાધક સુખીઓને જોઈ પ્રસન્ન થશે, દુઃખીઓને જોઈ કરુણાવાન.

હવે સાધકે અવગાહન કરવું પડશે, "પોતાના અધિકારનો ત્યાગ તથા બીજાના અધિકારની રક્ષા"ના સૂત્રમાં.

જેને આપણે સામાન્ય ભાષામાં "ધર્માત્મા" તરીકે ઓળખીએ છીએ એ ખરેખર તો કર્તવ્યનિષ્ઠ વ્યક્તિ છે. કર્તવ્ય વિજ્ઞાનનું સંપૂર્ણ રહસ્ય ઉપરના સૂત્રમાં છુપાયેલ છે. વ્યવહારિક જગતમાં આનો વ્યાપક ઉપયોગ કરવાથી સુંદર સમાજનું નિર્માણ થાય.

આપણે સાદા દાખલાથી સમજીએ તો આજે સમાજમાં જૂની પેઢી અને નવી પેઢી વચ્ચે વ્યાપક પ્રમાણમાં સંઘર્ષ નજરે પડે છે. આનો શો ઉપાય ? આનો ઉપાય છે, "પોતાના અધિકારનો ત્યાગ અને બીજાના અધિકારની રક્ષા." દા.ત. ધારો કે એક કુટુંબમાં પિતા-પુત્ર વચ્ચે સંઘર્ષ છે. આ સૂત્રને ધ્યાનમાં લેતાં પિતા તરીકે જે વ્યક્તિ છે, એ વિચારશે કે પિતા તરીકે મારો અધિકાર છે, પુત્ર મને માન આપે, મને પૂછીને, મારી સલાહ લઈને બધું કરે. ચાલો ! આ અધિકારને હું જતો કરું છું. હવે મારા પુત્રનો મારા પર શો અધિકાર છે ? એ કે મારે મારા પુત્રનું હર હાલમાં રક્ષણ કરવું, એના વિકાસમાં ભાગીદાર થવું, એને સમજવો. જો પિતા પિતા તરીકેના પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરશે અને પુત્રના પુત્ર તરીકેના અધિકારની રક્ષા કરવા તત્પર થશે તો સંઘર્ષ કાયમને માટે વિદાય લેશે. આ શાંતિ માટેનું વ્યાપક સૂત્ર છે. આને પતિ-પત્ની વચ્ચે, વિદ્યાર્થી-શિક્ષક વચ્ચે, વેપારી-ગ્રાહક વચ્ચે, નેતા-નાગરિક વચ્ચે, સમાજ અને નાગરિક વચ્ચે, રાજ્ય અને રાષ્ટ્ર વચ્ચે, રાષ્ટ્ર અને વિશ્વ વચ્ચે. એમ અનેક સ્તરે વાપરી શકાય તેમ છે. દરેક પ્રકારના સંબંધમાં અમૃત ઉતારવાનો મહામંત્ર છે, "પોતાના અધિકારનો ત્યાગ અને સામેનાના અધિકારની રક્ષા." સાધક આનાથી નિષ્કામ થશે એનો વિદ્યમાન રાગ નિવૃત્ત થશે અને નવો રાગ ઉત્પન્ન નહીં થાય.

સેવાભાવ વિષે થોડી સ્પષ્ટતા :

સેવા વિષે અમુક ખાસ પ્રકારે વિચારોની સ્પષ્ટતા કરી લેવાથી સમજણપૂર્વકની સેવા સાધક કરી શકશે.

જેમ કે સામાન્ય રીતે જેને પુણ્યકર્મ કહીએ છીએ તેના અને સેવામાં શો ફરક છે ?

પુણ્યકર્મ એ છે, જેમાં વ્યક્તિ વસ્તુ, યોગ્યતા કે સામર્થ્યને પોતાનું માનીને

સેવાનો સાધનામાર્ગ : મારું કંઈ જ નથી ❀ ૨૩

કર્મ કરે છે. આનાથી વિપરીત જેના માટે કર્મ કરાય તે આપણા આત્મીય છે અને વસ્તુ, યોગ્યતા સે સામર્થ્ય આ ત્રણે જેની સેવા કરવામાં આવે છે તેની માલિકીના છે એ સેવા.

બીજી વાત મુખ્ય એ છે કે જેની સેવા કરીએ તેની રુચિપૂર્તિ નથી કરવાની, પરંતુ તેમની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ કરવાની છે.

ત્રીજી વાત મુખ્યત્વે સાધકને મૂંઝવે છે, પોતાના સામર્થ્યની. સાધકને એમ થાય છે કે જેની પાસે બળ, સત્તા, સંપત્તિ, પદ આદિનું મોટું સામર્થ્ય હોય એ સેવા કરી શકે. માટું તો શું ગજું ? સેવકે સમજી લેવું કે સેવામાં સામર્થ્ય નહીં, પણ ભાવનું પ્રાધાન્ય છે. સેવાનું પરિણામ પણ ભાવ દ્વારા નક્કી થાય છે, સામર્થ્ય દ્વારા નહીં. જેમ કે કોઈ ધાર્મિક વ્યક્તિ એક મોટું બરફનું કારખાનું લોકોને ઠંડું પાણી પાવા માટે ખૂલ્લું મૂકે, પરંતુ તેના મનમાં પોતાની સંપત્તિનું અભિમાન હોય, એ દ્વારા એ પોતાની તાકાતનું પ્રદર્શન કરી સમાજની "વાહ વાહ" મેળવવા ઇચ્છતો હોય અને સામેના છેડે કોઈ છેવાડાની ગરીબ વ્યક્તિ કોઈ ખૂબ તરસી વ્યક્તિને હૃદયના ભાવથી પાણીનો પ્યાલો પાશે તો પાણીનો પ્યાલો બરફના કારખાનાને પાછળ રાખી દેશે. આમ સામર્થ્ય કરતાં ભાવ સેવામાં ચડિયાતો છે.

આ સંબંધમાં મહાભારતનો બહુ જાણીતો દાખલો સોનાના નોળિયાનો છે. જેનું અર્ધું શરીર ગરીબ બ્રાહ્મણ કુટુંબની ઝૂંપડી પાસેની ધરતી પર આળોટવાથી સોનાનું થયું, પરંતુ બાકીનું અર્ધું શરીર ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરા રાજચૂચ યજ્ઞની ભૂમિ પર આળોટવા છતાં સોનાનું ન થયું.

સાધકના આત્મદીપનો પ્રકાશ સૌ પ્રથમ તો પરિવારને અજવાળશે. સમાજ સેવાની પૂર્વ શરત છે નિષ્કામ ભાવે પરિવાર સેવા. વ્યાવહારિક વિષયમાં ઘણી વખત આ વિસંગતતા નજરે પડે છે કે ઉત્કટ સમાજ સેવકો પરિવારને સંપૂર્ણ રીતે બાજુએ મૂકી તેના તરફ ઉદાસીનતા અને બેદરકારી દાખવતા હોય છે. ઘરમાં સંબંધ ભૂલીને સેવા કરવી.

સમાજસેવા તરફ ગતિ :

આ પછી સાધકે સમાજસેવા તરફ અગ્રસર થવું. આનો વ્યાવહારિક માર્ગ છે, પોતાની આજુબાજુના, પરિચયમાં અને સંસર્ગમાં આવનાર વ્યક્તિઓની ક્રિયાત્મક સેવા કરવી.

સેવા માટે બે પાયાની વાત છે. શરીરથી સહયોગ કરવાનો છે, મનથી ૨૪ ❀ સાધકોના શરણાંદ

સદ્ભાવ રાખવાનો છે કે "હે પ્રભુ ! બધાનું મંગલ થાઓ." સહયોગ શક્તિ મુજબ કરવો. જેવાં આપણી પાસે વસ્તુ, યોગ્યતા, સામર્થ્ય હોય તે મુજબ સહયોગ કરવો. આમ સહયોગને સીમા રહેશે, પરંતુ સદ્ભાવ અસીમ છે, તેને કોઈ સીમા નથી. સદ્ભાવની કામના તો પરિવાર, શાંતિ, ગામ, નગર, રાજ્ય, રાષ્ટ્ર, વિશ્વથી બ્રહ્માંડ સુધી વ્યક્ત કરી શકાય. સદ્ભાવનું બીજું માધુર્ય એ છે કે ધારો કે શારીરિક અસમર્થતા આવે, શરીર રોગથી નિર્બળ થાય ત્યારે પણ સાધક સદ્ભાવ તો વ્યક્ત કરી જ શકે. આ એને સેવાનું ફળ પ્રદાન કરશે.

સાધકે સેવા કરતાં એક વાતનો ખાસ ખ્યાલ રાખવો કે અન્યના કાજ ન થવું. સેવાકર્મ વખતે બીજા પ્રત્યે તો હંમેશા પ્રેમ તથા ક્ષમા દાખવવાં, પરંતુ કાજ થવું ખુદ પોતાના, ન્યાય તોળવો ખુદ પોતાનો. તો જ આધ્યાત્મિક પ્રગતિ સંધારો.

સમાજસેવા કરતાં સેવા રુચિપૂર્તિનો આહાર ન બની જાય તે સાધકે જોવું. ન તો સમાજ માન આપે તેથી અભિમાન જન્મે અને ન તો સમાજ પાસે સન્માનની આશા રાખવી.

સેવામાં અધ્યાત્મ દૃષ્ટિ :

પૂ. શરણાંદજી મહારાજ સેવાને પ્રભુપ્રાપ્તિનો સહજ, સરળ અને વ્યવહારિક માર્ગ ગણે છે.

પ્રિયજનોની સેવા કરવાથી એમના પ્રત્યેના રાગ નિવૃત્ત થશે. શરીર, મન, પ્રાણ, બુદ્ધિ, યોગ્યતા, સામર્થ્ય પોતાનાં ન માની સાધકે માનવું કે (૧) શરીર માટું નથી. (૨) શરીર પર મારો અધિકાર નથી. (૩) શરીર સાથે મારો સંબંધ નથી. (૪) મારે કાંઈ જોઈતું નથી. (૫) મારે મારા માટે કાંઈ કરવું નથી. આનાથી સંસારથી સંબંધ તૂટશે. ત્યાર બાદ સેવામાં પૂજાનો ભાવ રાખી સેવકબુદ્ધિ કે મુનીમબુદ્ધિ ધારણ કરી કર્મ કરવાથી સાધકને પ્રભુપ્રેમ પ્રાપ્ત થઈ શ્રમરહિત ચિરવિશ્રામ, જ્ઞાન અને વિવેકનો આદર આવી મળશે. આની ફળપ્રાપ્તિ હશે હૃદયમાં બધા માટે પ્રેમભરી આત્મીયતા તથા જીવનમાંથી વ્યક્તિ, વસ્તુ, પરિસ્થિતિ તથા અવશ્યતાની દાસતાથી મુક્તિવાળું સ્વાધીન જીવન. દૃઢાણમાં સાધક માટે સેવા એટલે પ્રાપ્ત સામર્થ્ય દ્વારા રાગમુક્તિની સાધના. પ્રભુનો પ્રેમી સંસારને પ્રભુના રૂપમાં જોઈ તેની સેવા કરે છે. સેવક દરેક સેવામાં સેવ્યનો રહી ધન્યધન્ય બને છે.

સેવાનો સાધનામાર્ગ : માટું કંઈ જ નથી ❀ ૨૫

સાધકે સેવા કેમ કરવી ?

સેવામાં બે મુખ્ય વાતો સમાવેલી છે, (૧) પોતા પાસે જે કંઈ વસ્તુ, પદ કે સામર્થ્ય હોય તેનો સદુપયોગ કરવો. (૨) વ્યક્તિઓની સેવા કરવી.

સર્વ પ્રથમ “સુખીઓને જોઈ પ્રસન્ન, દુખીઓને જોઈ કરુણીત થવું” તથા “પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરી સામેનાના અધિકારની રક્ષા કરવી.”

આ સૂત્રના પાલનથી સાધક બૂરાઈ રહિત થઈ કોઈનું બૂરું નહીં ઇચ્છે. બૂરું નહીં વિચારે, બૂરું નહીં કરે. બૂરાઈ રહિત થતાં જ સાધકના જીવનમાં ચમત્કારો સર્જાશે. હવે એનામાં વેરભાવની ઉત્પત્તિ નહીં થાય, આનાથી તરત જ નિર્વેરતાની પ્રાપ્તિ થશે. જેવી નિર્વેરતા પ્રાપ્ત થશે, તેવી નિર્ભયતા ઊતરી આવશે. નિર્ભયતાનો વિકાસ સમતાની પ્રાપ્તિ કરાવશે. “સમત્વં યોગ યુચ્યતે” સમતા દ્વારા મુદિતા અને અખંડ પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થશે. સાધકને બધું જ આત્મીય જણાશે. પરદોષ દર્શન અદશ્ય થઈ જશે.

વ્યવહારિક રીતે સાધક પરિવારમાં રહેતો હોય છે. પારિવારિક જીવન બીજું કંઈ જ નથી, સેવાની તાલીમ શાળા - ટ્રેનિંગ સ્કૂલ છે. જે સાધક પોતાના ભાઈ-બહેન, સગાંસંબંધી, માતા-પિતા, મિત્રો કે સેવકોને પ્રેમ અને આદર નથી આપતો. એ શું સમાજની સેવા કરી શકશે ? હરગિજ નહીં.

સેવકે પોતાના પ્રિયજનોની સેવા નિષ્કામ ભાવે કરવાની છે. કંઈ પણ બદલાની અપેક્ષા વિના. આ માટે “પોતાનો અધિકાર છોડવો અને સામેનાનો અધિકાર રક્ષવો” ઉત્તમ સૂત્ર છે. પરિવારમાં તકલીફ અને કલેશનું કારણ એક જ છે, વ્યક્તિ સેવા કરવા તૈયાર નથી, પરંતુ એ હમેશાં એવું ઇચ્છે છે કે એના અધિકારોનું રક્ષણ થાય. જેમ વડીલો માને કે પુત્ર-પુત્રીઓએ એમની સેવા કરવી જોઈએ એ વડીલોનો અધિકાર છે, પરંતુ જો વડીલ અધિકાર છોડી દે, પુત્ર-પુત્રીઓને, યુવાન પેઢીને સમજે અને તેના વિકાસમાં માર્ગદર્શક અને ભાગીદાર થાય તો અંતે પ્રેમ આપોઆપ જ મળશે. જેવો અધિકારનો ત્યાગ કર્યો કે તરત અધિકાર પ્રાપ્ત થશે.

સેવાની સમજણમાં જૂથા :

- (૧) શરીર સંસારરૂપી વાટિકાની સેવાસામગ્રી છે.
- (૨) સેવામાં સામર્થ્ય મહત્ત્વનું નથી, ભાવ મહત્ત્વનો છે.
- (૩) સેવાને રુચિપૂર્તિનું સાધન નથી બનાવવાનું.

- (૪) સેવા શરીરધર્મ છે એ માટે સહયોગ કરો, સદ્ભાવ ધારો.
- (૫) દુઃખીને જોઈ કરુણીત થાવ, સુખીને જોઈને પ્રસન્ન.
- (૬) પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરો, બીજાના અધિકારની રક્ષા કરો.
- (૭) જે બીજાની વ્યથામાં ભાગીદાર થાય છે, તેને પોતાની વ્યથા ભોગવવી પડતી નથી.
- (૮) સેવાનો મૂળમંત્ર છે, જેમ આપણે પોતાના શરીરની સંભાળ લઈએ છીએ, બરાબર એ રીતે જ અન્યના શરીરની સંભાળ લઈએ.
- (૯) પ્રિયજનોની સેવા કરવાથી તેમનો રાગ નિવૃત્તિ પામે છે.
- (૧૦) શરીર અને જગત વચ્ચે પિંડગત એકતા છે, આથી શરીરથી જગતની સેવા કરો.

પ. ત્યાગ સાધના :

મુઝે કુછ ભી નહીં ચાહિયે

સાધકે સર્વ પ્રથમ તો સાધક કોને કહેવાય તે સ્પષ્ટ રીતે સમજી લેવું જોઈએ. સાધક એને કહેવાય જે સતત પોતાની જાતને જાણવા પ્રયત્નવાન હોય, જે પોતાની વર્તમાન દશાને જાણે, જે પોતાનું સામર્થ્ય તથા નિર્ભજતા બન્ને તટસ્થતાથી સમજે, જે પોતાની ખામીઓ જાણી વર્તમાનમાં જ પોતાની ભૂલો ટિપ્પણ કરે અને ભૂલજનિત અસાધનોનો નાશ કરવા તત્પર રહી જીવનના લક્ષ્ય - માનવતામાં જ પૂર્ણતાનીચીત છે - ની પ્રાપ્તિ માટે સતત પુરુષાર્થી રહે.

પૂર્ણ વિકસિત માનવજીવન કેવું હોય ? પૂર્ણતા એટલે એવી માનવી જેનું (૧) શરીર સમગ્ર વિશ્વની સેવામાં રહે, (૨) જેનું અહમ્ અભિમાનશૂન્ય બને અને (૩) જેનું હૃદય પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થઈ જાય.

સાધક માટે ત્યાગની સાધના શું છે ? ત્યાગની પૂર્વધીકિકા છે સેવાની સાર્થક પ્રવૃત્તિ. સેવા કરવા માટે સાધક અર્કિચન ભાવ ધારણ કરશે, “મેરા કુછ ભી નહીં હૈ -” પોતા પાસે જે કાંઈ પણ છે તે બધું જ શરીર, યોગ્યતા, પદ, દરેક જાતનું સામર્થ્ય - પોતાનું નથી, તે સમજીને સાધક શરીર અને જગતની એકતા સમજીને સેવા કરશે અને સેવાની હિતકારી પ્રવૃત્તિ પૂરી થતાં જ સાધકે સહજ નિવૃત્તિમાં પ્રવેશ કરતાં સેવાના ફળ રૂપે જે કાંઈ આવી મળે તેને નમ્રતાથી પ્રણામ કરી, “મેરા કુછ ભી નહીં હૈં” ઈસવિધે મુઝે કુછ ભી નહીં ચાહિયે.” સમજી સેવાના ફળનો ત્યાગ કરી દેશે. આમ કરવાથી સેવા પોતે જ ત્યાગમાં પરિણમી જશે.

ત્યાગની સાધનાને શરણાનંદજી મહારાજે અનેક આયામો આપ્યા છે. જે કર્મ કર્યા વિના રહી ન શકે તેના માટે સેવા માર્ગ ઉત્તમ છે. ગીતામાં પણ પ્રભુ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે હૃદયારીથી ક્ષણાર્ધ માટે પણ કર્મ કર્યા વિના નહીં રહી

શકાય. આથી જ સમજદારીપૂર્વકની સેવાપ્રવૃત્તિ એ સાધનાનું પ્રથમ સોપાન થયું. આ સાચી સેવા સાધક માટે ત્યાગમાં પરિણમવી જોઈએ.

દેવકીજીએ સત્સંગસભા વચ્ચે જ શરણાનંદજી મહારાજને સાધક તરીકે અતિ વ્યથિત થઈને પૂછેલું, “મહારાજજી, જીવન આનું કેમ છે ? આ જીવનમાં જેની ઇચ્છા રાખીએ છીએ એ થતું નથી; જો થાય છે તો હંમેશા માટે રહેતું નથી અને જે રહે છે તે હૃદયને જરાય ગમતું નથી.” મહારાજશ્રીનો જવાબ દરેક સાધક માટે બ્રહ્મસ્ત્ર જેવો છે કે “લાલી ! જ્યારે તારો પોતાનો જ અનુભવ તને આમ કહી રહ્યો છે, તો પછી ઇચ્છાને છોડી કેમ નથી દેતી ? અચાહ થઈ જા. કરી દે દરેક ઇચ્છામાત્રનો ત્યાગ.” વાત તો સો ટકા સાચી છે, પરંતુ જીવનમાં ઉતારીને સિદ્ધ કરવી સાધકને અતિ મુશ્કેલ લાગે તેવી છે. આથી શરણાનંદજી મહારાજ ત્યાગનાં અનેક પાસાંઓ સાધક સમક્ષ મૂકે છે. ત્યાગની વાતમાં તેઓ વિશ્વાસને વચ્ચે નથી લાવતા.

જે વિચારપ્રધાન સાધક છે, એના માટે ત્યાગનો જ્ઞાનમાર્ગ અતિ ઉપયોગી નીવડે છે. પૂ. શરણાનંદજી મહારાજે જે પ્રત્યુત્તર દેવકીજીને આપ્યો તે સાધક માટે વિચારનું સમગ્ર ભાયું પૂરું પાડે છે. શરણાનંદજી મહારાજે માનવ સેવા સંઘ દ્વારા એક મૂળભૂત સિદ્ધાંત રજૂ કર્યો છે, જે સાધનાપથ પર અજવાળું પાથરી દે છે. તેઓ કહે છે, “સાધકે અસત્નો ત્યાગ કરવાનો છે, એટલે સત્ની પ્રાપ્તિ આપોઆપ થશે.” બીજી રીતે તેમણે આ જ વાતને વ્યવહારું રૂપ આપતાં ઉદ્બોધન કર્યું કે, “અસાધનાનો ત્યાગ કરતાંની સાથે જ સાધનાની ઉપલબ્ધિ થાય છે, બન્ને યુગ્મપદ છે, એક સાથે જ થાય છે.” ત્યાગ એટલે શું ? જાણવામાં આવેલ અસત્ અથવા અસાધનને સાધક દ્વારા છોડી દેવું તે ત્યાગ.

પહેલા ટૂંકમાં “સત્” અને “અસત્”ને સમજીએ તો સત્ એ છે, જે હંમેશા માટે એ જ સ્થિતિમાં રહે. શાશ્વત હોય, ત્રિગુણત્તાતી હોય એ સત્.

“અસત્” એટલે એ જેનામાં સતત પરિવર્તન નજરે પડે, જે કાળને આધીન હોય, નાશ તરફ ગતિ કરતું હોય. આમ “સત્” કાલાતીત છે, અસત્ કાલાધીન છે.

“સાધન” અને “અસાધન”ને સ્પષ્ટ કરીએ તો “સાધન” વિવેકના પ્રકાશમાં જીવનને જોવાથી ઉપલબ્ધ થાય છે. એના પાયામાં છે સાચી સમજ અને તેનો હૃદયપૂર્વકનો સ્વીકાર.

“અસાધન” ખોટી સમજ, એટલે કે ગેરસમજજી છે. એના પાયામાં વિવેકનો

પ્રકાશ નથી, મોહ એટલે આકર્ષણનો અંધકાર છે. “સાધન” ધ્યેયપ્રાપ્તિ તરફ લઈ જાય છે, “અસાધન” ધ્યેયપ્રાપ્તિથી દૂર લઈ જાય છે.

પૂ. શરણાનંદજી સાધનાને પોતાની પ્રખર પ્રશ્ના અને અનુભૂતિજન્ય સમજણથી સાધકો માટે સરળ બનાવીને સમજાવે છે. જેમ કે તેઓ એમ નથી કહેતા કે સત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરો, પરંતુ એમ સૂચવે છે કે અસત્ત્વને સમજો, સમજીને તેનો ત્યાગ કરો, એટલે સત્ત્વની પ્રાપ્તિ આપોઆપ થશે.

મનુષ્ય એક સાધક તરીકે સમજી પણ ન શકે એટલી ગૂઢતાથી તે દેહભાવ વડે બંધાયેલો છે. આ એટલી હદ સુધી છે કે માણસ શરીરને જ “હું” માની લે છે. શરણાનંદજી મહારાજ બિલકુલ સરળ રીતે સમજાવે છે કે અભ્યાસ કરો તમારી હરોજની બોલચાલની ભાષાનો. તમે શું બોલો છો ? “મારો હાથ”, “મારા પગ”, “મારા દાંત”, “મારો કાન”. તમે એવું તો ક્યારેય નથી બોલતા કે “હું હાથ”, “હું પગ”, “હું દાંત”, “હું કાન” કેમ કે તમારી અંદર બેઠેલ ચૈતન્યને એ બબર છે કે હું કંઈ હાથ, પગ, દાંત કે કાન નથી. આથી ચૈતન્ય “હું”, “શરીર” નથી, પરંતુ “હું” શરીર અને તેમાંની ઈન્દ્રિયો દ્વારા અભિવ્યક્ત થઈ રહ્યો છે.

આટલું સમજાયા બાદ આગળ વધીએ તો શરીર સત્ નથી, અસત્ છે. સાધક વિચારશે તો તેને તરત જણાશે કે શરીરમાં સતત પરિવર્તન થયા કરે છે. જન્મ્યા ત્યારે કેવા ફૂલ જેવા કોમળ કોમળ હતા કે જે કોઈ જુએ કે તરત તેડી લે અને રમાડવા લાગે. પછી શરીર વિકસતું ચાલ્યું, બદલાતું ચાલ્યું, બાળપણ ગયું, તરુણાવસ્થા આવી. તરુણાવસ્થા ગઈ, વૈવાન આવ્યું. યુવાની ગઈ, પ્રૌઢ બન્યા. પ્રૌઢત્વ ગયું અને વૃદ્ધત્વ આવ્યું. બાળપણથી યુવાની સુધી શરીરના બળમાં વધારો અને પ્રૌઢત્વથી વૃદ્ધત્વ સુધી શરીરના બળમાં ઘટાડો ને નિર્બળતાનો પગપેસારો. આમ સતત બદલાતું રહે છે, શરીર. અરે ! કેવળ શરીર નહીં પણ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર પણ સતત બદલાતાં રહે છે. આજે મન આનંદમાં તો કાલે ઘેરા શોકમાં. આમ કેમ થાય છે ? કારણ કે દેહ એટલે કે શરીર અસત્ છે. અસત્ છે એટલે એમાં સતત ફેરફાર-પરિવર્તન થાય છે અને જે સતત બદલે છે, તેનું સ્વરૂપ એકસરખું ન હોય. આથી તે જીવનના શાશ્વત આધાર ન બની શકે. આમ સાધકે સમજી લેવું જોઈએ કે હું દેહ નથી, પરંતુ દેહથી જુદો ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા છું.

બીજી રીતે સાદો દાખલો લઈએ તો દેહ જેમ કે મોટરકાર છે અને આત્મા

એટલે સ્ટિયરિંગ વ્હીલ પર બેસી કાર ચલાવતો ડ્રાઈવર. આપણે કાર ચલાવીએ છીએ ત્યારે આપણને એ ખ્યાલ આવે છે કે “હું” કાર નથી પણ “હું” કાર ચલાવી રહ્યો છું. હું આ વાહનનો વાહન-ચાલક છું. તેમ છતાં શરીર વિષે એવો ખ્યાલ નથી આવતો, કારણ કે શરીરમાં આત્મા અણુએ અણુમાં વ્યાપત છે. તેમ છતાં અમુક અનુભવો એકસરખા લાગે. જેમ કાર નવી નવી આવે તેમ એના પ્રત્યે વધુ લગાવ હોય તેમ યુવાવસ્થામાં દેહ પ્રત્યે વધુ મોહ હોય. જેમ જેમ કાર જૂની થાય તેમ લગાવ ઘટે, તેમ ઉંમર વધતાં શરીર પ્રત્યે મોહ ઘટે. છેલ્લે ૧૦-૧૫ વર્ષ જેમ કાર ખખડી જાય ત્યારે નવી કાર લેવાનું મન થાય, તેમ વૃદ્ધાવસ્થામાં દેહ ખખડી જાય ત્યારે જાણેઅજાણે દેહની પીડામાંથી છૂટવાનું મન થાય.

શરણાનંદજી મહારાજ એક વખતે ગંગાતટ પર હતા ત્યારે કોઈએ વહેતી ગંગાના સૌંદર્ય વિષે વખણ કર્યા. ત્યારે મહારાજશ્રીના જે ઉદ્વેગારો નીકળ્યા તે નોંધવા જેવા છે. મહારાજશ્રી બોલી ઊઠ્યા કે “માતા ગંગા તો પોતાની રીતે દોડી જાય છે. તમને એનું વહન ગમી જશે તો શું એ ક્ષણવાર પણ તમારા માટે ધોભશે ખરી ? જરા વિચારો.” મહારાજશ્રી આ વાક્યો દ્વારા વિચારશીલ સાધકોને સમજાવી રહ્યા છે કે “ત્યાગ” એટલે શું ?

શું ત્યાગ એટલે ઢિંગબર અવસ્થા ? સતત ઉપવાસો કરી ભૂખ્યા રહેવું ? સંસારની સતત નિંદા કે ટીકા કર્યા કરવી ? નહીં, શરણાનંદજી ત્યાગના હાર્દમાં વિચારશીલ સાધકને દોરી જાય છે. જ્યારે તેઓ વિચારની વાત કરતા હોય ત્યારે તેમાં વિશ્વાસને ભેળવવો પસંદ નથી કરતા, એટલે કે જ્ઞાનની ચર્ચા કરતા હોય ત્યારે તેમાં ભક્તિની વાતની ભેળસેળ નથી કરતા. નિર્ભેળ વિચાર જ મૂકે છે.

એમની દષ્ટિએ ત્યાગ એટલે કોઈ પણ વસ્તુને પોતાની ન માનવી. કારણ કે વસ્તુ તો ખરેખર પેદા થવાની સાથે જ નાશ પામવાની શરૂઆત થાય છે. આમે જ્ઞાની સમજશે કે વસ્તુ એટલે ભૌતિક પદાર્થ માત્ર પર જગતનું આધિપત્ય છે. આપણે લોકભાષામાં સમજ્યા વિના બોલીએ છીએ કે “ભાઈ ! સંસારમાંથી શું લઈ જવાનું છે ? ખાલી હાથે આવ્યા હતા, ખાલી હાથે જવાના છીએ.” સાધક વિચારશે તો એને જણાશે કે એના પોતાનામાં ચૈતન્ય તત્ત્વ “હું” છે અને તે “હું” જડ શરીરમાં છે. શરીર પણ આખરે એક વસ્તુ જ છે, કારણ કે જગત જેમ પંચ મહાભૂતનું બનેલું છે તેમ શરીર પણ પંચ મહાભૂતનું બનેલું છે. આથી જ શરણાનંદજી મહારાજ કહે છે, “શરીર જગતનું છે, કારણ કે શરીર અને જગતની જાતિગત એકતા છે. આથી શરીર જગત-વાટિકાની સેવાસામગ્રી છે.

એના દ્વારા ભોગ ન કરો, જગતની સેવા કરો."

આનાથી આગળ વધતાં મહારાજશ્રી કહે છે કે સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ ત્રણ પ્રકારનાં જે શરીર છે, તેનાં ત્રણ રૂપ છે. સ્થૂળમાં કર્મ, સૂક્ષ્મ એટલે મનમાં ચિંતન અને કારણમાં સ્થિતિ. આ ત્રણે અવસ્થામાં પણ શરીરબુદ્ધિ ન રાખો, દેહબુદ્ધિ ન રાખો.

સ્થૂળ શરીરના શુદ્ધિકરણ માટે માનવ સેવા સંઘ સેવાનું કર્તવ્ય વિજ્ઞાન સૂચવે છે, જેના દ્વારા ધર્માત્મા બનાવ. સૂક્ષ્મ શરીર એટલે કે મન માટે "અચાહ" થવાની વાત મહારાજશ્રી કરે છે. ચાહરહિત થવાનો અર્થ આમ જોઈએ, તો માત્ર એટલો જ છે કે પોતાની જાત દ્વારા બધાને સમર્પિત થઈ જાવ, કારણ કે પ્રભુનો બધામાં વાસ છે, આથી જો તમે બધા માટે સમર્પણ નહીં કરો તો તમે પ્રભુના પણ નહીં બની શકો. આથી જ સાધકે વિશ્વની સાથે એકતાનો ભાવ રાખી વિશ્વની સેવા વિશ્વનાથના સંબંધથી કરવી રહી.

સાધક વર્ગ હંમેશાં ફરિયાદ કરતો હોય છે, મનની ચંચળતાની. મન કાબૂમાં નથી રહેતું. મન વશ નથી થતું વગેરે. ટૂંકાણમાં એવું લાગે કે જાણે મોટામાં મોટું દુઃશ્મન કોઈ હોય તો તે છે મન ! સાધક થોડું ઊંડાણથી વિચારશે તો જણાશે કે મનની આ ડામાડોળ સ્થિતિના મૂળમાં સાધકની પોતાની જ ભૂલ છે. શું ભૂલ કરી બેસે છે સાધક ?

ભૂલ એ છે કે સાધકના મનમાં બે પરસ્પર વિરોધી પ્રવાહો સાધક પોતે ચાલુ રાખે છે. એક બાજુ એ વિવિધ પ્રકારની કામનાઓ રાખવી પસંદ કરી એને કામના પૂર્તિથી થતાં સુખને ઇચ્છે છે. એ માટે સતત પ્રયાસ કરતો રહે છે. બીજી બાજુ તે મનની ચંચળતા મટાવવા પણ ઇચ્છે છે ! આમ તો ન જ થઈ શકે.

સાધકે બૂરાઈરહિત થવું જ પડશે, તો જ સ્થૂળ શરીર શુદ્ધ થશે. પછી જે જીવનશક્તિ જગત તરફ બહિર્મુખ થઈને વહેતી હતી તે આંતરમુખી થઈ અંદરની તરફ પોતાના ઉદ્દગમ તરફ વહેવા માંડશે. બધી જ ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ, બધી જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિયની - ઉદ્દગમમાં જઈ લીન થશે ને પ્રસન્નતાનો અનુભવ થશે. તો યોગનું પહેલું ચરણ છે વૃત્તિઓને બહિર્મુખી નહીં આંતરમુખી કરવી.

આ કેમ થાય તે માટે વિચારશીલ સાધકે સંકલ્પને સમજવા પડશે.

સંકલ્પનું સ્ફુરણ થાય છે અર્ધકારમાં, એટલે કે કારણ શરીરમાં, પછી એ સંકલ્પ કારણ શરીરમાંથી સૂક્ષ્મ શરીર એટલે કે મનમાં આવે છે કામનાઓના રૂપમાં, ઇચ્છાઓના રૂપમાં, ચિંતનના રૂપમાં. પછી એ કર્મેન્દ્રિયોમાં અભિવ્યક્ત

થાય છે, જ્ઞાનેન્દ્રિયોમાં અભિવ્યક્ત થાય છે ક્રિયાના રૂપમાં. આમ આપણે જગતમાં સતત કાર્ય કરતાં રહીએ છીએ.

હવે સાધકે જો સાચી વસ્તુસ્થિતિ જાણવી હશે તો પોતાના બધા જ સંકલ્પોને સારી રીતે જોવા પડશે. જે સંકલ્પ કોઈના પણ માટે અહિતકર જણાય તેને વર્તમાનમાં પૂરા ન જ કરો તેનો તો ત્યાગ કરી દો.

હવે બીજા પ્રકારના સંકલ્પ એવા જણાશે જે કોઈના માટે અહિતકર નથી એટલે વિવેક વિરોધી નથી, પરંતુ એ સંકલ્પ પૂરા કરવાનું સામર્થ્ય સાધકમાં નથી જેથી એ પૂરા થઈ શકે તેમ નથી. તો શું કરવું ? તો જે સંકલ્પ આપણે પૂરા ન કરી શકીએ તેને વિશ્વ અથવા તો પરમાત્માને સમર્પિત કરી દો અને નિશ્ચિત થઈ જાવ, કારણ કે સિદ્ધોએ અનુભવીને કહ્યું છે કે શુભ સંકલ્પ યોગ્ય સમય આવ્યે આપમેળે પૂરા થાય છે, એવું કુદરતનું વિધાન છે.

જેવો સાધક અશુદ્ધ સંકલ્પોનો ત્યાગ કરે છે, તેવી જ એનામાં નિર્વેરતા અને નિર્ભયતા ઊતરી આવે છે. નિર્વેરતાથી દેષનું શમન થઈ પ્રીતિ જાગ્રત થાય છે અને નિર્ભયતાથી આત્મવિશ્વાસ દઢ થાય છે અને પોતે જે સાધના કરી રહ્યા હોઈએ તેમાં અવિચલ શ્રદ્ધા થાય છે.

સાધક માટે અંતિમ સોપાન તો છે સર્વસંકલ્પ નિવૃત્તિ. કારણ કે સંકલ્પપૂર્તિ એ જ કાંઈ જીવન નથી. શું નીકળે છે તાત્પર્ય ? સૌથી પ્રથમ સાધકે પોતાના અર્ધકારમાં ઊઠતા સંકલ્પ પર ચિંતન-મનન કરવું, જે અશુદ્ધ અને અનાવશ્યક સંકલ્પ હોય તેનો ત્યાગ કરવો. જે શુદ્ધ અને આવશ્યક સંકલ્પ જણાય તેને પરિસ્થિતિ પ્રમાણે પૂરા કરી નિશ્ચિત બની જવું. જે સંકલ્પ સામર્થ્ય બહારના છે, પરંતુ છે સર્વહિતકારી તેને વિશ્વ અને વિશ્વનાથને સમર્પિત કરી નિશ્ચિત થઈ જવું. આટલો જ સાધકનો પરમ પુરુષાર્થ છે. સામર્થ્ય બહારના સર્વહિતકારી સંકલ્પો માટે તો કર્તાપણું છોડી શરણાગતિ અપનાવવી જ રહી ને પરમ શક્તિના ન્યાયમાં, પ્રકૃતિના ન્યાયમાં અનન્ય શ્રદ્ધા ધારણ કરી ચિત્તને અવિચળ રાખવું.

હવે સાધક શો અનુભવ કરશે ? જ્યારે સાધક બધી જ કામનાઓનો ત્યાગ કરી દઈ 'અચાહ' બની જાય છે ત્યારે મનમાં ઊઠનારા સંકલ્પ-વિકલ્પ શમી જતાં મનની ગતિશીલતા ખતમ થઈ જાય છે. હવે મનમાં ઊઠનારા સંકલ્પ-વિકલ્પ હોય ત્યાં સુધી જ બુદ્ધિનું કામ હોય છે નિર્ણય લેવા માટે. જેવી મનની ગતિશીલતા ખતમ થાય છે કે તરત મન પોતાની શક્તિ સહિત બુદ્ધિમાં વિલીન થઈ જાય છે. સંકલ્પ-વિકલ્પ હોય ત્યાં સુધી જ તેના પર બુદ્ધિ વિવેચન કરે છે. આમ

ત્યાગ સાધના : મુઝે કુહ ભી નહીં ચાહિયે ❀ ૩૩

કરો, તેમ કરો, આ વ્યવસ્થા કરો વગેરે. પરંતુ જેવી બધી જ કામનાઓ ખતમ થઈ જાય છે, તેવું જ બુદ્ધિનું બધું કાર્ય પૂરું થઈ જતાં બુદ્ધિની કોઈ જરૂરત નથી રહેતી. આત્મ થાય છે ત્યારે બુદ્ધિ સમ તત્ત્વને પામી શાન્ત થઈ જાય છે. આને જ યોગીઓ સમાધિ કહે છે. સમત્વ યોગ બુદ્ધિ.

તેમ છતાં વૃત્તિઓના દમનનો અભ્યાસ અલગ છે અને વૃત્તિઓ સમજણ દ્વારા સ્વાભાવિકતાથી ઉદ્દગમમાં વિલીન થાય તે બંનેમાં ઘણું અંતર છે.

છતાંયે એક વાત યાદ રાખવી પડશે જ કે સાધનાની શરૂઆત થશે મોટા ભાગે સ્થૂળ શરીરના સ્તરથી અને તેનો મહામંત્ર છે, “બૂરાઈ રહિત જીવન”, ન કોઈનું બૂરું વિચારો, ન બૂરું ઇચ્છો, ન બૂરું કરો. મહર્ષિ દયાનંદજીને કોઈએ એકવાર પ્રશ્ન કર્યો કે “આપે કામ-વાસનાને કઈ રીતે જીતી ?” મહર્ષિનો જવાબ હતો, “કામને જીત્યો કામ કરીને અને વાસનાને જીતી પરિશ્રમ કરીને.” આથી સીધીસાદી વાત એટલી જ છે કે ખૂબ પરિશ્રમપૂર્વક કામ સેવા કાર્ય કરવું જરૂરી છે. જેમાં સેવાનો ભાવ સોનામાં સુગંધ સમાન થાય.

મહારાજશ્રીએ વિચારશીલ સાધકો માટે “અસત્ત્વા ત્યાગ”ની વખતોવખત ખૂબ વિસ્તારથી મીમાંસા કરી છે. અસત્ એટલે નાશવાન અને પરિવર્તનશીલ જે છે. તેમાં તેમણે વખતોવખત ઉદ્દબોધન કર્યું છે કે “હે સાધકો ! વસ્તુ, વ્યક્તિ, અવસ્થા અને પરિસ્થિતિ પરિવર્તનશીલ છે. એ સ્થાયી આધાર નહિ બને. તેનો તો માત્ર સદુપયોગ થાય.”

રોજબરોજના જીવનથી વિચારીએ તો પરિસ્થિતિઓ હંમેશાં એકસરખી નથી રહેતી, એવી તો આપણો પોતાનોય અનુભવ છે. આપણા મનમાં ડોકિયું કરતાં જ જણાશે કે “આપણે જીવનમાં સતત સુખ માગીએ છીએ અને દુઃખથી દૂર રહેવા માગીએ છીએ.” સુખ આવે ને ચાલ્યું જાય તોપણ મનમાં સુખનું પ્રલોભન શેષ રહે છે અને આ સુખના પ્રલોભનને કારણે જ સતત દુઃખનો ભય રહે છે.

માનવ સેવા સંઘ વિશિષ્ટ ચિંતન કરીને કહે છે કે સુખ જે વિધાનથી આવે છે તે જ વિધાનથી ચાલ્યું પણ જાય છે. દુઃખ આવીને વેરે છે. તેમ છતાં પણ માનવી પરિસ્થિતિનો સદુપયોગ કે દુરુપયોગ કરવા સ્વાધીન છે. પરિસ્થિતિ બદલવામાં એ પરાધીન છે. માટે સાધકે જે કોઈ બની રહ્યું હોય તેનો પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વીકાર કરવો તેમાં જ એનું હિત છે. આ ઉપરાંત સાધકે મહત્ત્વની વાત એ જાણી લેવાની કે દરેક પરિસ્થિતિ સાધન-સામગ્રી છે એ પોતે જીવન નથી. સાધન-સામગ્રી ગમે તેવી હોય તેની સમજણ હો હોય તો તેનો સદુપયોગ થાય અને

સફળતા મળે. સુખ અને દુઃખ પરિવર્તનશીલ જીવનની બે અવસ્થા છે. સાધકે સુખ અને દુઃખ બન્નેને સાધન-સામગ્રી સમજી તેનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

જેમ કે જીવનમાં સુખ આવે છે ઉદારતાનો પાઠ શીખવવા માટે. સુખ વખતે સાધકે પોતા પાસે જે અંશમાં સામર્થ્ય આવ્યું હોય તેના દ્વારા સેવા કરવાની છે. સેવા કરતાં કરતાં ઉદારતા વધશે અને જીવનમાં કંટુણા તથા પ્રસન્નતાના ગુણો ઊતરી આવશે અને આનાથી જ અહંકાર અને મમતાનો નાશ થઈ નિર્વાસિના પ્રાપ્ત થશે.

આનાથી વિપરીત જો સુખનો ઉપયોગ વ્યક્તિગત ભોગ માટે કરી સ્વાર્થી બન્યા તો કામનાઓની હારમાળા પેદા થશે. જીવનમાંથી સંતોષ દૂર થઈ અસંતોષ વ્યાપશે અને શાંતિ દૂર થઈ અશાંતિ વેરી વળશે. આનાથી અહંકાર અને મમતા શક્તિશાળી બનશે અને મનુષ્ય વસ્તુ અને વ્યક્તિની પરાધીનતા અને પરાશ્રયમાં આવી જશે.

શું થાય છે તે આપણી આસપાસ જ જોઈએ. જ્યાં સુધી સુખ હશે; વસ્તુ અને વ્યક્તિ રહેશે ત્યાં સુધી વ્યક્તિ અતિ અભિમાનમાં રહેશે, જેવાં વસ્તુ અને વ્યક્તિ ચાલ્યાં જશે કે વ્યક્તિ પોતાને દીન અને અનાથ માનવા લાગશે. આમ નિરંતર દીનતા અને અભિમાનના દાવાનળમાં વ્યક્તિ જલ્યા કરશે, જો એ સુખનો ભોગ કરશે તો. આનાથી રોગ અને શોક સિવાય બીજું શું ઉત્પન્ન થાય ? આથી સુખમય પરિસ્થિતિમાં સામર્થ્ય અનુસાર સેવા એ સાધકની જીવનરીતિ બનવી જોઈએ.

જુઓ જીવનયાત્રાને. સુખ અને દુઃખ ડાબા-જમણા પગ છે, જે દ્વારા તમારી જીવનયાત્રા ચાલી રહી છે. આપણે સાધક તરીકે એમ થાય કે સુખમાં સેવા તો બરાબર છે, પરંતુ દુઃખમાં શું કરીએ ? શું છે દુઃખનો સદુપયોગ ?

દુઃખનો સદુપયોગ છે ત્યાગ અને દુરુપયોગ છે વિષાદ, અકર્મણ્યતા. મહાપુરુષોનાં જીવન જુઓ તેમની સફળતાનો માર્ગ અવરોધોના માર્ગવસ્તો દ્વારા જ આલેખાયેલો મળશે. જે વસ્તુની કામનાથી દુઃખ થતું હોય તેનો મનથી ત્યાગ કરવો પણ પુરુષાર્થ ન છોડવો. તે સાથે દુઃખ આવે છે “સમજ” પ્રદાન કરવા, જીવનમાંથી ગેરસમજોનું ઉન્મૂલન કરવા. મહાપુરુષોનું જીવન દુઃખના અગ્નિમાં તપીને સોનું થયું છે. મોટા ભાગના મહાપુરુષોએ જીવનમાં જે રહસ્યો પ્રગટ કર્યા છે તેની પૃષ્ઠભૂમિ છે દુઃખ. સુખ એ સમજ નથી આપતું, જે દુઃખ આપે છે. સુખથી તો મોટા ભાગે અંતરાત્મા બેહોશ થઈ જાય છે, દુઃખમાં અંતરાત્મા જાગે છે.

ત્યાગ સાધના : મુઠે કુહ ભી નહીં ચાહિયે ❀ યપ

માનવ સેવા સંઘ કહે છે, “દુઃખ આવે ત્યારે તમારા જીવન પર દુઃખનો પ્રભાવ પડવા દો. સમજ પ્રગટશે.” દુઃખનો પ્રભાવ એટલે શું અને દુઃખનો ભોગ એટલે શું ?

ગૌતમ બુદ્ધે દુઃખ જોયું અને એ દુઃખનો એમના પર પ્રભાવ પડ્યો તો એમણે દુઃખનિવૃત્તિનો ઉપાય શોધી કાઢ્યો. પ્રભાવથી સમજ આવશે, જ્યારે દુઃખભોગથી જિનનતા, ઉદાસી, અકર્મણ્યતા, પરદોષદર્શન, ક્રોધ વગેરે આવશે.

સાધકે એ બ્રામક માન્યતાનો પણ ત્યાગ કરવો રહ્યો કે મન આપણને નચાવે છે. મન કર્તા છે ? નહીં, મન કરણ છે. આપણી જે સુખભોગની પસંદગી છે એનું જ નામ છે મન. આને જ કારણે આપણે વસ્તુ, વ્યક્તિ, પરિસ્થિતિનું ચિંતન કર્યા કરીએ છીએ અને મન ત્યાં જ ભટકે છે. ગુણદોષ કર્તામાં છે કરણ તો માત્ર તેને દર્શાવે છે. દા.ત. કોઈ વ્યક્તિ કુરુપ હોય અને દર્પણ એ બતાવે કે કોઈ વ્યક્તિને ૧૦૪૦ ડિગ્રી તાવ હોય અને થરમોમીટર એ દર્શાવે તો એના માટે શું તમે દર્પણ કે થરમોમીટરને જવાબદાર ઠેરવશો ? નહીં. એ બંને તો પરિસ્થિતિની અસંલિપત દર્શાવતાં સાધન માત્ર છે. બરાબર આમ જ મન પણ આપણી અસંલિપત દર્શાવતું કરણ છે. મન નિરંતર રસ અને શાન્તિની શોધમાં રહે છે, એ રીતે એ પરમ હિતચિંતક છે. એની ચંચળતા અને ઊછળફૂદ બીજું કોઈ નથી પણ તેની શાન્તિ માટેની અને રસની ખોજ દર્શાવે છે, આપણે પોતાના દોષ મન પર આરોપિત કરી નિર્દોષ હોવાનો અભિનય કરીએ છીએ અને મિથ્યા સંતોષ માનીએ છીએ.

ઢૂંકમાં ત્યાગ એટલે મળેલી વસ્તુ, યોગ્યતા, સામર્થ્ય મારાં છે તે ભાવનાનો ત્યાગ કરવો અને તેનો ઉપયોગ ફળની આશા રાખ્યા વિના વિશ્વવાદિકાની સેવા માટે કરવો. જે “અસત્” છે તે સતત બદલાતું રહે છે, નાશ તરફ ગતિ કરતું રહે છે. સ્થાયી રીતે નથી રહેતું. એથી સાધકે “અસત્”ને સમજવું હશે તો શરીર પર દષ્ટિ કરવી. શરીર સતત બદલાય છે, જીર્ણ થઈ નાશ તરફ ગતિમાન છે. એનો તિરસ્કાર નહિ, સદુપયોગ કરવો, એ સમજ સાથે કે એ “અસત્” છે. આનીથી દેહભાવ જતાં અહં-મમ ભાવ પણ જશે. કુટુંબીજનોની આસક્તિ તો છૂટશે જો અંદરથી “મમભાવ” છોડી તેમની સેવા કરાશે અને તે પણ પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરીને, એમના અધિકારની રક્ષા કરી. દેહભાવ છૂટતાં દેહાતીત જીવનમાં પ્રવેશ થશે એમ માનવ સેવા સંઘ જણાવે છે.

ખાસ તો એ વાત છે કે સેવા પણ સ્વાભાવિક રીતે કરાશે તો ત્યાગમાં

જ પરિવર્તિત થશે. આમ ત્યાગ બીજું કોઈ નથી, સેવા પછીનું દ્વિતીય સોપાન માત્ર છે. જે સેવાના પ્રથમ પગથીયે અર્કિયન થઈ “મેરા કુછ ભી નહીં હૈ” સમજશે એ ત્યાગના બીજા પગથિયે સમજપૂર્વક કહેશે, “મુઝે કુછ ભી નહીં ચાહિયે.”

ત્યાગની સમજણમાંજૂષા :

- (૧) સુખ અને દુઃખ જીવનની પરિસ્થિતિઓ છે; હાબા અને જમણા પગ જેવી.
- (૨) પરિસ્થિતિ એ જીવન નથી.
- (૩) પરિસ્થિતિનું પરિવર્તન આપણા હાથમાં નથી, પરંતુ પરિસ્થિતિનો સદુપયોગ આપણા હાથમાં છે.
- (૪) દુઃખમય પરિસ્થિતિમાં ત્યાગ કરો, એટલે કે અચાહ થઈ જાઓ. સુખમય પરિસ્થિતિમાં સેવા કરો.
- (૫) વસ્તુ, વ્યક્તિ, અવસ્થા, પરિસ્થિતિ બધું જ પરિવર્તનશીલ હોવાથી અસત્ છે.
- (૬) ત્યાગની સાધના એટલે ‘અસત્’ને જાણી લઈ એને છોડી દેવું.’
- (૭) અસત્ના ત્યાગની સાથે જ સત્ની પ્રાપ્તિ થાય છે.
- (૮) આ જગતના ઇતિહાસમાં જન્મ પામેલ કોઈ પણ વ્યક્તિના બધા જ સંકલ્પો ક્યારેય પૂર્ણ નથી થયા.
- (૯) સંસાર ક્યારેય તમને એમ નથી કહેતો કે મને પસંદ કરો. તમે જ કારણ વિના “મારું-મારું”નાં ગીત ગાવ છો.
- (૧૦) સાચું સન્માન, સાચો આદર, સાચો પ્રેમ એ પામે છે, જે “અચાહ” બને છે.
- (૧૧) જોકે વસ્તુઓનો અભાવ જીવનમાં કષ્ટદાયક છે, તેમ છતાં વસ્તુઓનો પ્રભાવ (દાસત્વ) અભાવથીયે વધુ દુઃખદ છે.
- (૧૨) અહં અને મમનો સંબંધ જ ભોગ છે જે રોગ અને શોક આપે છે.
- (૧૩) ત્યાગનો અર્થ છે - કોઈ પણ વસ્તુને પોતાની ન માનવી. સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ ત્રણે પ્રકારનાં શરીરથી સંબંધ ન રાખવો; કર્મ, ચિંતન અને સ્થિતિ - કોઈ પણ અવસ્થામાં દેહ બુદ્ધિ ન રાખવી. વસ્તુ કે વ્યક્તિનો આશ્રય ન લેવો અને કોઈથી પણ સુખની ઇચ્છા ન રાખવી.

૬. પ્રેમનો ભક્તિમાર્ગ : મેં કુછ ભી નહીં હું

શરણાગત ભક્તની પ્રભુમાં કેવી શ્રદ્ધા હોય અને તેનામાં કેવો દૃઢ વિશ્વાસ હોય તેના મૂર્તિમંત આદર્શરૂપ જીવન જીવ્યા શરણાનંદજી મહારાજ. ક્યારેય તેમણે પોતાની આધ્યાત્મિક ઉપલબ્ધિઓની વાત નથી કરી તેમ છતાં તેમના જે થોડાક પ્રસંગો જાણવામાં આવ્યા છે તેનાથી મસ્તક નમી જાય છે. એમની શરણાગતિનો અદ્ભુત પ્રસંગ છે એક.

મહારાજશ્રી અવિરત વિચરણમાં રહેતા તે દરમિયાન એક વખત તેઓ યમુનાતીરે વિચરણમાં હતા. ચોમાસાની ઋતુ, યમુનાજી ભરપૂર વહી રહ્યાં હતાં બે કાંઠે. પ્રજ્ઞાચક્ષુ શરણાનંદજી લાકીને સહારે કિનારે કિનારે ચાલતા વિચરણ કરી રહ્યા હતા, ત્યાં અચાનક કિનારાની પાળ તૂટી ને મહારાજશ્રી ધસમસતી યમુનામાં પડી ગયા. પોતે બિલકુલ એકલા. પ્રજ્ઞાચક્ષુ હોવાથી પ્રવાહમાં એ ખબરે ન પડી કે કિનારો કઈ બાજુ છે ! અચાનક તણાતા જતા દેહમાં હાથમાંથી લાકી પણ છૂટી ગઈ. મૃત્યુ લગોલગ આવીને ઊભું રહ્યું. હવે કોણ બચાવે ? પરંતુ શરણાનંદજી મહારાજનો વિશ્વાસ સજીવ હતો. તેમને ખબર હતી કે તેમનો સનાતન મિત્ર, સર્વ કાળમાં, સર્વ પ્રદેશમાં, હરક્ષણે તેમની સારસંભાળ લઈ રહ્યો જ છે. એને જે કરવું હોય તે કરે. એ જે કાંઈ કરે તે બધું જ સ્વીકાર્ય. શિરોધાર્ય, ધસમસતા પ્રવાહ વચ્ચે મહારાજશ્રીએ શરીરને ઢીલું છોડીને કહ્યું, “પ્રભુ ! હવે તારી મરજી ! જેમ કરવું હોય તેમ કર.” મઝધારમાં કોઈએ શરીરને સંભાળી કિનારે લાવી દીધું. હાથ પકડી કિનારે ચડાવ્યા. તે ઉપરાંત હાથમાંથી છૂટી ગયેલી લાકીની જગાએ નવી લાકી પણ આવી. જાણે ફરી એક વખત જેને આપણે હળાહળ કળિયુગ કહીએ છીએ તેમાં પરમાત્માએ સગુણ સાકાર થઈ શરણાગત ભક્તની રક્ષા કરી. આવો સજીવ પ્રેમ હતો શરણાનંદજીને પરમાત્મા પર.

તેઓ ઘણીવાર વ્યાખ્યાનમાં બોલી ઊઠતા, “હું કદર ઈશ્વરવાદી છું. તેમ

છતાં હું ઈશ્વરવાદનો પ્રચારક નથી. તમે શું માનો છો ? મારો ઈશ્વર એટલી હીન કક્ષાએ છે કે તેના હોવાનો વળી પ્રચાર પ્રસાર કરવો પડે ? હરગિજ નહિ.”

મહારાજશ્રી કહેતા, “જો પરમાત્મા મહંમદના દોસ્ત બન્યા, ઈસુના પિતા બન્યા, મીરાંના પતિ બન્યા તો શું એ તમારા થવા નૈયાર નથી ? એ નો નૈયાગ જ છે હરક્ષણે. જરૂરતે છે માત્ર એવી કે કોઈ ને કોઈ નાતે તેમની જોડે તમે આત્મીય સંબંધ જોડી લો.”

શરણાનંદજીએ પ્રેમના આ માર્ગને ભાવભર્યા હૃદયથી સાધકો સમક્ષ ખુલ્લો મૂક્યો છે.

તેમણે પરમાત્મા વિષે સાધકના મનમાં ઊઠતી અનેક મૂંઝવણોનાં હૃદયંગમ સમાધાન આપ્યાં છે. જેમ કે સાધકના મનનો પહેલો પ્રશ્ન એ છે કે પરમાત્માને કઈ રીતે માનવા ? એના વિષે સાધકને કાંઈ જ ખબર નથી પડતી. કેવો છે આપણો ભ્રમ ? કે જે નિત્ય પ્રાપ્ત પરમાત્મા કે જે આપણામાં પણ છે. સર્વત્ર છે, સર્વકાળે છે તે અપ્રાપ્ત જણાય છે અને જેને કોઈ કાળે પણ પ્રાપ્ત ન કરી શકાય તેવું નિત્ય પરિવર્તનશીલ જગત પ્રાપ્ત જણાય છે ! સાધક વિચારશે તો જણાશે કે મનુષ્યનો સંબંધ સંસાર સાથે છે તો ખરો જ, પણ તો પછી શો ફકર છે ? મહારાજશ્રી એટલે પરમાત્મા સાથે જે સંબંધ છે તેની આગળ “નિત્ય” શબ્દને જોડે છે અને પછી સમજાવે છે કે આ દેખાતા સંસાર સાથે કાયમ રહેવાવાળો સંબંધ નથી. થોડા દિવસનો અને તે પણ માનેલો સંબંધ છે.

કોણ નથી જાણતું કે વસ્તુ, યોગ્યતા, પરિસ્થિતિઓ દ્વારા જણાતો આ સંસાર અને તેને અનુભવતું આપણું શરીર અને મન એક ક્ષણાર્ધ માટે પણ એક સરખું નથી રહેતું. અહીં બધું જ બદલાવા કરે છે. કાલે જેને પિતા કહ્યા, માતા કહ્યા તો કોઈને પુત્ર કહ્યો કે પુત્રી. થોડા સમયમાં જ કોઈ મરણ દ્વારા કાયમી વિદાય લે છે અને માનેલ સંબંધ થઈ જાય છે ખતમ.

એનો અર્થ એવો નથી કે સાધકે સંસારને અસત્ય જાણી સંસારનો વિરોધ કરવો, એની નિંદા કરવી, એની ઘૃણા કરવી, એની ઉપેક્ષા કરવી. સાધકે પરમાત્મા સાથે નિત્ય સંબંધ માનવો અને એ દુઃખહારી પરમાત્માને નામે સંસાર સાથે કર્તવ્યનો સંબંધ રાખવો.

સાધકને તરત થાય ક્યાં પોતાનું ક્ષુદ્ર, દીનહીન જીવન અને ક્યાં અનન્ત પરમાત્મા ? ક્યાં જોયા છે પરમાત્માને ? એને કેમ કરી માનવા ? મહારાજશ્રી કહે છે એને કાં તો શાસ્ત્રવચનથી માનો કે પછી ગુરુવાણીથી માની લો. બાઈ !

દરેક વસ્તુનું નિર્માણ કરનાર કોઈક ને કોઈક તો હોય જ છે તે મુજબ આ સંસારને નિર્મિત કરનાર કોઈ અનુભવ તત્ત્વ પણ છે જ, એને તમે પરમાત્મા કહો, પરમશૈતન્ય કહો, જે કહો તે એક વખત એને માની લો બસ ! માનીને એની સાથે આત્મીય સંબંધ જોડી લો. કારણ કે આપણને સંસારના સંબંધોમાં પણ અનુભવ છે કે જેના પ્રત્યે પ્રેમ હોય તેને સર્વ પ્રથમ તો પોતાનો માનવો પડે. પ્રેમમાર્ગના સાધકે પરમાત્માને પોતાના માનવા પડે પછી પોતાની જાતને તેને હવાલે કરવી પડે કે મારા પર તારો પૂરેપૂરો અધિકાર છે, જેમ રાખવું હોય તેમ રાખો, આ જીવનનું જે કાંઈ કરવું હોય તે કરો. મારો તમારા પર કોઈ અધિકાર નથી અને મને તમારા પાસેથી કાંઈ જોઈતું નથી.

મહારાજશ્રી પૂછે છે સાધકને કે ભાઈઓ ! બહેનો ! શું આમ કરવું બહુ મુશ્કેલ લાગે છે ? જુઓ તમારાં શાસ્ત્રો અને પુરાણોને.

શબરીજીએ શું કર્યું ? શું શબરીએ તપ કર્યું ? ઉપવાસો કર્યા ? મંત્રજાપ કર્યા ? માળાઓ ફેરવી ? આવું કાંઈ તમે ક્યારેય સાંભળ્યું છે ? ના, આવું તો નથી સાંભળ્યું. શબરીજીના ગુરુ માર્તંડ ઋષિએ દેહ છોડતાં પહેલાં માત્ર એક જ વખત શબરીજીએ કહ્યું કે “રાહ જોજો, પ્રભુ પોતે અહીં આવશે.” શબરીજીને વધુ સમજાવવાની જરૂર ન પડી. એમણે ગુરુની વાતમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક વિશ્વાસ મૂકી એ વાત માની લઈ પરમાત્મા જોડે આત્મીય સંબંધ માત્ર બાંધી લીધો ! ને એમના હૃદયમાં પ્રભુની અખંડસ્મૃતિ ઊતરી આવી, પ્રભુપ્રેમ એમના આ આત્મીય સંબંધથી પ્રગટ બન્યો ને એનાં પ્રચંડ મોજાંઓની છાલકોનો આનંદ એમના જીવનમાં લેરાવા લાગ્યો. અભણ શબરીના આત્મીય પ્રેમે પરમ સત્તાને મજબૂર કરી એમની ઝૂંપડીએ આવવા માટે, એમનાં એકાં બોર ખાવા માટે ! ગુરુવાણીથી શબરીએ જે સંબંધ માત્ર માન્યો એ અનુભવ દ્વારા કાળે કરીને જાણવામાં પણ આવી ગયો. આમ સાધક કોઈ ને કોઈ રીતે જો માની લે અને પરમ સત્તા સાથે કોઈ ને કોઈ રીતે આત્મીય સંબંધ જોડી લે તો એ માનેલ સંબંધ પ્રત્યક્ષ અનુભવ પણ દ્યારણ કરે છે.

મહારાજશ્રી થોડાં પ્રવચનોમાં અદ્ભુત દર્શન કરાવે છે, ભક્તિના અનુપમ ગ્રંથ ભાગવતનું. એ બધાં જ પ્રવચનો પ્રત્યક્ષ અનુભવનાં જ લાગે છે.

મહારાજશ્રી પ્રવચનમાં ઝૂંપી ઊઠે છે ને પૂછે છે સાધકોને કે “હે સાધકો ! શી વિશિષ્ટતા હતી ગોપીઓમાં, ગોવાળિયાઓમાં, યશોદામાં ને નંદરાયમાં ? કે એમના પ્રેમનું ગાન શુકમુનિ જેવાને કરવું પડે, મોટા મોટા ઋષિ મુનિઓને કરવું

પડે, વ્યાસને કરવું પડે, નારદને કરવું પડે, પરમ જ્ઞાની પ્રભુ સખા ઉદ્ધવને કરવું પડે ! હતા તો બધા જ અભણ ને ભલાભોળા ગામડિયા.”

મહારાજશ્રી સમજાવે છે કે કૃષ્ણચરિત્રમાં ત્રણ મુખ્ય વાતો જોવામાં આવે છે. પહેલી વાત કૃષ્ણ આપણા છે. બીજી વાત એટલે બધું કનૈયાનું છે અમને વ્રજવાસીઓને કાંઈ ન જોઈએ અને ત્રીજી વાત કનૈયાનો પ્રેમ એ જ આપણું જીવન છે. આપણે તો બસ ! કનૈયાને રાજ રાખવાનો છે.

વ્રજવાસીઓએ પણ નથી કર્યાં જપતપ, નથી કરી માળાઓ કે ઉપવાસ માત્ર તેમણે કૃષ્ણ સાથે પોતાનો આત્મીય સંબંધ માન્યો છે. આનાથી શું થયું ? પ્રેમીના હૃદયમાં પરમાત્મા સાથે આત્મીય સંબંધ જોડવા માત્રથી પ્રીતિની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી જાય છે. જેને પરિણામે એની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં પ્રીતિ આવી જાય છે. સમજવાની વાત એ છે કે પ્રીતિ એવી વસ્તુ નથી કે એને માટે તમારે તમારો કામ-ધંધો છોડી દેવો, દૈનિક પ્રવૃત્તિઓ છોડી દેવી, છોડીને ભાગી જવું. ના ! એવું નથી કે તો જ પ્રેમ કરી શકાશે. ના ! ના ! માત્ર પ્રિયતમ સાથે સંબંધ જોડવાથી જ દરેક પ્રવૃત્તિ પ્રીતિ બની જાય છે.

મહારાજશ્રી આ વાતને સુંદર દાખલા ને પ્રસંગથી સમજાવે છે, ભાગવતના બહુ જ જાણીતા પ્રસંગથી. બાળકનેયો ગોવાળિયા સાથે માખણચોરી કરે છે તેની ફરિયાદ લઈને તેઓ યશોદા મૈયા પાસે આવે છે. જુઓ ! મહારાજશ્રી એ પ્રસંગને કેવા પ્રેમથી પ્રેમમાર્ગના રહસ્ય માટે ખુલ્લો કરે છે.

ગોપીઓ જ્યારે યશોદાને ફરિયાદ કરે છે, ત્યારે યશોદાજી પહેલાં તો એ વાતને માનવા જ તૈયાર નથી થતાં. પછી યશોદાજીને ફિકર થાય છે કે શું ખરેખર મારો લાલો આવું કરતો હશે ? જો લાલો એવું કરતો હોય તો એનો અર્થ એ છે કે લાલો ભૂખ્યો રહે છે ! એમાં મારો જ વાંક છે, હું લાલાને ભૂખ્યો રાખું છું. એને પેટ ભરાય તેટલું માખણ ખાવા માટે નથી આપતી. યશોદા મા શું કરે છે ? જુઓ તેમની એટલે ભક્તની દરેક પ્રવૃત્તિમાં પ્રીતિ કઈ રીતે ઊગી આવે છે ?

બીજે દિવસે યશોદાજી વહેલાં ઊઠે છે, એમને ફિકર છે કે હવે પછી મારો લાલો ભૂખ્યો ન રહેવો જોઈએ. તેઓ નાહી-ધોઈને સારામાં સારી ગાયનું દૂધ દોઢે છે. પછી એ દૂધને ચૂલે ચડાવી ગરમ કરે છે. ત્યાર બાદ ગરમ દૂધને ઠંડું કરી દહીં જમાવે છે. પોતાના હાથે. આખો દિવસ એમને એક જ ચિન્તા ઠંડું કરી દહીં જમાવે છે. પોતાના હાથે. આખો દિવસ એમને એક જ ચિન્તા છે ક્યારે દહીં-છાશ મથીને માખણ બનાવું ? બીજે દહાડે માખણ માટે દહીં મથવા

લાગે છે. ભક્તના હૃદયમાં પ્રીતિ દરેક પ્રવૃત્તિમાં ઊતરી આવી. દરેક સામાન્ય લાગતી પ્રવૃત્તિમાં પ્રેમ ઊતરી આવ્યો. જેવાં યશોદાજી દહીં વલોવવા લાગ્યાં કે વહેલી સવારે શ્રીકૃષ્ણની ઊંધ ઊડી ગઈ, કારણ કે ભક્તના હૃદયમાં પ્રીતિ વધે તેટલે પરબ્રહ્મ અંતે મળવા ભેચન બને. કનૈયાના હૃદયમાં માપણ ખાવાની તીવ ઇચ્છા જાગત થાય છે. મહારાજશ્રી આ પ્રવચનમાં પોતાનું આગવું ને અદ્ભુત દર્શન મૂકી દે છે, આપણને અવાક કરી દે તેવું. મહારાજશ્રી કહી ઊઠે છે, “જ્ઞાન માર્ગમાં જીવ બ્રહ્મભાવને પામે છે જ્યારે પ્રેમમાર્ગમાં બ્રહ્મતત્ત્વમાં, પરમાત્મામાં જીવભાવનો ઉદય થાય છે. પરમાત્મા પ્રેમને વશ થઈ જીવકક્ષાએ આવવા મજબૂર બની જાય છે.”

યશોદાજી છાશ વલોવી રહ્યાં છે. કનૈયો ત્યાં આવીને કહે છે, “મા, માપણ દે ! બહુ ભૂખ લાગી છે.” યશોદાજી વ્યગ્ર બની જાય છે, કારણ કે માપણ તૈયાર નથી થયું ને કાનાને ભૂખ લાગી છે. શું કરવું ? એ કાનાને થોભી જવા કહી જલદી જલદી છાશ વલોવે છે તો કૃષ્ણ દોરડું પકડીને કહે છે, “મા ! હવે નથી રહેવાતું. બહુ ભૂખ લાગી છે.” કૃષ્ણના મુખમંડળ પર છાશનાં ટીપાં પડે છે. બ્રહ્મ જીવભાવમાં આવી જાય છે. ભક્તની પ્રીતિને વશ થઈ તે વિહ્વળ થઈને કહે છે, “મા ! રહેવા દે માપણને, તારું પોતાનું દૂધ પિવડાવ.” મહારાજશ્રી આમાં ભક્ત હૃદયની જે અવસ્થાઓ વર્ણવે છે અને પરબ્રહ્મમાં ઊઠતા જે જીવભાવની વાત રસાળ રીતે કહે છે તે એમના સ્વાનુભવમાંથી જન્મેલું દર્શન છે. એટલે જ એક જગ્યાએ તેઓ બોલ્યા છે, “હું કંટર ઈશ્વરવાદી છું પરંતુ ઈશ્વરનો પ્રચારક નથી. મારો ઈશ્વર એવો મુફ્ફીસ થોડો છે કે એને પ્રચાર પ્રસારની જરૂરત પડે.”

વ્રજમાં ગોવાળિયાના સખાભાવના સંબંધની ગોપીઓનાં પરકીયાભાવની તથા નંદ-યશોદાના વાતસલ્યભાવની જે આત્મીયતાથી મહારાજશ્રીએ છણાવટ કરી છે એ પ્રેમમાર્ગ પર જબ્બર સ્વીકૃતિની મહોર લગાવવા પૂરતી છે કે ભક્તિમાર્ગમાં, પ્રેમમાર્ગમાં કાંઈ જરૂરી નથી. જેમ મીરાંએ પતિ માન્યા, મુહમ્મદે મિત્ર માન્યા, યશોદાનંદે પુત્ર માન્યા, ઈસુએ પિતા માન્યા તેમ તમે પણ કોઈને કોઈ રીતે પોતાના માની તેમની સાથે આત્મીયસંબંધ બાંધી લો. બાકીનું બધું પરમાત્મા પોતે કરશે. શરણાનંદજીએ પોતાનું જીવન આ રીતે જ વિતાવ્યું છે. પરમાત્મામાં એમને વિકલ્પરહિત વિશ્વાસ હતો.

એમણે સાધકોને ઉદ્બોધન કરતાં કહ્યું, “તમારા બધા જ સંબંધોને એક સંબંધમાં વિલિન કરી દો, તમારા બધા જ વિશ્વાસોને એક વિશ્વાસમાં મેળવી

દો. પ્રભુસંબંધ અને પ્રભુવિશ્વાસ.”

મહારાજશ્રીએ સમજાવ્યું સાધક હંમેશા હૃદયમાં એક અભાવ અનુભવે છે અને એટલે જ એ સદાને માટે ભેચન રહે છે. જ્યાં સુધી સાધકના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારનો અભાવ રહે એ કેમ ચેનથી રહી શકે ? મહારાજશ્રી કહે છે કે સાધક હંમેશાં ઇચ્છે છે કે એનો અભાવ મટી જાય. કારણ કે અભાવનો પૂરેપૂરો નાશ થાય તો જ માનવજીવન પૂર્ણ બને. તો સવાલ એ ઊઠે છે કે આ પૂર્ણતા કેમ પ્રાપ્ત કરાય ? આ પૂર્ણતા તો માત્ર પ્રેમતત્ત્વની અભિવ્યક્તિમાં, રસની અભિવ્યક્તિમાં જ મળે. આ રસનું ઉદ્ગમસ્થાન કયું ? સ્વાભાવિક રીતે જ અગાધ પ્રિયતા. હવે સવાલ એ છે કે મનુષ્યના જીવનમાં આ અગાધપ્રિયતાનો ઉદય કેમ કરીને થાય ? એક જ ઉપાય છે પરમાત્મા સાથે આત્મીય સંબંધની સ્વીકૃતિ.

મહારાજશ્રીએ પ્રેમપંથના સાધકો માટે બિલકુલ વ્યવહારુ પાંચ મહાવાક્યો દર્શાવ્યાં છે અને ચેતવણી આપી છે કે સાધકો જાણી લો કે કયા નામે એને પોકારશો, કયા રૂપથી આરાધના કરશો, એને સાકાર માનશો કે નિરાકાર કે પછી મંદિર, મસ્જિદ, ગુરુદ્વારા ક્યાં જશો એ કશુંય મહત્ત્વનું નથી. મહત્ત્વનું એ છે કે જો પાયામાં આ પાંચ મહાવાક્યોની સ્વીકૃતિ નહીં હોય તો કોઈ પણ રીતે પ્રેમતત્ત્વ અભિવ્યક્ત નહીં થાય, સાધના સજીવ નહીં થાય, પરમાત્મા પ્રાપ્ત નહીં થાય.

કયાં છે આ પાંચ મહાવાક્ય ?

- (૧) પ્રથમ વાત : આપણા લોકોની પરમાત્મા સાથે જાતિગત એકતા છે.
- (૨) બીજી વાત : આપણી પરમાત્મા સાથે આત્મીય એકતા પણ છે અર્થાત્ આપણે બધા એમના આત્મીય છીએ. આપણા એ એકમાત્ર આત્મીય સંબંધી છે. એ જ આપણા સૌનો નિત્ય સંબંધી છે.
- (૩) ત્રીજી વાત : એમની પાસેથી મને કાંઈ જ નથી જોઈતું.
- (૪) ચોથી વાત : બધું જ એમનું છે.
- (૫) પાંચમી વાત : હું પણ તેમનો જ છું.

હવે જરા છણાવટ કરીને લઈએ આ પાંચ મહાવાક્યોને :

(૧) આપણા લોકોની પરમાત્મા સાથે જાતીય એકતા છે.

આપણે જે હંમેશાને માટે “હું” (આત્મા) એવી જે અસ્તિત્વની અનુભૂતિ કરીએ છીએ, એ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે, શરીર નથી. શરીર છે ત્યારેય આ “હું” અનુભવાય છે અને શરીર નહીં રહે ત્યારે પણ આ ચૈતન્ય “હું” રહેશે જ,

કારણ કે આ જે અસ્તિત્વ છે એ પરમ સત્તામાંથી નીકળેલું છે. કારણ કે આપણું નિર્માણ આપણે પોતે તો કર્યું નથી. એટલા માટે જ પરમાત્માની સત્તાને સ્વીકારવી જ પડશે. જેમાંથી અસ્તિત્વ નીકળ્યું, આમ “હું” સાથે “તે” એટલે અસ્તિત્વ સાથે પરમાત્માની જાતીય એકતા છે. “હું” શરીર નથી, ચૈતન્ય છે. પરમાત્મા સાથેની આ જાતીય એકતા જ મનુષ્યજીવનમાં સૌથી મહત્વનો સંબંધ છે.

શરીર પંચમહાભૂતનું બનેલું છે અને જગત પણ પંચમહાભૂતનું બનેલું છે. આમ શરીરની સંસાર સાથે એકતા છે. જેથી શરીર સંસારની જાતિનું છે. આથી એક સાધકે ક્યારેય શરીરના આધારે પોતાનું મૂલ્યાંકન ન કરવાનું હોય બલ્કે શરીરની જાત-પાત, ગોત્ર, દશા વગેરે સાથે પણ પોતાનો સંબંધ માનવાનો નથી, કારણ કે શરીરમાં રહેલ “હું” (આત્મા) પરમાત્માની જાતિનો છે. ઈશ્વર વિશ્વાસની દષ્ટિએ નિત્ય સંબંધી તો એકમાત્ર ઈશ્વર જ છે.

(૨) આપણો પરમાત્મા સાથે આત્મીય સંબંધ છે.

જ્યારે સાધક એમ સ્વીકારે છે કે “પરમાત્મા છે” ત્યારે એ આસ્તિક બને છે, પરંતુ ભક્ત એ ત્યારે બને છે જ્યારે એને એવો દૃઢ વિશ્વાસ બેસે છે કે પરમાત્મા જોડે મારો આત્મીય સંબંધ છે. આ ભાવના ભક્તિનો મૂળ આધાર છે. પહેલા વાક્યમાં આવી સજાતીયતા અને ત્યારબાદ સજાતીયતામાં ઓતપ્રોત થઈ આત્મીયતા.

આ જગતમાં જેટલા પણ ભક્તો થયા એમનું જીવન તપાસીશું તો એક તથ્ય નિર્વિવાદ રીતે સામે આવશે કે અતિ વિદ્વાન ભક્ત કે સાવ અભણ ભક્ત, સંપન્ન ભક્ત કે નિર્ધન ભક્ત, બધાંએ સહજ ભાવથી પરમાત્મા સાથે આત્મીય ભાવ બાંધેલો છે. જુઓ મીરાંબાઈએ પ્રભુને ‘પિતા’ માન્યા, ગોસ્વામી તુલસીદાસે ‘સ્વામી’ માન્યા, મૈયા યશોદાએ ‘લાલા’ કહી એમનો સ્વીકાર કર્યો, પૈંગબર મહામંદે ‘દોસ્ત’ માન્યા, ઈશુએ ‘પિતા’ સ્વરૂપે માન્યા. ભલે જુદું જુદું જણાય, પરંતુ દરેક ભક્તનો છે આત્મીય સંબંધ. બસ ! આ જ રીતે સાધકે નિર્દ્વંદ અને નિર્ઝંકિત બની પૂરા અધિકાર સાથે પરમાત્માને પોતાની રુષિ અનુસાર સગા-સંબંધી બનાવવાના છે, જો એ ભક્તિના પ્રેમપંથને અનુસરીને પરમાત્મ પ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છતો હોય તો.

(૩) મને પ્રભુ પાસેથી કાંઈ જ નથી જોઈતું.

આ તો બિલકુલ સ્વાભાવિક નિષ્પત્તિ માત્ર છે. જ્યારે ભક્ત પરમાત્માને આ જગતના સ્વામી માની એમનો સ્વીકાર કરે પછી આ જગતની કોઈ પણ

વસ્તુ પર એનો અધિકાર હોઈ જ કઈ રીતે શકે ? ન જ હોઈ શકે; નથી જ. કારણ કે આ તો એક જ મિલકતના બે સ્વામી જેવો તાલ થશે. સાધક થોડો વિચાર કરશે તોપણ તેને તરત જણાશે કે પરિવર્તનશીલ આ જગતમાં એનું વ્યક્તિગત માલિકીનું કહી શકાય તેવું કાંઈ જ નથી.

સાધકની ભૂલ એ થાય છે શરીર એની બહુ પાસે હોવાથી એ શરીરને પોતાનું માની બેસે છે. આ ભૂલને કારણે જ એને ઘણીબધી વસ્તુઓ અને અનેક વ્યક્તિઓ સાથે એક જાતનો મોહનો લગાવ પેદા થઈ જાય છે. પંચમહાભૂતોનું આ શરીર કાંઈ આપણે પોતે તો બનાવ્યું નથી. વળી આપણે ગમે તેટલું ઇચ્છીએ તોપણ આપણે રાખવા ચાહીએ એટલો સમય એને રાખી શકવા સમર્થ નથી. અરે ! પોતાની ઇચ્છા અનુસાર તેનો ઉપયોગ પણ આપણે નથી કરી શકતા. કારણ કે શરીર તો પ્રાકૃતિક કાયદા કાનૂની સંચાલિત થાય છે. આ બધું જાણવા છતાંયે શરીરને પોતાનું માનવાથી આપણી શરીરમાં આસક્તિ બંધાઈ છે. જેને કારણે જન્મજન્માંતરની વસ્તુઓ અને વ્યક્તિઓ મોહમાં આબદ થઈ આસક્તિમાં ઘેરાયેલ આપણે ફરી ફરી જન્મી રહ્યા છીએ, ફરી ફરી મરી રહ્યા છીએ અને તેથી જ આવાગમનના આ ચક્રથી મુક્તિ નથી મળતી. એટલા માટે જ સાધક આ મોહ અને આસક્તિના ચક્રવ્યૂહને ભેદવા ઘોષણા કરે છે.

“હે પરમાત્મા, મને તારા સિવાય કાંઈ જ નથી જોઈતું.”

(૪) અહીં જે કાંઈ છે, એ બધું એમનું જ છે.

થોડુંક પણ વિચારીશું તો તરત સમજાશે કે આ વિશાળ વસુંધરાના એક ટુકડાને લઈને આપણે ઘોષણા કરીએ છીએ કે “આ જમીન મારી છે.” એ જ પ્રમાણે અસંખ્ય વસ્તુઓથી ભરેલ આ સંસારની થોડી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી આપણે અભિમાનથી ફુલાઈએ છીએ કે “આ વસ્તુઓ મારી છે.” એ તો નક્કી છે કે સમસ્ત જગતની બધી જ વસ્તુઓને તો આપણે પોતાની નહીં જ કરી શકીએ.

એ જ રીતે અસંખ્ય શરીરધારીઓ છે આ વિશ્વમાં. એમાંના થોડા લોકો માટે આપણે કહી ઊઠીએ છીએ કે “આ મારા છે.” આ ભૂલથી ઉત્પન્ન થયેલ આસક્તિએ જ આપણા હૃદયમાં શુષ્કતા, નીરસતા અને અભાવ ઉત્પન્ન કર્યા છે. એને કારણે જીવનમાં સતત ભય અને ચિંતાથી છુટકારો નથી મળતો. કેમ કે જે વસ્તુઓ તમે મેળવવા ઇચ્છો એ જો ન મળે તો અભાવને લઈ દરિદ્રતા અને દીનતા અનુભવાય છે અને પ્રકૃતિના વિધાનથી એ વસ્તુ મળી જાય તો

પ્રેમનો ભક્તિમાર્ગ : મેં કુછ ભી નહીં હું ક છપ

એ વસ્તુ ચાલી જશે એનો ભય સતત જીવનમાં રહે છે. સાધકને એક સમયે ચોક્કસ નિશ્ચય બંધાઈ જાય છે કે “આ તે કોઈ જિંદગી છે ? વસ્તુ ન મળે તો તેનો અભાવ સતાવે છે અને મળી જાય તો એ નષ્ટ થશે તેનો ભય સતાવે છે.” સાધક સમજી જાય છે કે વ્યક્તિ અને વસ્તુઓને આધાર બનાવવી એ જીવનનો સૌથી મોટો ભ્રમ છે. સાથે કોઈ આધાર નિર્માણ ન થયેલો હોવાથી વસ્તુવ્યક્તિ ખોવાથી એને ભય પણ લાગે છે.

બરાબર ત્યારે સંતજન કહે છે કે “હે ભાઈ ! કોઈને પણ પોતાનું ન માન. બધું ઈશ્વરનું માન. આમ કરવાથી તારું અતિ કલ્યાણ થશે. તું ભય અને ચિંતા છોડી દે.”

રસ્તા પણ બે જ છે. જો ભૌતિકવાદને આધારે જો તો બધું જગતનું છે અને આસ્તિક થઈ ઈશ્વરની સત્તાનો સ્વીકાર કરીએ તો બધું ઈશ્વરનું છે. આમાં કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં આપણું તો કોઈ છે જ ક્યાં ? અને સંતો આનું કોઈ ફોગટ આશ્વાસન આપવા કે સાધકનું મન બહેલાવવા નથી કહેતા. એમણે આનું કરીને પોતાનાં દુઃખોનો અંત કરી અને નિત્ય આનંદના પ્રદેશમાં વાસ કરેલો છે. આપણું દુઃખ જોઈ કરુણાથી દ્રવિત સંતદ્વય ઘોષણા કરે છે. “અહીં જે કોઈ છે એ બધું ઈશ્વરનું છે.” બધું ઈશ્વરનું છે એ સત્યની જ્યારે સ્વીકૃતિ થઈ જશે ત્યારે સંસારની જે કોઈ વસ્તુ પર સાધકની દષ્ટિ પડશે એ તેને પરમ પ્રિય પરમાત્માની યાદ આપશે. “જીત દેખું તીત તૂ ઢી તૂ.”

(૫) હું પણ તેમનો છું.

છેલ્લે આસ્તિક સાધકના મનમાં હજુ એક દ્વિધા રહે છે કે કેમ કરીને હું કહી દઉં કે હે પ્રભુ ! હું તારો છું. મારામાં તો કેટલીય ગંદગી છે. અનેક દોષો છે. અભિમાન, લોભ, મોહ, મહારાજશ્રીએ બહુ સુંદર માર્ગદર્શન કર્યું.

જુઓ જે સામર્થ્યવાન ભક્તો છે એ તો ઘોષણા કરશે કે “હે પ્રભુ ! તું મારો છો.” પણ અસમર્થ એમ નહીં કહી શકે, એ તો એમ કહેશે કે “હે પ્રભુ ! હું તારો છું.”

આ બન્ને કક્ષાભેદ મહારાજશ્રી સમજાવે છે. જેમ કે સામર્થ્યવાન ભક્ત પ્રભુ પર પોતાનો અધિકાર રાખશે. જ્યારે જે અસમર્થ છે એના પર પ્રભુનો અધિકાર છે, એનો પોતાનો કોઈ અધિકાર નથી. આપણા જેવા સાધકો તો અસમર્થતાની વેદનાથી ઘેરાયેલા છે. અનેક દોષો અને મર્યાદાઓથી ભરેલ જીવન છે આપણાં. આપણે તો માત્ર એમ જ કહી શકીએ કે “હે પરમ પ્રિય ! અમે

જેવા છીએ તેવા, અમારો સત્કાર કરો, હે પ્રભુ.” આમ કહેવાથી અહંકાર જેમ જેમ ઓગળશે તેમ તેમ સંતકૃપા અને પરમ કરુણાવાન દુઃખનું હરણ કરનાર પ્રભુ આપણને પગલે પગલે સંભાળી રહ્યા છે તેવી પ્રતીતિ થશે અને એવા અનુભવ પણ થશે. સાચી વાત તો એ છે કે પ્રેમનું પાન માત્ર પરમાત્મા જ કરે છે અને પ્રેમનું દાન સકળ સૃષ્ટિમાં માત્ર ભક્ત મનુષ્ય જ કરી શકે છે અને આ સકળ જગત એની સમગ્ર વસ્તુઓ સહિત પરમાત્માએ મનુષ્યના આનંદ માટે બનાવ્યું છે, પરંતુ મનુષ્યનું નિર્માણ સર્વોત્તમ એટલે છે કે મનુષ્યને બનાવ્યો છે પરમાત્માએ પોતાને રસ મળે એ માટે. કારણ કે બિનશરતી પ્રેમ પરમાત્માને સકળ જગતમાં માત્ર મનુષ્ય જ કરી શકે છે. આ છે મનુષ્યજીવનનું માહાત્મ્ય.

શરણાનંદજી મહારાજનું સમગ્ર જીવન એક સમર્પિત અને શરણાગત ભક્તનું છે. એમના જીવનના અનેક પ્રસંગોમાં એમનો નિષ્કામ પ્રભુપ્રેમ જે રીતે વ્યાપક છે તે સાધકોને જબરદસ્ત શ્રદ્ધા પ્રદાન કરતો રહ્યો છે અને રહેશે.

મહારાજશ્રીએ કહેલું છે કે તમે જાણો છો કે ભજન એટલે શું ? ભજન એટલે સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ ત્રણેનું જીવનમાં એકરૂપ થઈ જવું. એનાથી પરમાત્માની જે અર્પડ સ્મૃતિ અને અનંત પ્રિયતા જાગે તેનું નામ ભજન. આવા ભક્તમાં પરમાત્માના ત્રણ ગુણ ઐશ્વર્ય, સૌંદર્ય અને માધુર્ય ઊતરી આવે છે.

ભક્ત નિર્વિકાર થાય છે તેમાંથી ઉદયમાન થાય છે સૌંદર્ય. ભક્ત નિષ્કામ થાય છે ત્યારે ઐશ્વર્ય પ્રગટ થાય છે અને ભક્ત ચરાચર જગત સાથે આત્મીયતા અનુભવે છે ત્યારે પ્રગટ થાય છે માધુર્ય. આ સૌંદર્ય, ઐશ્વર્ય અને માધુર્યની પ્રાપ્તિ એટલે જ પૂર્ણ પ્રાપ્તિ. ત્યાર બાદ કોઈ પ્રાપ્ત કરવાનું રહેતું નથી.

જે કક્ષા નિર્માણ

જેમ જેમ આસ્તિક સાધકના મનમાં હજુ એક દ્વિધા રહે છે કે કેમ કરીને હું કહી દઉં કે હે પ્રભુ ! હું તારો છું. મારામાં તો કેટલીય ગંદગી છે. અનેક દોષો છે. અભિમાન, લોભ, મોહ, મહારાજશ્રીએ બહુ સુંદર માર્ગદર્શન કર્યું. જુઓ જે સામર્થ્યવાન ભક્તો છે એ તો ઘોષણા કરશે કે “હે પ્રભુ ! તું મારો છો.” પણ અસમર્થ એમ નહીં કહી શકે, એ તો એમ કહેશે કે “હે પ્રભુ ! હું તારો છું.” આ બન્ને કક્ષાભેદ મહારાજશ્રી સમજાવે છે. જેમ કે સામર્થ્યવાન ભક્ત પ્રભુ પર પોતાનો અધિકાર રાખશે. જ્યારે જે અસમર્થ છે એના પર પ્રભુનો અધિકાર છે, એનો પોતાનો કોઈ અધિકાર નથી. આપણા જેવા સાધકો તો અસમર્થતાની વેદનાથી ઘેરાયેલા છે. અનેક દોષો અને મર્યાદાઓથી ભરેલ જીવન છે આપણાં. આપણે તો માત્ર એમ જ કહી શકીએ કે “હે પરમ પ્રિય ! અમે

૭. સત્સંગનું સ્વરૂપ અને સાધન

મહારાજશ્રીએ નિજ અનુભૂત સત્યને સાધકો માટે અનેક રીતે રજૂ કરેલું છે. મહારાજશ્રી આ માટે ઠેકાણેઠેકાણે ખાસ સાદા લોકભોલીના શબ્દો વાપરીને એને વિશિષ્ટ અર્થ આપે છે.

જેમ કે આપણે કોઈ પણ ધાર્મિક પ્રવચનથી માંડી રામાયણ, ભાગવત જેવી કથાવાર્તા સાંભળવા જઈએ છીએ. કોઈ વ્યક્તિ તે સમયે આપણને મળે ને સ્વાભાવિક રીતે પ્રશ્ન કરે કે તમે ક્યાં ગયા હતા ? ત્યારે આપણો સ્વાભાવિક જવાબ હોય છે, હું સત્સંગમાં ગયો હતો. મહારાજશ્રી સત્સંગ શબ્દનો એકદમ સાચો ને જુદો જ અર્થ કરે છે. તેઓ ત્રણ શબ્દો પ્રયોજે છે. સત્ચર્યા, સત્ચિંતન અને સત્સંગ.

જ્યારે વક્તા અને શ્રોતા સાથે મળીને સત્યનું વિવેચન કરે. જેમ કે કથા, વાર્તા તો એને મહારાજશ્રી “સત્ ચર્યા” કહે છે. જ્યારે સત્યના સંબંધમાં વ્યક્તિગત કે સામૂહિક વિચારવામાં આવે તો તેને મહારાજશ્રી “સત્ચિંતન” કહે છે. તો પછી સત્સંગ એટલે શું ?

મહારાજશ્રીની દૃષ્ટિએ સત્સંગ એટલે નિજ વિવેકના પ્રકાશથી જાણેલા અસત્ત્વનો ત્યાગ. સત્ એટલે સદૈવ રહેનાર, સનાતન, પરમાત્મા. અસત્ એટલે સતત પરિવર્તનશીલ જગત. સત્ય પ્રત્યક્ષ ક્યારે થાય ? જ્યારે સાધક વિવેક વિરોધી કર્મ, સંબંધ અને વિશ્વાસનો ત્યાગ કરી દે ત્યારે. સત્ સદૈવ, સર્વત્ર અને સર્વમાં હંમેશા વિદ્યમાન હોય છે. એ જ બધી ઉત્પત્તિનો આધાર અને પ્રતીતિનું પ્રકાશક છે. માત્ર આપણે જાણેલ અસત્ત્વનો સંગ કરવાથી વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે. જેને કારણે નિત્ય વિદ્યમાન સત્ત્વની વિદ્યમાનતાનો આનંદમય અનુભવ નથી થતો. આમ સત્સંગ મનુષ્યનો સ્વધર્મ છે. સત્-ચર્યા, સત્ચિંતન અને સત્કાર્ય સત્સંગના સહયોગી છે એ સત્સંગ નથી. કારણ કે એક વખત સત્સંગ થાય

તો તે સદાને માટે થઈ જાય છે. આને સાક્ષાત્કાર પણ કહી શકાય, સત્યનો ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર.

મહારાજશ્રીએ સત્ચિંતન, સત્ ચર્યા અને સત્કાર્યને જરૂરી બતાવ્યાં, એનો નકાર ન કર્યો, પરંતુ એને સત્સંગના ઉપયોગી સહયોગી સાધન કહ્યાં. આથી જ માત્ર સત્-ચર્યા અને સત્ચિંતનને સત્સંગ માની લેવાથી સાધકને સફળતા નહીં મળે. અધ્યાત્મવાદી વલણ ધરાવતી વ્યક્તિઓ પણ આ સમજવામાં ભૂલ કરી જીવનભર અહીંતહીં ભટકતી જોવામાં આવે છે.

આને માત્ર ચર્યા નથી રહેવા દેવામાં આવી, પરંતુ માનવ સેવા સંઘમાં આને વ્યાવહારિક રૂપ આપવા માટે સત્સંગની ત્રણ પ્રમુખ વિધિઓ પણ દર્શાવવામાં આવી છે. એ ત્રણ વિધિ આ મુજબ છે. (૧) મૂક અથવા વ્યક્તિગત સત્સંગ (૨) પારિવારિક સત્સંગ (૩) સામૂહિક સત્સંગ.

(૧) મૂક સત્સંગ : ‘માનવ સેવા સંઘ’ની સ્થાપના વખતે મહારાજશ્રીની પાયાની વાત એક જ હતી કે માનવ માનવ વચ્ચે કર્મની ભિન્નતા હોઈ શકે, પરંતુ પ્રીતિની તો એકતા જ હોવી જોઈએ. આજે જે કાંઈ સોંપદાયિક વેમનસ્ય ઊભું થયેલું છે તેનું મુખ્ય કારણ છે દરેક સંપ્રદાયના માનનારાઓનો એવો ખ્યાલ કે માત્ર અમારો જ સંપ્રદાય શ્રેષ્ઠ છે અને તેની વિચારધારા અને સાધનપદ્ધતિ અપનાવ્યા સિવાય માનવીની મુક્તિ શક્ય નથી. નથી ને નથી. આ જાતના વિચારને લઈને કટ્ટરવાદનો જન્મ થયો છે જેના પરિણામે અનેક જાતના ધાર્મિક સંઘર્ષો અને યુદ્ધો ખેલાતાં રહે છે અને અમાનવીય હિંસાથી આ પવિત્ર પૃથ્વીપટ પરકાતો રહે છે. શરણાનંદજી મહારાજને ભારત-પાકિસ્તાનના ભાગલા વખતે થયેલા અત્યાચારો અને તેથી વહેલ ખૂનની નદીઓથી ગહન અંતર્વેદના થયેલી. એમના મનમાં તરહ તરહના વિચારો ધૂમરાતા હતા. જેમાંથી એમણે પોતાની જાતને સમગ્ર માનવજાતને પજવતા મૂળભૂત પ્રશ્નો પૂછ્યા અને પ્રખર સાધના, પ્રભુપ્રેમ તથા પ્રભુ કૃપા દ્વારા એનાં સમાધાનો શોધી ‘માનવ સેવા સંઘ’ની રચના કરી.

જાતિભેદ, રંગભેદ, મઝહબ અને વર્ગભેદ, વાદ અને ઈર્ષ્યના ભેદો જેવી વિવિધ સંકિર્ણતાઓમાં વિભાજિત સંસારના વિભિન્ન દેશો આજે પણ એકબીજાના નાશ માટે સતત લાગેલા જજાય છે, સાથે રાજનૈતિક સ્વાધીનતા પછી ભારતીય નાગરિકો પણ જે રીતે અધિકાર લોલુપતા, સત્તાલોલુપતામાં ફસાયા એ જોઈને વ્યથિત શરણાનંદજીએ કોંગ્રેસની સક્રિય સેવા છોડી તે આજ

સત્સંગનું સ્વરૂપ અને સાધન ❀ ૪૯

પણ શું દરેક પક્ષમાં મટવું છે ખરું ? નથી જ મટવું. આથી જ શરણાંદજીના મનમાં ઊઠેલા પ્રામાણિક પ્રશ્નો અને તેનાં કરુણાસભર સમાધાનો આજના યુગને તથા આવનારા સમયને પણ શાશ્વત સાંત્વન આપનારાં છે. તેમને આ પ્રશ્નો જન્મેલા.

(૧) વ્યક્તિનું કલ્યાણ થાય અને સાથે સુંદર સમાજનું નિર્માણ થાય એ કેમ કરવું ?

(૨) વિશ્વશાંતિ સુરક્ષિત કઈ રીતે રહે ?

(૩) મઝઝબી ભેદભાવ કેમ કરી મટે ?

(૪) સામાજિક વિષમતાઓ કઈ રીતે દૂર થાય ?

(૫) મનુષ્યની અંદર વિદ્યમાન પરંતુ સુષુપ્ત માનવતાને કઈ રીતે જાગૃત કરવી ?

(૬) માનવમાનનું જીવન પૂર્ણ કેમ થાય ? અર્થાત્ તેની શાંતિ, મુક્તિ અને ભક્તિની માંગ કઈ રીતે પૂરી થાય ? વગેરે. આના પરિણામ રૂપ જે સમાધાનો તેમને મળ્યાં તેના દર્શન પર તેમણે “માનવ સેવા સંઘ”ની સ્થાપના કરી.

આમાંથી જે મુખ્ય વ્યાવહારિક સાધન તેમણે શોધ્યું છે તે છે “મૂક સત્સંગ”. માનવજીવનની મુખ્ય માંગ છે યોગ, બોધ અને પ્રેમ. આના આધાર પર માનવ જીવનની આ મૌલિક માંગની પૂર્તિ માટે એક એવું સાધન - મૂક સત્સંગ - તેમણે આપ્યું જે પ્રત્યેક દેશ, કાળ, મત, સંપ્રદાય, વિભિન્ન રુચિ, યોગ્યતા અને સામર્થ્યની વ્યક્તિ માટે સમાન રૂપથી કારગત નીવડે. આમાં તમારે મૂક સત્સંગ વાજતે તમારી રુચિ, સંપ્રદાય, માન્યતા, શાસ્ત્ર કે વિધિ છોડવાની સહેજ પણ જરૂરત નથી.

મહારાજશ્રીએ એમ ઉદ્ઘોષણ કરી કે “માનવ સેવા સંઘને હું તો એક એવો મંચ માનું છું, જ્યાં એક અંગ્રેજ, એક અમેરિકન, એક રશિયન, એક હિન્દુ, એક મુસ્લિમ, એક બૌદ્ધ એમ વિભિન્ન દેશોના વિભિન્ન મતોના લોકો એક સાથે બેસે અને જીવનના શુદ્ધ સત્ય પર વિચાર કરી શકે.”

હવે જોઈએ શું છે મૂક સત્સંગ ?

સાધક તરીકે આપણે સૂક્ષ્મતાથી તપાસીએ તો જાણવા મળે છે કે આપણે જે કાંઈ કાર્ય કરીએ છીએ તેના ઉદ્દગમમાં, મૂળમાં શાંતિ હોય છે અને કાર્ય પૂરું થઈ જાય ત્યારે પણ શાંતિ વ્યાપી જાય છે. આ આપણા બધાનો જાત અનુભવ છે કે પ્રત્યેક ગતિના મૂળમાં સ્થિરતા છે અને ગતિના અંતમાં સ્થિરતા છે.

આ એક પ્રાકૃતિક અને વૈજ્ઞાનિક તથ્ય છે. તેથી આનો ઇન્કાર થઈ શકે તેમ નથી.

આમ પ્રત્યેક સંકલ્પની ઉત્પત્તિની પૂર્વે અને સંકલ્પપૂર્તિની પશ્ચાત્ત્ત્વ સ્વભાવથી જ નિર્વિકલ્પતા રહે છે. આ નિર્વિકલ્પતામાં સત્ છે. એથી આ નિર્વિકલ્પતાનું નામ છે “મૂક સત્સંગ” જેનાથી આવશ્યક શક્તિનો વિકાસ થાય છે.

આથી કાંઈ સાંભળતાં પહેલાં પણ આપણે શાંત થઈ જઈએ અને સાંભળ્યા બાદ પણ આપણે શાંત થઈ જઈએ. સાંભળવાના પહેલાની શાંતિ આપણને યથેષ્ટ સામર્થ્ય પ્રદાન કરશે અને શ્રવણના અંતમાં જે શાંતિ હશે તે સાંભળેલાને સ્થિર કરી દેશે. આમ આ જે શાંત રહેવું છે તે એક બહુ મોટું સાધન છે. આમ મૂક સત્સંગ શ્રમ-સાધ્ય પ્રયોગ નથી તેમ અભ્યાસ પણ નથી, પરંતુ એ તો અંદર અને બહારથી શાંત થઈ જવું છે. મતલબ કે આપણા તરફથી કંઈ ન કરવું એટલે કે સહજ ભાવથી શ્રમરહિત થઈ જવું. એટલે મૂક સત્સંગ. પોતાના તરફથી ઇચ્છાપૂર્વક કોઈ પણ કર્મ કે ચિંતનનો આરંભ ન કરવો. પ્રાતઃકાલ સૂઈને ઊઠીએ ત્યારનો સમય કે રાત્રિના નિદ્રાધીન થતા હોઈએ તે પહેલાં, પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિના આદિ અને અંતમાં થોડી વાર શ્રમરહિત થઈ જવું અનિવાર્ય છે. આમ મૂક સત્સંગમાં વ્યાપ્ત શાંતિ અને નિર્વિકારતામાં કિંવારહિત થઈ રહેવાનું હોવાથી તેમાં સંપ્રદાયની માન્યતા, પદ્ધતિ કે વિધિવિધાન કશાની જરૂર નથી. કારણ વિશ્રામનો અનુભવ મનુષ્યમાત્રને એક સરખો જ થશે. આમ આ મૂક સત્સંગ કોઈ પણ માન્યતા કે ધર્મનાં મનુષ્ય કરી શકે છે કારણ કે મૂક સત્સંગ એટલે કર્મ અને ચિંતન માત્રથી અસહયોગ.

આમાં સાધકને એ પ્રશ્ન થાય કે વિશ્રામ તો નિદ્રાથી પણ પ્રાપ્ત થાય છે. તો નિદ્રા અને મૂક સત્સંગમાં ફર્ક શો છે ? આનું સમાધાન એ છે કે જાગૃતની પ્રવૃત્તિ અને સ્વપ્ન બાદ જ્યારે પ્રગાઢ નિદ્રા એટલે કે સુષુપ્તિ આવે છે, તો આપણે જડતામાં લીન થઈએ છીએ. પ્રગાઢ નિદ્રાથી પણ એક પ્રકારની શક્તિ મળે છે, પરંતુ તે દ્વારા આપણે પુનઃ સૃષ્ટિ તરફ ગતિશીલ થઈએ છીએ. આવો જડતાયુક્ત વિશ્રામ મનુષ્યને દેહાભિમાનથી મુક્ત નથી કરી શકતો. આપણે તો જાગૃત અવસ્થામાં સુષુપ્તિ પ્રાપ્ત કરવાની છે, અર્થાત્ જાગૃત અવસ્થામાં શ્રમરહિત થવાનું છે તો જ અભિનાશી જીવન તરફ ગતિ થાય. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જડતાયુક્ત નિષ્ક્રિયતા, આળસ અને અકર્મણ્યતા મૂક સત્સંગ નથી. અહંકૃતિના

નાશ દ્વારા જાગૃત-સુષુપ્તિ એ જ મૂક સત્સંગ છે. આથી એ પણ સમજવું કે મૂક સત્સંગ માટે સાચી પ્રવૃત્તિનો નિષેધ નથી, ઊલટું સહજ નિવૃત્તિ માટે સાચી પ્રવૃત્તિ તો અપેક્ષિત છે, ઈચ્છનીય છે, જરૂરી છે.

આમ માનવ સમાજ જીવનની પ્રાપ્તિના આ મૂળ મંત્રને અપનાવી બધા જ સાંપ્રદાયિક સંઘર્ષોનો નાશ કરી શકે છે. કોઈ મંદિરમાં ફૂલ ચડાવે છે કે મસ્જિદમાં નમાઝ પઢે છે. અથવા તો ચર્ચમાં જઈ પ્રાર્થના કરે છે. આ વાતોથી કોઈ અંતર નહીં પડે. કેમ કે વિભિન્ન અનુષ્ઠાનોની સંપાદનમાં પ્રક્રિયામાં ભેદ છે, પરંતુ 'ન કરવામાં' કોઈ ભેદ નથી. વિશ્રામમાં કોઈ સરહદ નથી, પરંતુ પૂર્ણ એકતા છે. કાર્યના ક્ષેત્રમાં બે વ્યક્તિ સમાન નથી, પરંતુ વિશ્રામના ક્ષેત્રમાં બધા સમાન છે. આથી વિશ્રામ દ્વારા જે સમતાનો અનુભવ થશે તે ભેદ અને ભિન્નતાને સમાપ્ત કરી દેશે. ભેદ અને ભિન્નતાનો અંત થતાં વ્યક્તિગત જીવનની અસફળતા અને સામાજિક જીવનના સંઘર્ષોનો નાશ સંભવ થશે. આમ મૂક સત્સંગ દ્વારા માનવ સમાજનો સર્વાંગી વિકાસ થાય છે.

મૂક સત્સંગ કરવાની વિધિમાં એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે વ્યક્તિની પ્રાતઃકાળે ઊંઘ સમાપ્ત થાય ત્યારે બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં શાંત થઈને પોતાના વિષે વિચાર કરે, પોતાના લક્ષ્યને સ્પષ્ટ કરે. વર્તમાનમાં જે દોષ જોવા મળે તેનો ત્યાગ કરે અને તે નિર્દોષતાની શાંતિમાં અહંકૃતિ રહિત થઈને નિવાસ કરે. અહંકૃતિ રહિત થતાં કુદરત શરીર સાથે તાદાત્મ્ય તોડવાનું સામર્થ્ય પ્રદાન કરે છે. અશરીરી જીવનનો અનુભવ થાય છે. આ વિકાસ આપમેળે થાય છે. આમાં પરાશ્રય કે પરિશ્રમની બિલકુલ જરૂર નથી. માત્ર શાંત નિર્વિકાર ચિત્તમાં કર્મ કે ચિંતન કોઈ પણ કર્યા વિના જેટલો વધુ સમય રહી શકાય તેટલું રહેવાનું છે. ધીમેધીમે ક્ષણાર્ધના અનુભવ બાદ સમય અંતરાલ વિસ્તરશે જેમાં આ વિશ્રામ અનુભવાશે.

૨. પારિવારિક સત્સંગ : આમાં એમ સૂચવાયું છે કે આખા દિવસના ૨૪ કલાકમાંથી થોડો સમય એ રીતે અનામત રાખીને કાઢવો કે ત્યારે કુટુંબના બધા સભ્યો પ્રેમપૂર્વક એક સાથે બેસી જીવનના સત્ય પર વિચાર કરે. અંદરોઅંદર પારિવારિક વ્યવહારની મુશ્કેલીઓ અને મતભેદોને દૂર કરવા માટે અને પોતપોતાની ભૂલો જાણી તેનો ત્યાગ કરવાનું આ સમય દરમિયાન વ્રત લેવાય. આ યોજનાથી કુટુંબની અંદર ગેરસમજને કારણે ઉત્પન્ન થનાર વૈમનસ્યનો અંત આવે છે અને એકબીજાના સહસંકલ્પથી શુભ વિચારોને બળ મળે છે, તથા પરિવારના અન્ય સભ્યોના અધિકારની રક્ષા કરવાથી - વડીલો, બાળકો, અશક્તો

પોતપોતાની કર્તવ્યનિષ્ઠા પુષ્ટ બને છે. આ બધી વાતોથી આંતરિક અને વ્યવહારિક ઉન્નતિ સધાય છે.

૩. સામૂહિક સત્સંગ : જ્યારે પણ એક સમાન ધ્યેયનો સમૂહ સામૂહિક સત્સંગના વિચારથી એકઠો થાય ત્યારે બધાએ અનેક પ્રકારની ભિન્નતા હોવા છતાં સાધ્યની એકતાના સંબંધે મૌન રહી સર્વાત્મભાવની સાધના કરવી. પ્રીતિની એકતા સામૂહિક ઉન્નતિનો પાયો છે. માનવ સેવા સંઘે આ પ્રીતિની એકતાને સુરક્ષિત રાખવા પર બહુ ભાર મૂક્યો છે. આથી જ ગોસ્વિમાં વિભિન્ન મત, સંપ્રદાય અને વિચારના સાધકો એકસાથે બેસી જીવનના સત્યનું વિવેચન કરે છે અને પોતપોતાના ઘડતર મુજબ પોતાની સાધના પદ્ધતિનું અનુસરણ કરી લાભ મેળવે છે.

શાંતિ, મુક્તિ અને ભક્તિ સત્ત્વો સંગ કરવાથી એટલે કે વિવેકપૂર્વક અસત્ત્વો ત્યાગ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, અભ્યાસથી નહીં. સત્સંગ થવાથી સાધન, ધ્યાન, ભજન, જાપ આપોઆપ થવા માંડશે. ક્રિયાત્મક સાધનાના અભ્યાસથી વ્યક્તિની ક્રિયા વિશેષમાં વિશેષ આસક્તિ થઈ જવાથી જીવનની અભિવ્યક્તિ નથી થતી. આ ત્રણે પ્રકારના સત્સંગની યોજના અપનાવવાથી સાધકને ખૂબ લાભ થશે, એ અનેક સાધકોએ અનુભવેલી વાત છે.

૮. સત્સંગ પ્રસંગ અને પ્રશ્નોત્તર

સ્વામી શરણાનંદજીના જીવનમાં એવી અનેક ઘટનાઓ છે, જેનાથી આપણને એમની ઈશ્વર પ્રત્યેની અવિચળ આસ્થાની તથા અનન્ય શરણાગતિની ભાળ મળે છે. જ્યારે પણ તેઓ વૃંદાવનમાં હોય તો પ્રતિદિન તેઓશ્રી બાંકે બિહારીજીના દર્શને અવશ્ય જતા. એક દિવસ કોઈ મિત્રે એમને અચાનક પૂછ્યું કે “મહારાજજી, તમે જોઈ તો શકતા નથી એટલે ઈશ્વરદર્શન પણ નથી કરી શકતા તો પછી આપ મંદિરમાં શા માટે જાવ છો ?” શ્રી મહારાજજીએ જવાબ આપ્યો, “અરે ! ભલા માણસ ! થોડું તો વિચાર, મારી આંખો નથી એ વાત સાચી, પણ શું ઠાકોરજીને આંખ નથી ? અરે ! હું તેમને નથી જોઈ શકતો પરંતુ તેઓ તો મને જોઈ શકે છે ને ? મને જોઈને તેમને પ્રસન્નતા થાય છે, એટલે હું મંદિરે જાઉં છું.” કેટલી સજીવ વિશ્વાસ હતો મહારાજજીનો !

*

બીજા એક પ્રસંગની વાત છે. સ્વામીજી મહારાજ ટ્રેનમાં બેસી પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા. એ સમયે ઈસાઈ મતનો કોઈ પાદરી પણ ત્યાં આવીને બેઠો. થોડા સમય પછી એણે સ્વામીજીને પૂછ્યું, “તમે મસીહાને ઓળખો છો ?” મહારાજશ્રીએ સહજ ભાવે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, “જી હા, જાણું છું.” પાદરી સાહેબે ફરીથી પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “મસીહા સંબંધમાં આપ શું જાણો છો ?” આ પ્રશ્ન સાંભળી અતિ પ્રસન્નતા અને ઊંડા આત્મવિશ્વાસથી રણકતા અવાજે મહારાજશ્રી બોલી ઊઠ્યા, “મસીહા ખુદા કે પુત્ર હોઈ શકે છે અને ખુદા કોઈ ઈસલિયે મસીહા મેરા સગા ભત્તીજા હોઈ શકે છે. મેં ઉસકો અચ્છી તરફ જાનતા હૂં.” એક ભગવા વસ્ત્રધારી હિન્દુ સંન્યાસી ઈસામસીહાને પોતાના સંબંધી માને છે અને આત્મીયતાને નાતે તેમને પ્રેમ પણ કરે છે. આવા સંબંધની કલ્પના પાદરી સાહેબને તો ક્યાંથી આવે ? શ્રી મહારાજજીનો જવાબ સાંભળીને પાદરી સાહેબ અવાચક બની ગયા.

*

શ્રી સ્વામીજી મહારાજને સંન્યાસ દેવાવાળા ગુરુએ એકવાર વિદાય વખતે કહી દીધું કે “બેટા ! જબ તુમ આઝાદ હો જાઓગે તો સારી પ્રકૃતિ તુમહારી સેવા કે લિયે લાલાયિત રહેગી. ચરાચર જગત તુમહારી આવશ્યકતા પૂર્તિ કે લિયે તૈયાર રહેગા. વૃક્ષ તુમહારું ફલફૂલ દેંગે ઔર ખૂંખાર શેર તુમહારું ગોદમાં લેકર તુમહારી રક્ષા કરેંગે.” આટલું કહી સદ્ગુરુદેવે સ્વરચિત દોહો સંભળાવ્યો,

જીતેજી મર જાય, અમર હો જાવે,
દિલ દેવે, સો દિલબરકી પાવે.

શ્રી સ્વામીજી મહારાજે આ ગુરુવાણીને જીવનભર સર્વાંશે ધારણ કરી. જીતેજી મર જાય અર્થાત્ અર્કિયન, અચ્ચાહ, અપ્રયત્ન થઈ જવું, “દિલ દેવે” અર્થાત્ માત્ર પ્રભુને પોતાના માની પ્રભુને પોતાની જાત સમર્પિત કરવી. તેઓ જીવનભર આ જ રીતે રહ્યા.

*

૧૯૨૧માં દેશની સ્વતંત્રતા માટે અસહયોગનાં આંદોલનનો આરંભ થયો. “શરીર વિશ્વરૂપી વાટિકાનું ખાતર છે” એ સત્ય જેમણે અનુભવેલું તેવા આ સેવાભાવી સંત દેશસેવાનો અવસર કઈ રીતે જવા દે ! તેઓ તો સ્વતંત્રતા આંદોલનમાં કૂદી પડ્યા. એક દિવસ એમના ગુરુદેવના એક મિત્ર સંત મહારાજશ્રીને આંદોલનમાં વ્યસ્ત જોઈ એમની પાસે આવ્યા અને ખૂબ પ્રેમથી પૂછ્યું, “બેટા ! કયા, તુમને ઈસીકે લિયે ઘર છોડા યા ?” શ્રી શરણાનંદજી મહારાજે ખૂબ દબતાથી સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યો, “બિલકુલ નહીં ! દેશની સેવા કરવાના રાગને હું વિચારથી ન મિટાવી શક્યો. એટલા માટે આ કાર્યમાં લાગ્યો છું.” સંતે ફરી પૂછ્યું, “તારી શી હાલત છે ?” એમણે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો કે “મેં સર્વકાલ મેં અપની અખંડતા મેં સ્થિત હૂં. મેં કરતા-કરાતા કુંહ બી નહીં.” સેવામાં મશગૂલ રહ્યા છતાંયે તેમના દેહાતીત આનંદની અખંડતા અશ્વકુણ રહેતી હતી.

*

વિશ્વ વિખ્યાત દાર્શનિક અને પ્રખર ચિંતક શ્રી જે. કૃષ્ણમૂર્તિ અને શરણાનંદજી મહારાજ વચ્ચે થયેલ વાતચીત દરેક રીતે અનોખી હતી. કારણ કે એક તરફ શ્રી જે. કૃષ્ણમૂર્તિમાં પરંપરાગત અથવા રૂઢિવાદી માન્યતાઓની કોઈ સ્વીકૃતિ નથી, પરંતુ સતત એક નિષેધાત્મક વલણ જ દેખાય છે. જ્યારે બીજી તરફ સ્વામીજી વિધિ-નિષેધના વિસ્તારના સર્વાંગી સ્પર્શ છતાં કેન્દ્ર પર દષ્ટિ કરી સમન્વિત રીતે અભિવ્યક્ત થાય છે. આ ઘટના સ્વામીજીના મહાપ્રવાણના થોડા સમય પહેલાંની છે.

સત્સંગ પ્રસંગ અને પ્રશ્નોત્તર ૫૫

માનવતાના પૂજારી અને મૂર્ધન્ય મનીષી સ્વામીજી કારમાંથી ઊતરે તે પહેલાં જ શ્રી કૃષ્ણમૂર્તિજીએ સ્વયં આવીને કારનો દરવાજો ખોલી, સ્વામીજીને આવકારી સૌહાર્દપૂર્વક પગથિયાં ચડી તેમને સભાખંડ સુધી દોરી આવ્યા. પગથિયાં પર એક ફૂલદાની પોતાના સ્થળેથી ખસી પડી ગયેલી તે કૃષ્ણમૂર્તિજીએ વાયુવેગે નમીને સીધી કરી. સાથમાં ચાલી રહેલ દુભાષિયાએ આ વાત સ્વામીજીને કહી. સભાભવનમાં જઈને શ્રી કૃષ્ણમૂર્તિએ સ્વામીજીને પોતાના માટે રાખેલ વિશેષ ખુરશી પર માનભર બેસાડ્યા અને પોતે એક સાધારણ ખુરશી પર બેસી ગયા. થોડા મૌનની ક્ષણોમાં અલૌકિક શાંતિ પ્રસરી રહી, તે પછી થોડીવાર સ્વામીજીએ મૌનભંગ કરી પૂછ્યું, “કૃષ્ણમૂર્તિજી, આપ દરેક વાતનો નિષેધ કરો છો તો શું આપ અંતમાં અભાવનો સ્વીકાર કરો છો ?” એ સાંભળતાં જ શ્રી કૃષ્ણમૂર્તિ ઝડપથી બોલ્યા, “નહીં ! નહીં !! લાઈફ (જીવન) છે ને !” સ્વામીજીએ સહજ સરળતાથી, નિર્દોષ હાસ્ય સાથે કહ્યું, “જેને તને લાઈફ કહ્યો છો એને જો હું પરમાત્મા કહું તો આપને આપતિ શા માટે થવી જોઈએ ?” મુલાકાતમાં દીર્ઘ મૌન ફેલાઈ રહ્યું. બન્ને મહાપુરુષોએ જાણે પોતા વચ્ચે અદ્ભુત સામ્યનો અનુભવ કર્યો. જેમાં વિરોધ-વૈષમ્યને કોઈ જગા જ ન બચી.

થોડી ક્ષણોના મૌન બાદ સ્વામીજીની વાણી ફરી મુખરિત થઈ અને તેઓએ પૂછ્યું, “કૃષ્ણમૂર્તિજી, જ્યારે એક વિચાર સમાપ્ત થાય અને બીજા વિચારનો ઉદય થાય એ સંધિકાળમાં આપ ક્યાં રહો છો ?” હવે શ્રી કૃષ્ણમૂર્તિ સ્વામીજીના મુખખંડળ તરફ ધ્યાનથી જોઈ રહ્યા અને એક આશ્ચર્યકારક ગંભીરતાથી તેઓ બોલ્યા, “હું આના પર વિચાર કરીશ.”

સ્વામીજી ત્યારબાદના એક સત્સંગમાં કહે છે, “ભગવાન વિરુદ્ધ જે અવાજ ઊઠે છે, ને એ તકથી નથી ઊઠતો, એ તો ઊઠે છે ભગવાનમાં માનવાવાળાના દુષ્પરિત્રોને કારણે. જો ભગવાનને માનનાર યોગ્ય વ્યક્તિ હોય તો ભગવાન વિરુદ્ધ કોઈ બોલી જ નહીં શકે.”

*

ભારતના તત્કાલીન રાષ્ટ્રપતિ શ્રી રાજેન્દ્રબાબુ જોડે સ્વામીજીનો સત્સંગ પ્રસંગ એ રીતે બન્યો કે કોઈ મિત્ર દ્વારા પ્રેરણાવશ સ્વામીજી રાષ્ટ્રપતિ ભવન ગયા. ત્યાં તેમના પરિચિત મહાકવિ શ્રી મૈથીલીશરણ ગુપ્ત પણ હાજર હતા. પ્રશ્ન-ઉત્તરનો એ સત્સંગ હતો. સ્વામીજીએ શિષ્ટાચારને નાતે વાત શરૂ કરી ગુપ્તજીને કહ્યું, “આપ કોઈ પ્રશ્ન કરો.” રાજેન્દ્રબાબુએ વિનમ્રતાથી કહ્યું કે “પથ પ્રદર્શન કરો.”

૫૬ ❀ સાધકોના શરણાર્નવ

સ્વામીજીનો જવાબ હતો, “ચાલવાની રુચિમાં જ પથનું દર્શન છુપાયેલું છે, પથ દેખાઈ રહે છે.” આ વાત પરથી શ્રી રાજેન્દ્રબાબુએ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે “સ્વામીજી, ચાલવાની રુચિ પણ છે, પથ પણ દેખાય છે તેમ છતાં તેના પર અમે ચાલી નથી શકતા.” તેમણે બહુ સુંદર અને સાચી વાત કહી. આ વાત માત્ર તેમની થોડી છે, આ તો આપણા બધાની, સાધકોની પણ એ જ વાત છે. સ્વામીજીએ ઉત્તર આપ્યો, “ન ચાલી શકવાની વેદનામાં જ ચાલવાનું સામર્થ્ય છુપાયેલું છે.” રાજેન્દ્રબાબુ પ્રસન્ન થઈ ગયા.

*

આવો જ અદ્ભુત પ્રસંગ જે એમણે દરેક પ્રવૃત્તિ સર્વહિતકારી કરવાની વાત કરી છે તેને લગતો છે. આ પ્રસંગ પૂ. દેવકીજી જોડે બનેલો.

એક વખત મહારાજશ્રી પોતાના સત્સંગીઓ સહિત હરદ્વાર ગયેલા. ત્યાં તેઓએ ગંગાસ્નાનનો કાર્યક્રમ કર્યો. મહારાજશ્રી બધા સાથીઓ જોડે અતિ આનંદથી ગંગા મૈયાના પુનિત પ્રવાહમાં સ્નાન માટે ઊતર્યા ત્યારે તેમને ખ્યાલ આવ્યો કે દેવકીજી કિનારે બેઠાં હતાં. તેઓ સ્નાન કરવા ગંગાજીમાં નહોતાં આવ્યાં. આના પરથી મહારાજશ્રીએ દેવકીજીને કહ્યું કે, “લાલી, તું પણ સ્નાન કરવા આવ.” ત્યારે દેવકીજીએ કહ્યું કે, “મહારાજશ્રી, મને આ ક્રિયામાં શ્રદ્ધા નથી.” ખરું કારણ એ પણ હતું કે દેવકીજીને ત્યારે ચામડીનો રોગ હતો જેથી ઠંડા પાણીના સ્પર્શથી એમના શરીરે ફોલીઓ ઊઠી આવતી. દેવકીજીએ ના કહી તેમ છતાં મહારાજશ્રીએ તેમનો આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો ત્યારે દેવકીજીએ પોતાને શ્રદ્ધા ન હોવાનું તથા ચામડીના રોગની વાત કરી. હવે મહારાજશ્રી ગુરુ રૂપે પ્રગટ થયા અને તેમણે આજ્ઞા કરી કે “દેવકીજી, ઊતરો સ્નાન કરવા. અરે ! તમારી શ્રદ્ધા નથી, તમે નથી માનતા એ સાચું, પરંતુ શું તમે એ હજારો-લાખો લોકોને યાદ કરીને પણ સ્નાન નથી કરી શકતાં કે જેઓની ગંગામૈયામાં અતૂટ શ્રદ્ધાં હોવા છતાં કોઈને કોઈ કારણથી - આર્થિક, સામાજિક, શારીરિક, તેઓ હજુ સુધી ગંગાજી સુધી પહોંચ્યા નથી. લાલી ! એવા અસમર્થ લોકોને યાદ કરી, તેમના માટે સ્નાન કર. બાજુએ મૂક તારા અંગત વિચાર.” દેવકીજી લાપે છે, પછી તો ગુરુઆજ્ઞાએ તેઓ ભાગીરથી પ્રવાહમાં ઊતર્યા. તેમના આશ્ચર્ય વચ્ચે હજારો અસમર્થોને તેમણે તેમની ડૂબકી સાથે ગંગામાં સ્નાન કરતાં નિહાળ્યાં. એટલું જ નહીં, જે રોગથી તેઓ પીડાતાં હતાં. એને લગતી કોઈ જ પ્રતિક્રિયા એમના શરીર પર પણ ન થઈ.

સત્સંગ પ્રસંગ અને પ્રશ્નોત્તર ❀ ૫૭

૯. પ્રશ્નોત્તર સત્સંગ

સ્વામીજી જોડે સાધકોએ અનેક પ્રશ્નો પૂછી માર્ગદર્શન અને સમાધાન પ્રાપ્ત કરેલ છે. જે સર્વ સાધકોને, સર્વ કાલે મદદ કરે તેવા છે. તેવા થોડા પ્રશ્નોત્તર અહીં મૂકેલ છે.

પ્રશ્ન : મનની એકાગ્રતા કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય ?

સ્વામીજી : મનની એકાગ્રતાના ઉપાય અનેક છે, કારણ કે સાધકોની પ્રકૃતિ, યોગ્યતા અને વિશ્વાસ અલગ અલગ હોય છે. તેમ છતાં મુખ્ય સાધન છે વૈરાગ્ય. એટલે કે રાગનો અભાવ. એમ તો અભ્યાસ દ્વારા પણ મનની એકાગ્રતા થાય છે ખરી, પરંતુ માત્ર અભ્યાસ દ્વારા કરેલી એકાગ્રતા ટકતી નથી, એ ફરીથી ચંચળતામાં ફેરવાઈ જાય છે.

જ્યારે મનમાં બધી જ ઈચ્છાઓનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે ત્યારે સ્વાભાવિક એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થાય છે, જે ટકાઉ હોય છે. જે મનની ચંચળતાથી દુઃખી થઈ એકમાત્ર એકાગ્રતાનો ઈચ્છુક હોય છે કે જેને મન એકાગ્ર ન થાય ત્યાં સુધી તીવ્ર ભેચેની રહે તેનું મન પણ અવશ્ય એકાગ્ર થાય છે.

તેમ છતાં એટલું જરૂર સમજજો કે જે સાધક કોઈ સ્થિતિને પામવાના હેતુથી કોઈ વસ્તુ, વ્યક્તિ કે ભાવમાં કર્તૃત્વભાવ સાથે મનને એકાગ્ર કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેનું મન સમય વીતે એકાગ્ર નહીં રહે. કારણ કે પ્રકૃતિનો એવો નિયમ છે કે કર્તાભાવ અને ભોક્તાભાવને કાયમ રાખી જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાય એનો અંત અવશ્ય થાય.

પ્રશ્ન : મનુષ્ય મરવાથી કેમ ભય પામે છે ?

ઉત્તર : શરીરને હું માનવાથી તથા મૃત્યુનો મહિમા ન જાણવાને કારણે જ મનુષ્ય મૃત્યુથી ડરે છે.

પ્રશ્ન : મૃત્યુનો મહિમા શું સમજવો ?

ઉત્તર : ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને મૃત્યુ એટલે કે લય એ ત્રણે આમ અલગ અલગ જાણ્યા છે, પરંતુ વિચાર કરતાં જણાશે કે આ ત્રણેમાં કોઈ ભેદ નથી. જેમ કે બાલ્યાવસ્થાના વિનાશથી કિશોરાવસ્થાની ઉત્પત્તિ થાય છે અને યુવાની વૃદ્ધત્વ તરફ જાય છે. તેમ જીવનની દરેક અવસ્થામાં દરેક સમયે પરિવર્તન થતું રહે છે. એક મૃત્યુ જ અન્ય જીવનનું કારણ બને છે. વળી સમજી લો કે આ સંસારમાં એવું બને કે કોઈ જ મૃત્યુ ન પામે તો જનસંખ્યા એટલી તો વધી જાય કે કદાચ રહેવા માટે પણ આ પૃથ્વી પર જગા ન મળે અને દુઃખ એટલું તો વધી જાય કે કોઈ જીવવા જ ન ઇચ્છે. એટલા માટે જ મૃત્યુની આવશ્યકતા છે અને એ બહુ મહત્વની ચીજ છે.

એક શરીરનો નાશ થવાથી જ નવું શરીર મળે છે. એટલે મૃત્યુ જ નવું જીવન પ્રદાન કરે છે. આવું સમજનાર બુદ્ધિમાન મનુષ્ય મૃત્યુથી ડરશે નહીં, પરંતુ એનું સ્વાગત કરશે. જેમ જુના વસ્ત્રને ઉતારી નવું વસ્ત્ર પહેરવામાં કોઈ પણ સમજદાર વ્યક્તિને ડર નથી લાગતો, પણ પ્રસન્નતા થાય છે. કારણ કે એને ખબર જ છે કે આમ કરવામાં હાનિ નથી લાભ જ છે. મૃત્યુનો ડર એ જ લોકોને લાગે છે, જે પોતાની વર્તમાન સ્થિતિનો સદુપયોગ નથી કરતા. કારણ કે વર્તમાનના સદુપયોગથી જ ભવિષ્ય ઉત્કૃષ્ટ અને આશાજનક બને છે. હવે જેણે પોતાના ભવિષ્યને આ રીતે ઉજ્જવળ બનાવી લીધું હોય તેઓ મૃત્યુથી શાને ડરે ? જેઓએ વર્તમાનનો દુરુપયોગ કર્યો હોય તેઓ જ મૃત્યુથી ભયભીત થાય છે.

પ્રશ્ન : મૂર્તિ પૂજા ક્યાં સુધી કરવી જોઈએ ?

ઉત્તર : કોઈ પણ આસ્તિક ભક્ત મૂર્તિની પૂજા નથી કરતો, તે તો મૂર્તિમાં પોતાના ઇષ્ટદેવની પૂજા કરે છે. એટલા માટે જ્યાં સુધી પોતાનો ભાસ રહે ત્યાં સુધી પોતાના ઇષ્ટની પૂજા કરવી જોઈએ.

જ્યારે મનુષ્ય કોઈ પુસ્તક કે પત્ર વાંચે છે ત્યારે એ કાંઈ કાગળ કે શાહીને નથી વાંચતો, પરંતુ તેમાં લખેલ સંકેત દ્વારા એના અર્થને વાંચે છે. કાગળ, શાહી કે અક્ષર તો એ અર્થ સમજાવવાનાં ચિહ્ન માત્ર છે. જે અર્થ છે તે તો વાંચનારની બુદ્ધિમાં પરંપરાથી વિદ્યમાન છે. આ જ મુજબ ભક્ત મૂર્તિને સંકેત બનાવી પોતાના ઇષ્ટની પૂજા કરે છે, એ મૂર્તિની પૂજા નથી કરતો.

આ જ રીતે ગીતા વગેરે પુસ્તકો વિષે પણ સમજાવ્યું. વાંચનાર એને ભગવાનની વાણી સમજીને વાંચે છે અને એ ભાવથી જ એનો આદર કરે છે.

શ્રી તુલસીદાસજી રામનામનો જપ કરતા હતા તો તેમના ભાવમાં પરમેશ્વર અને તેમના પૂર્ણ ઐશ્વર્ય, માધુર્ય, સૌંદર્ય વગેરે સમસ્ત ગુણો નામ-જાપમાં ભરપૂર હતા. તેઓ રામ અને બ્રહ્મ બન્ને કરતાં નામને વિશેષ માનતા હતા. છતાં એમના વિષયમાં કોઈ પણ એમ નહીં કહી શકે કે તેઓ પરમેશ્વરનું સ્મરણ નહોતા કરતા, માત્ર શબ્દજાપ કરતા હતા. એટલા માટે સાધકે એ તો સમજી લેવું કે કોઈ પણ સાધન નીચલી કોટિનું નથી હોતું.

સાધકને જે સાધન પ્રિય હોય, જે એ પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે સુગમતાથી કરી શકે, જેનામાં એનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય, જેનાથી એનામાં કોઈ પણ પ્રકારનાં સંદેહ બચવા ન પામે એ જ સાધન એના માટે સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. કોઈ પણ પ્રકારનો સંદેહ ન રહેવાથી સાધકની બુદ્ધિ સાધનામાં લાગી જાય છે. પ્રેમ થવાથી હૃદય દ્રવિત થઈ ઊઠે છે. વિશ્વાસ હોવાને કારણે મનમાં કોઈ પ્રકારનો વિકલ્પ નથી રહેતો અને એમાં મન લાગી જાય છે. અતઃ સાધનમાં કોઈ નાનુંમોટું ન સમજવું.

મનુષ્ય ભલે ને કેવો પણ દીનહીન, મલિન કેમ ન હોય, કેટલોય પાપી કેમ ન હોય, તે જેવો પણ હોય, જે પરિસ્થિતિમાં હોય તેમાં જો વિશ્વાસપૂર્વક ભગવાનનો બની જાય અને તેમને મેળવવા માટે વ્યાકુળ થઈ ઊઠે, ભગવાનના વિયોગમાં એને કોઈ પણ પ્રકારે ચેન ન પડે, તો એને ભગવાન અવશ્ય મળે છે. માત્ર સાધકે કોઈ પણ પ્રકારના ગુણદોષનું અભિમાન ન રાખવું. ભગવાનને અને એમના પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવા માટે સરળ વિશ્વાસપૂર્વક એમનાથી સંબંધ હોવો જોઈએ. જો કોઈ પણ પ્રકારનું ગુણનું અભિમાન ન હોય અને કોઈ પણ પ્રકારના દોષ ઉત્પન્ન ન થાય તો એવા સાધકથી ભગવાન દૂર નથી રહેતા.

પ્રશ્ન : ગીતામાં નિષ્કામ કર્મને પરમાત્માની પ્રાપ્તિનો ઉપાય કહ્યો છે. અમે લોકો તો ગૃહસ્થ છીએ. અમને લૌકિક ઉન્નતિની ચેષ્ટા કરતાં કરતાં નિષ્કામ કર્મ કરવું બહુ મુશ્કેલ લાગે છે, તો શું કરવું ? કઈ રીતે જીવવું ?

ઉત્તર : જુઓ લૌકિક ઉન્નતિ અને પારલૌકિક ઉન્નતિ અર્થાત્ ભગવદ્ પ્રાપ્તિનાં સાધન અલગ અલગ નથી. જે વાસ્તવિક રીતે જોતાં લૌકિક ઉન્નતિનું સાધન છે એ જ પારલૌકિક ઉન્નતિનું પણ સાધન છે. આ બન્નેમાં ભેદ માનીને જ લોકો પોતાના કર્તવ્યમાં ભૂલ કરી બેસે છે. વાસ્તવમાં લૌકિક ઉન્નતિવાળી વ્યક્તિ એ છે, જેની આવશ્યકતા બીજાને પડે, આ સંસારમાં જે મોટા માણસો લેખાય છે તેઓ પણ જેની પાછળ પાછળ ફરતા રહે અને એ વ્યક્તિ તેમની કોઈ વસ્તુનો પોતા માટે ઉપયોગ કરે તો પોતાને અહોભાગી સમજે.

જે મનુષ્ય બીજાથી કાંઈ લેવા ઇચ્છે, પોતાના સુખનો આધાર બીજાને માને, બીજા લોકોથી આશા લગાવી રાખે તે શું ઉન્નતિશીલ કહેવાય ખરો ? એ તો ભલે કેટલોય વૈભવશાળી કેમ ન હોય, પરંતુ દરિદ્ર. ઉન્નતિશીલ તો એ છે જે પ્રાપ્ત વિવેકનો આદર કરે અને બળનો સદુપયોગ કરે. જે બીજાના હિતમાં પોતાના તન, મન, ધનનું સમર્પણ કરે. લોભી મનુષ્ય ક્યારેય ઉન્નતિશીલ નહીં બની શકે.

વિચાર કરો, કે કર્મ કરવાનું વિધાન શા માટે છે ? મનુષ્યમાં જે જન્મજાત ક્રિયાશક્તિનો વેગ છે, એની કર્મ કરવામાં જે આસક્તિ છે, એ મટાડવા માટે જ કર્મનું વિધાન છે. એટલા માટે પોતાના સ્વભાવ અને પરિસ્થિતિ અનુસાર જે કર્મ કર્તવ્યના રૂપમાં પ્રાપ્ત થયું છે એને ખૂબ સાવધાની સાથે, ઉત્સાહપૂર્વક સાંગોપાંગ પૂરું કરી દો, પરંતુ એ કર્મના ફળસ્વરૂપે પ્રાપ્ત થનારા પદાર્થોથી પોતાનું મૂલ્ય અધિક સમજો. એના બદલામાં પોતાની જાતને વેચતા નહીં, કારણ કે જે વ્યક્તિ કર્મના બદલામાં પ્રાપ્ત થનારા ફળથી પોતાની કિમત ઓછી કરી લે છે, ફળના બદલામાં પોતાને વેચી દે છે, એ ન તો વાસ્તવિક લૌકિક ઉન્નતિ કરી શકશે અને ન તો પારલૌકિક ઉન્નતિ કરી શકશે. એ તો વસ્તુઓની દાસતાને કારણે સદૈવ જીવનમાં અભાવનો અનુભવ કરશે.

વળી જે એમ સમજે કે જો મારે કર્મથી કાંઈ સ્નાન સૂતક જ નથી તો હું કર્મ શા માટે કરું એ પણ કર્મને બરાબર નહિ કરી શકે. એ આળસુ, પ્રમાદી બની જશે. એ જ રીતે જે ફળની લાલચથી કર્મ કરે છે, એનું લક્ષ્ય પણ કર્મની સુંદરતા પર નહીં રહે. કારણ કે લોભને વશ થઈને એ કર્મમાં અનેક નુટિઓનો સમાવેશ કરી લેશે. કર્મને સાંગોપાંગ તો એ કરી શકે જેના મનમાં ફળનો લોભ ન હોય, પરંતુ કર્તવ્યકર્મને સાંગોપાંગ પૂરું કરવું એ જ જેનો ઉદ્દેશ હોય.

કર્મનું જે ફળ દેખાશે તે તો કર્તા ઇચ્છશે તોપણ થશે અને નહીં ઇચ્છે તો પણ થવાનું. તમે ઇચ્છો કે ન ઇચ્છો એનાથી એનામાં કોઈ અંતર નહીં પડે. જેમ કે ભોજન કરવાથી ભૂખની નિવૃત્તિ તો બન્નેની થશે જ, પરંતુ જે સ્વાદની લાલચે ભોજન કરશે તે કર્મ વિધાન મુજબથી વિપરીત વસ્તુઓને ખાઈને પોતાનું અહિત કરશે. આ જ પ્રકારે વેપારમાં પણ સમજી લેવું જોઈએ. વેપારમાં પણ નફો અને નુકસાન જે કાંઈ થવાના હોય તે થશે, પરંતુ જે મનુષ્ય લાભની લાલચથી અને હાનિના ભયથી જોડાઈને વેપાર કરશે તે એ વેપારમાં એ નિમગ્નનું પણ યથાયોગ્ય પાલન નહીં કરી શકે, જેનું પાલન લૌકિક ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ

આવશ્યક છે.

આનાથી એ સિદ્ધ થયું કે નિષ્કામ કર્મમાં કોઈ તકલીફ નથી, એ તો સકામ કર્મની સરખામણીએ સુગમ છે, અને એ જ લૌકિક ઉન્નતિનો ઉપાય પણ છે.

જે સંપત્તિવાન મનુષ્ય લોભને વશ થઈ તે સંપત્તિનો સદુપયોગ નથી કરતો, એનાથી નિર્ધનોના અભાવને દૂર નથી કરતો તે મનુષ્યને આ લોકમાં કોઈ ઉન્નતિશીલ નથી માનતું. એ જ રીતે નિર્ધન મનુષ્ય પણ જો ધનની કામનાનો ત્યાગ નહીં કરે તો તે સુખી નહીં થઈ શકે. એટલે લૌકિક ઉન્નતિ મેળવવા માટે પણ બધા પ્રકારની કામનાઓનો ત્યાગ આવશ્યક છે.

જે સાધક પોતાના સ્વભાવ અને પરિસ્થિતિને અનુરૂપ કર્તવ્ય રૂપે જે કર્મ પ્રાપ્ત થયું હોય તેને કોઈ પણ પ્રકારના ફળની આશા રાખ્યા વિના યોગ્ય રીતે એ રીતે પૂરું કરે છે જે રીતે કરવું જોઈએ. એમાં એ આળસ કે પ્રમાદને વશ થઈ કોઈ પ્રકારની ત્રુટિ નથી કરતો. જેમ કે શૈય જવું, સ્નાન કરવું, આજીવિકાના કર્મ કરવાં, સેવારૂપ કર્મ કરવાં, ભોજન કરવું, શયન કરવું વગેરે જેટલાં પણ આવશ્યક કર્મ છે તે બધાંને યથાવશ્યક સમય પર સારી રીતે કુશળતા અને ઉત્સાહપૂર્વક સંપન્ન કરે છે. તે કર્તવ્યપાલનથી એની ક્રિયાશક્તિનો વેગ અને કર્મ કરવાની આસક્તિ મટતી જાય છે. એનું ચિત્ત શુદ્ધ થઈ જાય છે. એની ભોગવાસના નષ્ટ થઈ જાય છે. કોઈ પણ પ્રકારની ઈચ્છા ન રહેવાથી ચિત્ત નિર્વિકલ્પ બની જાય છે. પછી યોગથી સામર્થ્ય, વિવેકથી બોધ અને વૈરાગ્યથી ભગવત્ પ્રેમની પ્રાપ્તિ થઈને એનો પરલોક પણ સુધરી જાય છે.

પ્રશ્ન : ભગવાને ગીતામાં એમ કહ્યું છે કે શરીરરૂપી યંત્ર પર ચડેલા પ્રાણીઓના હૃદયમાં સ્થિત પરમાત્મા એમને ફેરવે છે, માતલબ કે કર્મ કરાવે છે, તો પછી એનું ફળ મનુષ્યોને કેમ ભોગવવું પડે છે ?

ઉત્તર : ક્રિયામાં અને કર્મમાં ફર્ક છે. એ શબ્દને સમજ લેશો તો આ પ્રશ્ન હલ થઈ જશે. ક્રિયા એટલે જેમાં કોઈ કર્તા નથી, તેથી આપોઆપ થાય છે. એને કરવામાં નથી આવતી. દા.ત. હવા દ્વારા વૃક્ષનાં પાંદડાઓનું હાલવું, પરંતુ કર્મ એ છે કર્તા દ્વારા, રાગદ્વેષપૂર્વક કરવામાં આવે છે. આથી સાધકનો જ્યારે સાચેસાચ એ ભાવ બની જાય કે જે કાંઈ થઈ રહ્યું છે, તે ઈશ્વરની શક્તિ અને પ્રેરણા દ્વારા થઈ રહ્યું છે. મારો એની સાથે કોઈ જ સંબંધ નથી. એ ભાવથી જે પોતાને સર્વથા અસંગ સમજ લે છે એ ન તો એ કર્મનો કર્તા બને છે અને તેથી એ કર્મમાં આસક્ત નથી થતો એટલે કર્મનો ભોક્તા પણ નથી બનતો.

એનો કર્મ ક્રિયારૂપ બની જાય છે. એથી એનું કોઈ કર્મફળ નહીં બને, પરંતુ સામાન્ય રીતે તો મનુષ્ય સ્વયં કોઈ પણ કર્મનો કર્તા બને છે. એ તો કરવામાં આસક્તિ રાખી કોઈ ને કોઈ ઈચ્છિત કર્મફળની આશા પણ રાખે છે. આથી એને કર્મફળ ભોગવવું જ પડશે. કારણ કે જે કર્તા છે એ જ ભોક્તા છે. જે કર્તાભાવે કર્મફળની આશા રાખે છે, તે કર્મફળ ભોગવે પણ છે.

પ્રશ્ન : ગાંધીજીના વિષે તમે શું માનો છો ?

ઉત્તર : તેઓ કઈ સ્થિતિ સુધી પહોંચ્યા હતા તે તો કાં તો એ જાણે છે અને કાં તો પરમેશ્વર. હું તો એટલું કહી શકું છું કે તેઓ મારાથી સારા હતા. ઈશ્વર-નિર્ભરતા અને માનવતા એમના જીવનમાં આદર્શરૂપ હતી. ઈશ્વર-વિશ્વાસ જ બધાં સાધનોનું મૂળ છે. વિશ્વાસ વિના સાધનરૂપ જીવનમાં ઉત્સાહ અને સફળતા નથી મળતી.

પ્રશ્ન : ભગવાનના નામનો જાપ કરવો એ જ ભક્તિ છે કે બીજું કાંઈ ?

ઉત્તર : જેના પ્રત્યે પ્રેમ હોય છે એના નામનો જાપ નથી કરવો પડતો. વિચાર કરી જુઓ, સંસારિક સંબંધોમાં સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર વગેરેમાં તમારો પ્રેમ હોય છે, તો શું તમે તેનો જાપ કરો છો ? જેને ધન પ્રિય હોય એ શું ધનનો જાપ કરે છે ? જેના પ્રત્યે પ્રેમ હોય તેનું સ્મરણ અને ચિંતન આપમેળે થયા કરે છે, એ કરવું નથી પડતું. કારણ કે પ્રેમ છે તે પ્રયત્નસાધ્ય નથી, એ તો ભગવાનને પોતાના સમજ એમના પર વિશ્વાસ કરી પોતાની જાતને તેમનાં ચરણોમાં સમર્પિત કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

એનાથી એમ નહીં સમજતા કે નામજાપ ન કરવો જોઈએ. જેના નામ પર વિશ્વાસ હોય તેના માટે નામજાપ બહુ લાભકારક છે. મારો કહેવાનો અભિપ્રાય માત્ર એટલો જ લેજો કે માત્ર નામજાપ જ ભક્તિ છે એવું નથી.

પ્રશ્ન : ગુરુનું ઋણ ચૂકવવા માટે મનુષ્યે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : જેના દ્વારા આપણને આપણા કર્તવ્યનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય અર્થાત્ બીજા અર્થમાં જે આપણી સાધના માટે સાધન નિર્માણ કરી દે એ જ ગુરુ છે અને ગુરુનું ઋણ ચૂકવવા માટે તેમણે જે સાધન દર્શાવ્યું હોય તેને સંપૂર્ણ રીતે જીવનમાં ઔત્તરોત્તર કરી એ મુજબ જ જીવન જીવવું એ જ ગુરુના ઋણથી મુક્ત થવું ગણાય, કારણ કે ગુરુને એ જ પ્રસન્ન કરે.

હાડમાંસનું જે ગુરુનું શરીર છે તે ગુરુ નથી, પરંતુ ગુરુમાં જે દિવ્ય જ્ઞાન છે એ ગુરુતત્ત્વ જ ગુરુ છે. એ ગુરુતત્ત્વને આદર આપી એ પ્રમાણે જીવન નિર્માણ

કરવું એ જ શિષ્યનું શિષ્યત્વ છે.

મનુષ્યને ગુરુતત્ત્વની પ્રાપ્તિ ચાર રીતે થાય છે.

૧. વિવેક : પહેલો ગુરુ છે ભગવાનની કૃપાથી મળેલ વિવેક એટલે સારાસાર સમજવાની શક્તિ. એના દ્વારા દરેક મનુષ્ય પોતાના સાધનનું નિર્માણ કરી શકે છે. જે પ્રાપ્ત વિવેકનો આદર કરે છે તે સાધકને બાહ્ય સદ્ગુરુની જરૂરત નથી પડતી. જે વિવેકનો આદર નહીં કરે તે બીજા ગુરુને મેળવીને પણ સાધન નિર્માણ નહીં કરી શકે.

૨. વ્યક્તિ ગુરુ : બીજા ગુરુ વ્યક્તિના રૂપમાં મળે છે. જેને જ સાધારણ અર્થમાં લોકો ગુરુ માનતા હોય છે. જ્યારે મનુષ્ય પોતાને પ્રાપ્ત વિવેકનો આદર ન કરે અને સદ્ગુરુની આવશ્યકતાનો સતત અનુભવ કરી તેમને મેળવવાની ચેષ્ટા કરે ત્યારે તેને વ્યક્તિના રૂપમાં ગુરુની પ્રાપ્તિ થાય છે. એમની કૃપાથી સાધક એમના ઉપદેશને અનુસરી સાધન નિર્માણ કરી શકે છે.

૩. ગ્રંથ રૂપે ગુરુ : ત્રીજી રીતે ગુરુ ગ્રંથના રૂપમાં પણ મળે છે. જ્યારે મનુષ્યની કોઈ વ્યક્તિ પર શ્રદ્ધા ન બેસે અને તે કોઈના પણ બતાવેલ સાધન અનુસાર પોતાનું જીવન નિર્માણ ન કરી શકે ત્યારે સત્શાસ્ત્રને અર્થાત્ ગીતા-રામાયણ આદિ સત્પુરુષો દ્વારા રચાયેલ શાસ્ત્રોને ગુરુના રૂપમાં સ્વીકારે છે અને એ શાસ્ત્રોના ઉપદેશ અનુસાર પોતાના સાધનનું નિર્માણ કરી તેને અનુકૂળ પોતાનું જીવન બનાવે છે.

૪. સત્સંગ : ચોથો ગુરુ સત્સંગ છે, જેમાં પોતાના દોષોને સાથે રાખી પરસ્પર વિચાર-વિનિમય દ્વારા એના પર વિચાર કરી સાધનનું નિર્માણ સાધી શકાય છે. ત્યારબાદ એ અનુસાર સાધક પોતાનું જીવન ઘડી શકે.

એટલે એમ સાબિત થાય છે કે સાધનતત્ત્વ એ જ ગુરુતત્ત્વ છે અને સાધ્યતત્ત્વ છે. જેમ ધન કરતાં ધનની પ્રાપ્તિના સાધનનું અધિક મહત્ત્વ ગણાય તે જ રીતે સાધ્ય (ભગવાન) કરતાં સાધન (ગુરુ)નું મહત્ત્વ અધિક છે. આ બાવને લઈને જ ગુરુને ભગવાનથીય મોટા દર્શાવાય છે. જોકે ગુરુના શરીરની સેવા કરવી એ પણ શિષ્યનું કામ છે, તેમ છતાં ગુરુની અસલી સેવા તો છે એમની આશા અનુસાર જીવન જીવવું.

શ્રદ્ધા ગુરુમાં કરવી જોઈએ અને પ્રેમ ભગવાનમાં કરવો જોઈએ. ગુરુ પણ આ જ વાત શીખવે છે.

પ્રશ્ન : મોહ અને પ્રેમ વચ્ચે શો ભેદ છે ?

૬૪ જ સાધકોના શરજાનંદ

ઉત્તર : મોહનો સંબંધ શરીર સાથે હોય છે, પ્રેમનો સંબંધ આત્મા અને પરમાત્મા સાથે હોય છે. મોહથી મનુષ્ય વિયોગ કાળમાં દુઃખી થાય છે, પરંતુ પ્રેમ વિયોગકાળમાં વધુ ચમકી ઊઠે છે. મોહ ફસાવે છે, જ્યારે પ્રેમ બધી જાતના બંધનોથી છુટકારો અપાવે છે.

પ્રશ્ન : દીનતા તથા અભિમાન કેવી રીતે છૂટે ?

ઉત્તર : પરમાત્મા સન્મુખ દીન થવું એ દીનતા નથી. તેને મટાવવાની જરૂરત નથી. દીનતા તો એ મટાવવાની છે જેને લઈને મનુષ્ય સંસારની દષ્ટિએ દીન બની રહે છે. પોતાથી વધારે દુઃખીને જોઈ દીનતાનું દુઃખ અને પોતાથી વધુ સુખીને જોઈ અભિમાન જાય છે, પરંતુ એ અસલી ઉપાય નથી. પરમાત્માના સંબંધમાં જે દીનતા અને અભિમાનને મટાડવામાં આવે, તે જ બધી જાતની દીનતા અને અભિમાનને નિટાવી દે છે. બાવ એ છે કે પોતાને ભગવાનનો સમજવાથી બાદમાં દીનતા નથી રહેતી અને બધાને ભગવાનના સમજ લીધા બાદ કોઈ પણ વસ્તુ, પરિસ્થિતિ કે શક્તિ વગેરેનું અભિમાન નથી રહેતું. જે વ્યક્તિ સન્માનને યોગ્ય ન હોય તે છતાં પણ સન્માન ઇચ્છે તે માનની દાસતામાં ફસાઈ જાય છે. તે ઉન્નાતિ નથી કરી શકતો.

પ્રશ્ન : વિદ્યા અને કેળવણીમાં શો ફેર છે ?

ઉત્તર : વિદ્યા અને કેળવણીમાં ઘણો ફર્ક છે. જે વાતને પંડિત ભણીને શીખે છે તે વાત સંત અનુભવથી જાણે છે. શીખેલી વાત સ્મૃતિના રૂપમાં હોય છે. જ્યારે જાણેલી વાત જીવન બની જાય છે. ચિત્ત શુદ્ધ થયા બાદ જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એ જ યોગ્ય જ્ઞાન છે. માત્ર શિક્ષક દ્વારા જે જાણકારી મળે છે એ જ્ઞાન નથી. એનાથી તો અભિમાન વધે છે, જે સાધનામાં વિદ્ધ ઊભું કરે છે.

પ્રશ્ન : બાળકો પોતાનું ધાર્યું કર્યા કરે છે. કહીએ છીએ તે વાત નથી માનતાં, આના માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : બાળકોને કાંઈ જ ન કહો, એમને કહેવું હોય તે કરીને દર્શાવો તો તમારા જીવનની તેના પર અસર થશે. જે કાંઈ જરૂરી કરવાનું હોય તે ચૂપચાપ કરતા રહો. થોડા દિવસ બાદ તેમનો સ્વભાવ બદલાઈ જશે. તમે તમારા પોતાના બાળપણને ભૂલી ગયા છો, એને યાદ કરો.

પ્રશ્ન : જીવનમાં સંતોષ કેમ આવે ?

ઉત્તર : જેવી રીતે પિતા પોતાના સંતાનને યોગ્ય બનાવી દે છે ત્યારે પિતૃઓના ઋણમાંથી મુક્ત થઈ સંતુષ્ટ થઈ જાય છે. તેવી જ રીતે જ્યારે વ્યક્તિ

પ્રશ્નોત્તર સત્સંગ ૬૫

પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરી સંસારના અધિકારને પૂર્ણ કરી દે છે ત્યારે એનાથી ઋણમુક્ત થઈ જાય છે અને તેથી સંતુષ્ટ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન : ભગવાન આપણને પ્રેમ કરે છે તેની જાણ કઈ રીતે થાય ?

ઉત્તર : જ્યારે ભગવાન પર વિકલ્પરહિત વિશ્વાસ અને આત્મીય સંબંધ બંધાય ત્યારે આની જાણ જરૂર થાય.

જેવી રીતે એક મા પોતાના સંતાન માટે તડપે છે, તે જ રીતે ભગવાન પણ પોતાના ભક્ત માટે તડપે છે. બાળક લંગડું, કાણું, બદસૂરત કે અંધ હોય તો પણ મા બાળકને પ્રેમ કરે જ છે. બાળક પણ એમ સમજે છે, મારી મા છે એટલે મને પ્રેમ મળશે જ. એને એવો શક નથી થતો કે હું કાણો, લૂલો, લંગડો, અંધ અથવા કુરૂપ છું એટલે મા મને પ્રેમ નહીં કરે. ભગવાનમાં તો મા કરતા પણ અનંતગણું વાત્સલ્ય હોય છે. એટલે એ ભક્તની રક્ષા કરશે જ એમાં વળી કહેવાનું શું ? એટલા માટે જ એકમાત્ર ભગવાનને પોતાના માને છે, એને પ્રભુપ્રેમ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભક્તોની અનુભવેલી વાત છે.

પ્રેમી ભક્તને પરમાત્મા ખુદ શોધે છે. ભક્ત ઈશ્વરને શોધવામાં પોતાને અસમર્થ માને છે. વિચારશીલ સાધક ઈશ્વરની ખોજ કરે છે. આ જ વિચારમાર્ગ અને પ્રેમમાર્ગ વચ્ચેનો તફાવત છે. પ્રેમ મન-ઇન્દ્રિયોનો વેપાર નથી, એ તો વિશ્વાસ અને આત્મીય સંબંધથી પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૦. થોડા વિશેષ પ્રશ્નોત્તર

રોગ સંબંધી પ્રશ્નો

પ્ર. ૧ : શારીરિક રોગ આવે ત્યારે દુઃખ શા માટે થાય છે ?

ઉ. : “હું શરીર છું” અથવા “શરીર મારું છે” એવું સમજવાથી દુઃખ થાય છે.

પ્ર. ૨ : રોગીને દુઃખથી પરેશાની ન થાય એ માટે શું કરવું જોઈએ ?

ઉ. : રોગ પ્રાકૃતિક તપ છે એવું માનીને તેનો હર્ષપૂર્વક સ્વીકાર કરવાથી પરેશાની દૂર થઈ જશે.

પ્ર. ૩ : રોગી વ્યક્તિએ રોગાવસ્થામાં શું કરવું જોઈએ ?

ઉ. : પ્રત્યેક અવસ્થામાં સાધકે પ્રભુની અદૈત્યકી કૃપાનો અનુભવ કરવો અને હૃદયને પ્રીતિથી ભરપૂર રાખવું. શરીરના રહેવા કે ન રહેવાથી ખરેખર તો સાધકોને કોઈ લાભ-હાનિ નથી થતી. શરીર હંમેશને માટે રહે તે કામનાનો ત્યાગ આવશ્યક છે.

પ્ર. ૪ : બીમારીથી ડર શા માટે લાગે છે ?

ઉ. : જે સુખનો ભોગ ઇચ્છશે તેણે દુઃખ ભોગવવું રહ્યું એવો અફર નિયમ છે. રોગ આવે છે સુખ-ભોગની રુચિ મટાડવા માટે.

પ્ર. ૫ : રોગનો સદુપયોગ શું છે ?

ઉ. : રોગમાં દુઃખનો પ્રભાવ થવો જોઈએ. રોગ દેહની વાસ્તવિકતા (ક્ષણભંગુરતા)નો અનુભવ કરાવે છે. શરીરથી અસંગ થવા માટે સાધકને રોગ મદદગાર થાય છે.

પ્ર. ૬ : રોગની દવા અથવા તો નિદાન શું છે ?

ઉ. : શરીરના રાગથી નિવૃત્ત થવાનું લક્ષ્ય સાધકે રાખવું જોઈએ. શારીરિક

સ્વાસ્થ્યનું યથાશક્તિ ધ્યાન રાખી શરીરની સેવા કરવી જોઈએ. શરીરના રોગનો અંત થઈ જાય છે. શરીર તો વિશ્વવાટિકાની સેવાસામગ્રી માત્ર છે. સાધકની પ્રાર્થના તો આ જ હોવી જોઈએ, “હે પ્રભુ ! આ શરીર વિશ્વને કામ આવે, અહમ્ અભિમાન શૂન્ય થઈ જાય અને હૃદય પ્રેમથી ભરપૂર થઈ જાય.”

સુખ તથા દુઃખ વિષે :

પ્ર.૧ : દુઃખનું આવવું શું માણસ પાપી છે એવો બોધ કે પરિચય આપે છે ?

ઉ. : ના, દુઃખનું આવવું એ પતિત હોવાનું ફળ નથી, દુઃખ તો આવે છે સુખભોગની આસક્તિની નાબૂદી માટે.

પ્ર. ૨ : મહારાજજી, ભૌતિક ઉન્નતિમાં સાધન શું છે ?

ઉ. : યોગ્યતા, પરિશ્રમ, ઈમાનદારી અને ઉદારતા.

પ્ર. ૩ : દુઃખી થવું અને કરુણિત થવું શું એક જ વાત છે ?

ઉ. : ના, દુઃખથી જડતા આવે છે, કરુણાથી ચેતના પ્રગટે છે અને સંસારથી સંબંધ વિરહેદ થાય છે.

પ્ર. ૪ : દુઃખ આખરે થાય શા માટે છે ?

ઉ. : સુખભોગની ભૂમિમાં જ દુઃખરૂપી વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંસારમાં એવું કોઈ જ દુઃખ નથી, જેનો જન્મ સુખભોગ સિવાય થયો હોય.

પ્ર. ૫ : દુઃખ અને સુખનું પરિણામ શું છે ?

ઉ. : જે સુખ તમને કોઈનું દુઃખ બની પ્રાપ્ત થાય છે તે કોઈ ને કોઈ સમયે મટી જઈને બહુ મોટું દુઃખ બની જાય છે અને જે દુઃખ કોઈ વ્યક્તિનું સુખ બનીને પ્રાપ્ત થાય છે, તે મટી જઈને ક્યારેક ને ક્યારેક આનંદ પ્રદાન કરે છે. માણસ સુખથી બંધાય છે અને દુઃખથી મુક્ત થાય છે. સુખથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે અને દુઃખથી આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્ર. ૬ : સાચું સુખ માનવીને ક્યારે અને કઈ રીતે મળે ?

ઉ. : આમ જુઓ તો માનવજીવનની આ જ તો સૌથી મોટી સમસ્યા છે, પરંતુ આના સમાધાન માટે માણસ છે સ્વતંત્ર. આના પર ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર નથી કરવામાં આવતો એ બહુ મોટી ભૂલ છે.

માનવતા પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્યને એ સુખ મળી જાય છે, જેમાં દુઃખ નથી હોતું અર્થાત્ સાચું સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

૬૮ ❀ સાધકોના શરણાંદ

મુકે સહજ બાવથી પ્રભુને પ્રાર્થના કરવી - “હે નાથ ! આ હૃદયને આપની પ્રીતિથી ભરી દો. આ શરીરને દુઃખી લોકોની સેવામાં લગાડી દો. બુદ્ધિને વિવેકયુક્ત બનાવી દો. આ જગતરૂપી વાટિકામાં મને એક સુંદર પુષ્પ બનાવી દો. હું સદા આપની કૃપાની પ્રતીક્ષામાં રહું.” આવી પ્રાર્થના કરવાથી પ્રેમપાત્ર, કરુણાનિધાન તમને પોતાની સેવા માટે યોગ્ય જરૂર બનાવશે એવો મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં સાધના :

પ્ર.૧ : શું સાધનના નિર્માણ માટે ઘર-ગૃહસ્થી વગેરે છોડવાં જરૂરી છે ?

ઉ. : સાધનના નિર્માણ માટે સત્સંગ જરૂરી છે. આ માટે કોઈ વિશેષ પરિસ્થિતિની જરૂરત નથી. દરેક પરિસ્થિતિમાં માનવમાત્ર સત્સંગ કરી જ શકે છે.

પ્ર.૨ : પરિસ્થિતિનો સાચો અર્થ શું છે ?

ઉ. : વ્યક્તિગત વિકાસની સાધન-સામગ્રી એટલે પરિસ્થિતિ.

પ્ર. ૩ : સ્વામીજી, શું કરીએ ? ગૃહસ્થજીવનમાં રહીને સાધન સંબંધી વાતો બહુ જ મુશ્કેલ જણાય છે.

ઉ. : ગૃહસ્થજીવન વાસ્તવિક જીવન પ્રાપ્ત કરવાની એક પ્રયોગશાળા છે. સંપૂર્ણ ગૃહસ્થજીવનને સાધનમય બનાવવા માટે “પોતાના અધિકારનો ત્યાગ કરો અને અન્યના અધિકારની રક્ષા કરો.” આપણી ભૂલ એ થાય છે કે આપણે પોતાના હક્ક જતા કરવા તૈયાર નથી થતા એના કારણે ગૃહસ્થજીવનમાં સાધન નિર્માણની વાત મુશ્કેલ જણાય છે.

પ્ર. ૪ : સ્વામીજી, ઘરગૃહસ્થીમાં રહીને પણ વ્યક્તિ અચાહ બની શકે ખરી ?

ઉ. : હા બની શકે; સેવા અને કર્તવ્ય દ્વારા. યથાશક્તિ વ્યક્તિએ દુઃખીજનોની સેવા કરવી અને પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરવું. એક વાત સમજી લો, અચાહ થવા માટે કામ છોડી દેવું જરૂરી નથી. કામને પરિવાર, સમાજ, સંસાર અને પરમાત્માનું માનીને કરો અને કામ પૂરું થાય એટલે શાંત થઈ જાવ.

કામ પોતા માટે ન કરો. શરીર માટે પરિવારની સેવા કરો અને પરિવાર માટે સમાજની સેવા કરો. સમાજને હાનિ પહોંચાડીને પરિવારનું પાલનપોષણ ન કરો. વળી કુંદબંને દુઃખ આપી શરીરનું સુખ પણ પ્રાપ્ત નહીં કરતા. વિરક્ત લોકો માટે કર્તવ્યનો પ્રશ્ન જ નથી, ગૃહસ્થો માટે છે.

થોડા વિશેષ પ્રશ્નોત્તર ❀ ૬૯

કર્તવ્યપાલન અચાલ થવામાં બાધક નથી, સહાયક છે. એ જ રીતે અચાલ થયું કર્તવ્યમાં સહાયક છે, બાધક નથી. તમે ભાવ અને ઈરાદો બદલી નાખો. પોતાના સુખ માટે કોઈ પણ ન કરો, બીજાના હિત માટે કરો. બીજાને સુખ આપતાં તકલીફ પણ પડશે તોય આનંદની પ્રાપ્તિ થશે. આ જીવનનું વિજ્ઞાન છે. એટલા માટે તો જે વિવેકી લોકો છે એ પોતા માટે એનું સુખ નથી ઇચ્છતા જેમાં બીજાનું દુઃખ સમાયેલ હોય. તેઓ તો એ દુઃખ પસંદ કરે છે જેમાં બીજાને સુખ મળે.

પ્ર. ૫ : આપણે ઈમાનદાર હોઈએ છતાંય કોઈ આપણે ખરાબ સમજે તો શું કરીએ ?

ઉ. : કોઈ તમને ઈમાનદાર માને છે કે નહીં તેની ચિંતા છોડી દો. જો તમને તમારામાં કોઈ બૂરાઈ દેખાય તો એને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો. જો બૂરાઈ ન હોય તો બીજાની માન્યતાની ચિંતા છોડી દો.

સાધના અંગે પ્રશ્નો :

પ્ર. : સ્વામીજી, બધાં જ શાસ્ત્રો અને ઉપદેશોનો સાર સમજાવવાની અમારા પર કૃપા કરો.

ઉ. : જુઓ, બધાં જ શાસ્ત્રો અને ઉપદેશોનો સાર છે - ભગવાનનું ભજન. ભજન ત્યારે થાય છે જ્યારે જીવનમાં સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ આવે. જો મનુષ્યના જીવનમાં સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ આવી ગયાં તો સમજી લો કે એણે બધાં જ શાસ્ત્રોનો સાર સમજી લીધો. જો સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ ન આવ્યાં તો એણે બધું જ જાણ્યું હોય તો પણ એણે કોઈ જ નથી જાણ્યું. કારણ કે સાચું ભજન એટલે જીવનમાં સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમનું આવવું.

જરા સમજી લો, જપ, તપ, કથા, કીર્તન વગેરે જે બધાં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધન બતાવ્યાં છે તે સુખભોગી મનુષ્ય માટે તો જીવિકા માટેનાં સાધન જ બની જાય છે. કોઈ મનુષ્ય ખૂબ જપ-તપ કરીને આકાશમાં ઊડવાની શક્તિ પૂજા પ્રાપ્ત કરી લે, પાણી પર પછા ચાલી શકે. મૃત્યુ પામેલાને જીવતા કરી શકે કે જીવતાને શાપ આપી ભસ્મ કરવાની શક્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી લે, પરંતુ નિર્દોષ, નિષ્કામ, અસંગ અને શરણાગત થયા વિના મનુષ્યનું કલ્યાણ થાય તે શક્ય નથી. આની પ્રાપ્તિ માટે બાહ્ય કોઈ સાધનની જરૂર જે અનુભવાય છે તે બમ છે. આ માટે કોઈ બાહ્ય સામગ્રીની આવશ્યકતા જ નથી.

પ્ર. : સામાન્ય રીતે ભજન જેને લોકો માને છે અને તમે જે ભજન કહો

૭૦ ❀ સાધકોના શરણાનંદ

છો, એમાં ફરક જણાય છે. તમારી દૃષ્ટિએ ભજન એટલે શું ?

ઉ. : જીવનમાં સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ એકઠાં થઈ ગયાં એટલે ભજન થયું. ભજનમાં સેવા પણ છે, ત્યાગ પણ છે અને પ્રેમ પણ છે. કર્મથી સેવા કરો, અચાલ થઈને ત્યાગ કરો, ભગવાનને પોતાના સમજી પ્રેમી બની જાઓ.

જ્યાં સુધી ભગવાનને પોતાના નહીં માનો. વળી જ્યાં સુધી પ્રભુ પ્યારા નહીં લાગે ત્યાં સુધી તેમની યાદ નહીં આવે અને જ્યાં સુધી યાદ નહીં આવે, ભજન થશે નહીં.

પ્રભુની મહિમાનો સ્વીકાર કરો એટલે સ્તુતિ થઈ ગઈ. પ્રભુ સાથે સંબંધ સ્વીકાર કરો એ ઉપાસના થઈ. પ્રભુપ્રેમની આવશ્યકતાનો અનુભવ કરો એ થઈ પ્રાર્થના.

પ્ર. : ભજનનું સ્વરૂપ શું ? એની કોઈ વિધિ ખરી ? સાચું ભજન થાય કેવી રીતે ?

ઉ. : ભજનનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે - સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ. ભજન કરવાની વિધિ અને તેનો ઉપાય છે પ્રભુમાં આસ્થા, વિશ્વાસ અને આત્મીયતા હોવાં. આ ચારે વાતો જો જીવનમાં આવી જાય તો ભજન આપમેળે થાય છે. એનો મતલબ આ ચાર વાતો માની લો. વાસ્તવિક ભજન સ્વતઃ થશે. એક પ્રભુ છે; બે તેઓ સર્વશ્રેષ્ઠ છે; ત્રણ તેઓ સુખ અને સૌંદર્યનો ભંડાર છે અને ચાર તેઓ મારા છે.

આપણાં બધામાં પ્રીતિ તો છે જ અને જેના પ્રત્યે પ્રીતિ હોય એના સ્મરણ માટે પ્રયત્નની જરૂર નથી. સ્મરણ તો આપમેળે થાય છે. આથી સ્વતઃ સ્મૃતિ જાગવી એ જ સાચું ભજન છે. જ્યાં સુધી સાધક મમતા, કામના અને આસક્તિનો ત્યાગ નહીં કરે, સાચું ભજન નહીં થાય. આનો ત્યાગ કર્યા વિના પ્રભુમાં આસ્થા પણ નહીં થાય. આ ત્યાગ થશે ત્યારે જ સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમની પ્રાપ્તિ થશે.

સેવાનો અર્થ છે : આપણે જે કોઈ પણ મળેલું છે તે પ્રભુના સંબંધથી બીજાની સેવામાં લગાડી દઈએ અને બધા સાથે ભલાઈ કરીએ, સારો ભવહાર કરીએ. આ સેવા જ પ્રભુની પૂજા છે. એટલા માટે આવી સેવાનું નામ ભજન છે.

ત્યાગ એટલે શું ? સંસારમાં જે કોઈ છે એ મારું નથી; મારા માટે નથી, આથી મને કોઈ પણ નથી જોઈતું. આ સમજણ એટલે ત્યાગ. માનવના જીવનમાં આ ત્યાગ આવશે તો અસંગતા આપોઆપ આવશે. આ ત્યાગનું નામ પણ ભજન છે.

જુઓ સેવાથી જગત પ્રસન્ન થાય છે, ત્યાગથી આપણા પોતામાં પ્રસન્નતા ઊતરે છે અને પ્રેમથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થાય છે.

પ્રેમ એટલે માત્ર એક પરમાત્માને પોતાના માનો. બાકી બધા સંબંધોમાં પોતાનો અધિકાર છોડી દઈ; અન્યના અધિકારની રક્ષા કરી અસંગ થઈ સેવા કરો.

દુરાચારી અને ભોગી મનુષ્ય જ હૃદયહીન, નિર્દયી અને હિંસક બને છે. એટલા માટે જ એ સેવા, ત્યાગ, પ્રેમને પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો. એટલા માટે સદાચારી અને સંયમી બની. ત્યારે જ સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ મેળવવાના અધિકારી થઈ માનવ બનશો. પછી ભજન આપમેળે થવા લાગશે.

સાધકે આટલું જ સમજવું કે સેવા અને ત્યાગ વિના પ્રેમનો પ્રાદુર્ભાવ નથી થતો અને પ્રેમ વિના પરમાત્મા નથી મળતા.

આટલા માટે સેવા, ત્યાગ અને પ્રેમ પ્રાપ્ત કરો, આ જ છે સાચું ભજન.

પ્ર. : સ્વામીજી, જીવનમાં ભય શા માટે લાગે છે ?

ઉ. : જીવનમાં ત્રણ પ્રકારના ભય થાય છે.

(૧) વિયોગનો ભય : આ ભયનું કારણ છે વ્યક્તિ પ્રત્યેનો મોહ. ખરેખર જે પોતાનું છે એના પોતાનાપણાનો અનુભવ કરી લો તો વિયોગનો ભય છૂટી જશે.

(૨) હાનિનો ભય : આ ભયનું કારણ છે વસ્તુની મમતા. આનું કારણ છે ભ્રમ. કારણ કે જે વસ્તુ આપણી નથી તેને આપણે પોતાની કરીને માની છે.

(૩) અપમાનનો ભય : આ ભયનું કારણ છે દેહનું અભિમાન. આપણે શરીરને હંમેશા માટે સલામત રાખવા ઇચ્છીએ છીએ. જે કોઈ પણ રીતે શાશ્વત કાળ સુધી રહે તે શક્ય જ નથી. આ ખોટા પ્યાલથી દેહ પ્રત્યે મોહ થઈ ગયો છે.

પ્ર. : સ્વામીજી, સંસાર શું છે ?

ઉ. : સંસાર એટલે ભગવાનને મળવાની ટ્રેનિંગ સ્કૂલ. જે સંસારમાં યોગ્ય રીતે રહે છે તે ભગવાનને પણ સારી રીતે મળશે. જો એ કદાચ ભૂલી પણ જશે તો ભગવાન પોતે આવીને એને મળશે. સાધકે પરિસ્થિતિઓનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી લેવો પછી તમને પ્રભુને યાદ કરવાની જરૂરત નહીં પડે. તમને તો ખુદ ભગવાન યાદ કરશે. સિદ્ધિઓ તમારે વશ થશે, ધર્મનું તમારામાં

અવતરણ થશે.

પ્ર. : સાધકની સાચી માંગ શું છે ? તે કેમ પૂરી થાય ?

ઉ. : માનવની માંગ એક જ છે - દુઃખોની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ.

આ માંગ પૂરી કરવાનો ઉપાય છે ભગવત્ શરણાગતિ.

શરણાગતિ માટે આપણાં ત્રણે શરીર - સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ, કારણ-થી સંબંધ વિચ્છેદ કરવો પડશે.

સ્થૂળ શરીરથી સંબંધ વિચ્છેદ થશે અર્કિયન ભાવ રાખી જગતની સેવા કરવાથી. આ સંબંધ વિચ્છેદ સધાવાથી અશુભ કર્મોમાં પ્રવૃત્તિ નહીં થાય.

સૂક્ષ્મ શરીરથી સંબંધ વિચ્છેદ થશે અહંતા-મમતા છોડવાથી, અચાહ ઘવાથી આ સંબંધ વિચ્છેદ થતાં અનિષ્ટ ચિંતન ખતમ થશે.

કારણ શરીરથી સંબંધ વિચ્છેદ થશે અપ્રયત્ન ઘવાથી, શરણાગત ઘવાથી. ત્યારબાદ બધી જાતની વાસના અને ગુણોનું અભિમાન ઓસરી જશે.

આ રીતે શરણાગતિ થયા બાદ સાધકનાં બધાં જ દુઃખોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્ર. : માનવ સેવા સંઘની વાતો કહેવા, સાંભળવામાં બહુ સારી લાગે છે. તેમ છતાં તે જીવનમાં નથી ઉતારી શકાતી તેનું કારણ શું ?

ઉ. : એનું એક માત્ર કારણ એ છે કે આપણે વસ્તુઓ અને શરીર દ્વારા સુખ ભોગવવા ઇચ્છીએ છીએ અને તેના આકર્ષણને છોડવા તૈયાર નથી થતા. જો સાધકને એટલું જ સમજાઈ જાય કે દરેક સુખ કોઈ ને કોઈનું દુઃખ પણ છે તો સુખ ભોગવું આકર્ષણ આપોઆપ મટી જશે અને જો આ આકર્ષણ નહીં રહે તો માનવ સેવા સંઘની બધી વાતો સ્વતઃ જીવનમાં આવી જશે.

પ્ર. : સ્વામીજી ! જીવનની મૌલિક માંગની પૂર્તિનો સરળ અને અચૂક ઉપાય શું છે ?

ઉ. : બધા વિશ્વાસોને એક વિશ્વાસમાં, બધા સંબંધોને એક સંબંધમાં અને બધી ઇચ્છાઓને એક આવશ્યકતામાં વિલીન કરી દેવી એ જ જીવન પ્રાપ્તિનો સરળ અને અચૂક ઉપાય છે.

પ્ર. : સ્વામીજી, માનવ સેવા સંઘનો ઉદ્દેશ્ય શું છે ?

ઉ. : માનવ સેવા સંઘનો ઉદ્દેશ્ય છે, માનવનું પોતાનું કલ્યાણ અને સુંદર સમાજનું નિર્માણ.

પોતાના કલ્યાણનો અર્થ છે પોતાની પ્રસન્નતા માટે 'અન્ય'ની આવશ્યકતા

ન રહે એવું સ્વાધીન જીવન.

સુંદર સમાજ એટલે એક એવો સમાજ જેમાં વસનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિના અધિકાર સુરક્ષિત હોય, કોઈના અધિકારનું અપહરણ ન થતું હોય.

આ ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિ માટે “બીજાના અધિકારને રક્ષો અને પોતાના અધિકાર ત્યાગો.”

જુઓ બીજાના અધિકારની રક્ષા કરશો એટલે સુંદર સમાજનું નિર્માણ પણ થશે અને સાધકમાં વિદ્યમાન રાગની નિવૃત્તિ થશે. પોતાના અધિકારનો સાધક ત્યાગ કરી દેશે એનાથી એનામાં નવા રાગની ઉત્પત્તિ નહીં થાય.

પ્ર. : સંસ્થાઓ તો અનેક છે તો માનવ સેવા સંઘની વિશેષતા શું છે ?

ઉ. : માનવ સેવા સંઘ સાધકને એ વિશ્વાસ આપે છે કે જે જીવન આજ પર્યંત કોઈ પણ મહાપુરુષને મળ્યું છે તે જ વર્તમાનમાં પણ મોજૂદ છે અને દરેક માનવીને સ્વાધીનતાપૂર્વક તે મળી શકે તેમ પણ છે.

પ્ર. : મૃત્યુનો ડર શા માટે લાગે છે ?

ઉ. : પ્રાણશક્તિનો નાશ થઈ જાય તેમ છતાં વાસનાઓ શેષ રહી જાય તેનું જ નામ મૃત્યુનો ડર. જો સાધક પ્રાણશક્તિ રહે ત્યાં સુધી વાસનાઓનો નાશ કરી નાખે તો મરવાનો ડર નહીં લાગે.

પ્ર. : માનવ સેવા સંઘના દર્શનમાં એવું બતાવવામાં આવે છે કે સંસારને નાપસંદ કરવાથી મુક્તિ અને ભક્તિ મળી જાય છે. આ વાતને વ્યાવહારિક રીતે સાધક જીવનમાં કઈ રીતે ઉતારી શકે ?

ઉ. : સંસારને નાપસંદ કરવાનો અર્થ માત્ર એટલો જ છે કે સંસારને રુચિ-પૂર્તિ માટેનું સાધન ન બનાવવો, પરંતુ એની સેવા કરવી. પરમાત્માને પસંદ કરવા એટલે ‘પ્રભુને પોતાના માનવા એના બદલામાં કશાની પણ ઈચ્છા ન રાખવી.’

ભોજન કરો તો ખવડાવનારની પ્રસન્નતા માટે કરો. સાંભળો તો બોલનારની ખુશી માટે. બોલો તો સાંભળનારની ખુશી માટે. કાંઈ પણ કરો તો બીજાને રાહત આપવા માટે - આમ કરવાથી મુક્તિ અને ભક્તિ જરૂર મળશે. આમાં કોઈ વાતે સંદેહ નથી. જો સાધક હાર ન માને તો તે અવશ્ય વિજયી થાય છે.

પ્ર. : સાધના માટે શું કરીએ ?

ઉ. : પ્રામાણિકપણે કહું તો એ છે કે કાંઈ ન કરો - પહેલી વાત તો આ જ છે. બીજી વાત - બૂરાઈ ન કરો, ત્રીજી - ભલાઈનું અભિમાન ન રાખો.

થોડી - પોતાના હક્ક ન માગો, પાંચમી વાત ઉદાર અને પ્રેમી થઈ જાઓ.

પ્ર. : પૂર્ણ વિકાસનો અર્થ શું ?

ઉ. : આપણે સંસાર અને પરમાત્મા બન્નેને કામ આવી જઈએ અને બદલામાં બન્નેમાંથી કોઈ પણ પાસે કાંઈ પણ ઈચ્છા ન રાખીએ.

પ્ર. : સ્વામીજી ! પુસ્તકોની નીચે તમે તમારું નામ લેખક તરીકે કેમ નથી લખતા ?

ઉ. : સમજિની શક્તિઓ દ્વારા જે સત્ય શોધાયું તેમને છોડીને મારું નામ કેમ લખાવું ?

પ્ર. : શરણાગતિ ભાવ છે કે કર્મ ?

ઉ. : શરણાગતિ થતાં જ સૌ પ્રથમ અહંતા પરિવર્તિત થાય છે. ‘શરણાગતિ’ ભાવ છે, કર્મ નથી. ભાવ અને કર્મમાં એક ભેદ છે ભાવનું ફળ વર્તમાનમાં મળે છે, કર્મનું ભવિષ્યમાં. ભાવકર્તા ભાવ સ્વતંત્રતાપૂર્વક કરી શકે છે, જ્યારે કર્મ સંઘટનથી થાય છે.

પ્ર. : શરણનો મહિમા શું છે ?

ઉ. : ‘શરણ’ સફળતાની ચાવી છે, નિર્ભળનું બળ છે, સાધકનું જીવન છે, પ્રેમીનો અંતિમ પ્રયોગ છે, ભક્તનો મહામંત્ર છે, આસક્તિનું અચૂક શસ્ત્ર છે, દુઃખીની દવા છે, પતિતનો પોકાર છે.

તે નિર્ભળને બળ, સાધકને સિદ્ધિ, પ્રેમીને પ્રેમપાત્ર, ભક્તને ભગવાન, આસક્તિને આસ્તિકતા, દુઃખીને આનંદ, પાપીને પવિત્રતા, ભોગીને યોગ, પરતંત્રને સ્વાતંત્ર્ય, બદ્ધને મુક્તિ, નીરસને સરસતા અને મર્ત્યને અમરતા પ્રદાન કરે છે.

પ્રત્યેક વ્યક્તિ કોઈ ને કોઈનું શરણાગત હોય જ છે. ફક્ત છે એટલો આસક્તિનું શરણ એક છે, નાસ્તિકના અનેક.

પ્ર. : સ્વામીજી ! માનવ સેવા સંઘનું દર્શન ટૂંકામાં ટૂંકી રીતે અમને કહેવાની કૃપા કરો.

ઉ. : જગ કી સેવા, ખોજ અપની, પ્રીતિ પ્રભુસે કીજયે જિંદગી કા રાજ હૈ યે જાનકર જી લીજયે.

૧૧. એક પ્રવચન : પૂ. શરણાનંદજી મહારાજ

પૂ. મહારાજશ્રી તો સતત પ્રવચનો આપતા રહ્યા હતા. તે પ્રવચનોનાં ઘણાં પુસ્તકો છે. અહીં એક પ્રવચન મૂકીએ છીએ.

“પોતાને પ્રભુની મરજી પર છોડી અને શરીરને સંસારની મરજી પર છોડી.”

જો આપણે શરીરને જગતની મરજી પર છોડી દઈએ અને ખુદને પ્રભુની મરજી પર છોડી દઈએ તો આ જીવનમાં જેટલી પણ સમસ્યાઓ નજરે પડે છે, એ બધી જ હલ થઈ જાય. આપણે ભૂલ શું કરીએ છીએ કે ન તો આપણે શરીરને જગતની મરજી પર છોડીએ છીએ અને ન તો ખુદને પરમાત્માની મરજી પર. જો આપણે શરીરને સંસારની મરજી પર છોડી દઈએ તો શરીરની જેટલી આવશ્યકતાઓ છે તેનું ચિંતન આપણને નહીં થાય અને ખુદને પરમાત્માની મરજી પર છોડી દેશું તો પછી કોઈ પ્રકારનો ભય કે પ્રલોભન નહીં રહે, પરંતુ સાચા અર્થમાં જોઈએ તો આપણે અંદરથી એ વાત નથી સ્વીકારતા કે જગત ઉદાર છે અને પરમાત્મા કડુણાસાગર છે. જો આપણને પ્રભુની કડુણામાં શ્રદ્ધા બેસે અને જગતની ઉદારતામાં વિશ્વાસ આવી જાય તો આપણે ખૂબ સુગમતાથી જીવનને સાર્થક બનાવી શકીએ. મારો પોતાનો તો એવી વિશ્વાસ છે કે એક મનુષ્ય જેટલા પ્રમાણમાં સારો હોય છે તેનાથી જગત એને વધુ સારો માને છે અને એક મનુષ્ય જેટલો ખરાબ હોય છે તેનાથી જગત તેને હંમેશાં ઓછો ખરાબ માને છે અને પરમાત્મા તો હંમેશાં પતિતથી પતિતને પણ અપનાવવા માટે લાલાપિત રહે છે. આતુર રહે છે. હવે જો આ વાત તમારી સમજમાં આવી જાય અને તેમાં તમારી આસ્થા બંધાય તો આનો અનુભવ કરીને જુઓ.

તમે વિચાર કરો કે આ સૃષ્ટિનો આધાર અને પ્રકાશક કોઈ એક છે અને તે બધાને પોતાના સમજે છે. તેમ છતાં એણે માનવને એ સ્વાધીનતા આપી

છે કે માનવ વિવેક-વિરોધી કર્મ ન કરે, વિવેક-વિરોધી સંબંધ ન રાખે અને વિવેક-વિરોધી વિશ્વાસ ન રાખે. આ માટે માનવીને વિવેકનો પ્રકાશ આપ્યો છે પરમાત્માએ. અન્ય કોઈ પ્રાણીને વિવેકનો પ્રકાશ આપ્યો છે કે નહીં એ તો ખબર નથી, પરંતુ આપણા સાંભળવામાં એમ આવે છે કે અન્ય પ્રાણીઓને નહીં માત્ર માનવને આ વિવેકનો પ્રકાશ મળ્યો છે. વિચારો તો ખરા કે અગર પરમાત્મા ચાહે કે તમે બૂરાઈ ન કરો તો શું તમે બૂરાઈ કરી શકો ખરા ? વિચારો કે કોઈ ખોટું બોલવા ઈચ્છે અને તે સમયે પ્રકૃતિનું વિધાન એની બોલવાની શક્તિ છીનવી લે તો શું એ વ્યક્તિ ખોટું બોલી શકશે ખરી ?

શ્રીતા : નહીં.

મહારાજશ્રી : પરંતુ પ્રકૃતિને એમ વર્તતી જોવામાં તો નથી આવતી. જોવામાં એ આવે છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ પોતે જેટું સાંભળવા નથી ઈચ્છતી. પોતે બીજા પાસે સહયોગની અપેક્ષા જરૂર રાખે છે કે સમાજ મારી જરૂરતોને પૂરી કરે. મને ભૂખ લાગે તો મને સમાજ રોટી આપે. પછી એ મારા કામના બદલામાં આપે કે હું ભિક્ષા માગું તો આપે. સમાજ ઉદાર બનીને દઈ દે કે પછી મારા પરિશ્રમના બદલા રૂપે આપે પણ આપે જરૂર. તો જ્યારે આપણે પોતાની શારીરિક આવશ્યકતાઓ માટે સમાજ પાસે આશ્ના રાખીએ છીએ તો આપણામાં સમાજમાં વસતા અન્ય લોકો પ્રત્યે પરનીકા અનુભવવાનો ભાવ હોવો જોઈએ કે નહીં ? હોવી જ જોઈએ આ ભાવના. હવે જેના હૃદયમાં પરનીકા થાય છે તેને પોતાના જીવનમાં સુખ-બોગની રુચિ નથી રહેતાં. આ જીવનનું સત્ય છે. આજે આપણે શરીરની જરૂરતો અંગે પરેશાન રહીએ છીએ કે ભૂખ લાગે તો રોટી મળવી જોઈએ. તરસ લાગે તો પાણી જોઈએ. ઠંડી લાગે તો વસ્ત્ર જોઈએ. મતલબ કે જીવનમાં એવી જરૂરતો જણાય છે જેને પૂર્ણ કરવા આપણે આતુર હોઈએ છીએ, પરંતુ કોઈ પ્રસંગે સમાજને આપણી જરૂરત લાગે તો આપણે તરત વેરાગ્ય ભાવ સેવીએ છીએ ખરા ? શું આ ખરેખર વેરાગ્ય છે ખરો ? જુઓ ! દુનિયામાં ખરેખર મોટો માણસ કોને ગણવો ? મોટો માણસ એ છે જે બીજાની જરૂરતોને પોતાની જરૂરતો સમજે અને જેના પોતાના બંધા જ સંકલ્પ પ્રભુના સંકલ્પમાં કે જગતના સંકલ્પમાં વિલીન થઈ ગયા હોય એ જ છે આ દુનિયાનો મોટો માણસ ! એનું કારણ એટલું જ છે કે એના પોતાના કોઈ જ સંકલ્પ નથી. હવે જેના પોતાના કોઈ સંકલ્પ નથી હોતા તે પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં ચિરશાંતિમાં વાસ કરે છે. આનાથી વિરુદ્ધ પોતાનો સંકલ્પ રાખીને ક્યારેય પણ, કોઈ પણ વ્યક્તિ

શાંતિ નહીં જ મેળવી શકે. હવે આ વાત જો તમને બરાબર લાગે, પસંદ પડે તેવી લાગે તો અનુભવ કરીને જોઈ લો.

સમજી લો કે “અમે અમારો કોઈ સંકલ્પ નહીં રાખીએ.” એ કહેવા માનવાનું સામર્થ્ય જો તમારામાં નહીં હોય તો તમે ક્યારેય પણ, ક્યાંય પણ, કોઈ પણ પ્રકારની શાંતિ નહીં મેળવી શકો. શા માટે શાંતિની પ્રાપ્તિ નહીં થાય ? શું કારણ છે એનું ? કારણ કે આપણા સંકલ્પોની પૂર્તિની મથામણમાં જ તો આપણા જીવનનો મોટા ભાગનો સમય ચાલ્યો ગયો; કોને ખબર કોણ જાણે કેટલાય જન્મોથી આપણે આમ જ ભટકી રહ્યા છીએ તો જો તમે જાગૃત છો, માનવ છો તો મહેરબાની કરીને પોતાનો સંકલ્પ નહીં રાખતા.

શ્રીતા : મહારાજ, સાધન-રૂપી સંકલ્પ પણ ન રાખવો ?

સ્વામીશ્રી : જુઓ, સાધનરૂપી સંકલ્પ નથી હોતો. સંકલ્પ એને કહેવાય, જે વસ્તુઓ સાથે આપણો સંબંધ જોડી દે. સંકલ્પ એને કહીએ જે વ્યક્તિઓ સાથે આપણો સંબંધ જોડે. સંકલ્પ એને કહેવાય જે પરિસ્થિતિની સાથે આપણો સંબંધ જોડે. સાધનની તો જીવનમાં માંગ હોય છે. જરા વિચારો, સાધન શું છે ? સાધન શું તત્ત્વ છે ? સાધન એને કહેવાય જેને અપનાવી લીધા બાદ સાધ્યથી અંતર, ભેદ અને ભિન્નતા ન રહે. સાધન સાધકનું સાધ્યથી અંતર રાખવા નથી દેતું, ભેદ રાખવા નથી દેતું, ભિન્નતા રાખવા નથી દેતું. આને કહેવાય છે સાધન અને આ જે સાધન છે એ કોઈ શ્રમ-સાધ્ય ઉપાયથી ઉદય નથી પામતું. એ તો સાધક જ્યારે જીવનના સત્યનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે સાધન ઉદય થાય છે. ઉદાહરણ રૂપે કલ્પના કરો કે તમે કોઈના કોઈ સંબંધ દ્વારા બંધાને પોતાના આત્મીય માની લેશો તો જીવનમાં ઉદારતા આવી જશે કે નહીં ? એ જ રીતે જો પ્રભુને પોતાના માની લો તો જીવનમાં પ્રિયતા આવી જશે કે નહીં ? અથવા તો તમે આ મારું છે એવી ભાવના છોડી દેશો તો સ્વાધીનતા આવી જશે કે નહીં ? આમ ઉદારતા સાધન છે, સ્વાધીનતા સાધન છે, પ્રિયતા સાધન છે. જેનો ઉદ્દ્ય જીવનના સત્યનો સ્વીકાર કરવા માત્રથી થયો.

તમે વિચાર કરીને જુઓ કે સમાજમાં આદર કોને મળે છે ? જે આદરને યોગ્ય થઈ જાય છે તેને. તમે એ પણ જાણો છો કે જે આદરને યોગ્ય બની જાય છે તેમાં પછી આદર મેળવવાની વાસના નથી રહેતી. આ એક ઘણી મોટી કસોટી છે કે સમાજ કોને આદર આપે છે ? જે આદરને યોગ્ય હોય તેને. આદરને યોગ્ય કોણ ગણાય ? જરા વિચારો. જેમાં આ છ વાતો મુખ્યત્વે હોય તે યોગ્ય

હોય, ઈમાનદાર હોય, પરિશ્રમી હોય, ઉદાર હોય, સ્વાધીન હોય અને પ્રેમી હોય. હવે જેનામાં આ છ વાતો હોય છે એ સૌથી પ્રથમ પોતાની દૃષ્ટિએ આદરને યોગ્ય બની જશે અને જે પોતાની દૃષ્ટિમાં આદરને યોગ્ય બની જશે તે સૌની નજરમાં આદરને યોગ્ય બની જશે. હવે તમે જ કહો કોઈ યોગ્ય વ્યક્તિ કોઈને પણ ખરાબ લાગશે ? નહીં. તો પછી પરિશ્રમી કોઈને ખરાબ લાગશે ? ઈમાનદાર કોઈને ખરાબ લાગશે ? યોગ્યતા, ઈમાનદારી અને પરિશ્રમથી મનુષ્ય સંસારને કામ આવે છે અને ઉદારતા, સ્વાધીનતા અને પ્રેમથી એ પ્રભુને કામ આવે છે.

હવે યોગ્યતાનો અર્થ એ નથી કે આપણી પાસે વિદ્યાલય, મહાવિદ્યાલય કે વિશ્વવિદ્યાલયની ડિગ્રીઓ હોય. યોગ્યતાનો માત્ર એટલો જ અર્થ છે કે સમાજના કોઈ કાર્ય માટે આપણે ઉપયોગી થઈ જઈએ. એ કાર્ય ભલેને ઝાડૂ લગાવવાનું કેમ ન હોય, કપડાં ધોવાનું કેમ ન હોય કે પછી રોટી પકવવાનું કેમ ન હોય ! સમાજના કોઈ પણ કાર્યમાં ઉપયોગી થઈ જવાનો અર્થ છે યોગ્યતા.

શ્રીતા : પરંતુ જો કાર્યમાં કુશળતા ન હોય તો એ બેકાર ગણાય.

સ્વામીજી : યોગ્યતા એટલે જે કોઈ પણ જાતના કાર્ય માટે યોગ્ય હોય. એના પછી આવશે એનામાં પરિશ્રમ અને પછી ઈમાનદારી. હવે જો વ્યક્તિ યોગ્ય હોય, ઈમાનદાર હોય, પરિશ્રમી હોય તો કાર્યકુશળ તો તે બની જ જશે. વ્યક્તિ શું ભૂલ કરે છે કે યોગ્યતા હોવા છતાં એ કાર્યકુશળ કેમ નથી બનતો ? એનું કારણ એ છે કે કામમાં પૂરું મન નથી લગાડતો, બેદરકારીથી કામ કરે છે. હવે વિચાર કરીએ કે તમે કામમાં પૂરું મન કેમ નથી લગાડી શકતા ? એનું કારણ એ છે કે તમને એ વિશ્વાસ નથી કે આ કામ કરવાથી મને વિશ્રામ મળશે. આ વિશ્વાસ જ તમે ખોઈ દીધો છે. જો તમારી અંદર એવો વિશ્વાસ આવી જાય કે હું સાચું કામ કરીશ તો મને વિશ્રામ મળશે અને વિશ્રામ મળશે તો જીવન મળશે અને જીવન મળશે તો સ્વાધીનતા અને પ્રેમ મળશે તો તમે પૂરી લગનથી કામ કરશો. આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે એનું મૂળ કારણ આમ છે. યોગ્યતા ઓછી હોવી એ કારણ નથી.

હવે કામ કરવામાં આવે છે આરામ માટે અને આરામ હોય છે પોતાના માટે. શા માટે ? કારણ કે વિશ્રામમાં જીવન છે. વિશ્રામમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ અને પ્રેમનો રસ છે. એટલા માટે આપણે વિશ્રામ જોઈએ છે. હવે વિશ્રામ કાંઈ કોઈ પરિસ્થિતિથી નથી મળતો એ તો પરિશ્રમથી મળે છે. એટલા માટે આપણે જે પરિશ્રમ કરીએ તે પવિત્ર ભાવથી કરીએ, લક્ષ્ય પર દૃષ્ટિ રાખી, વિધિવત કરીએ

તો કાર્યકુશળતા આપમેળે આવી જશે. વિચારો તો ખરા મારા ભાઈ ! જો આપણા ભાવામાં પવિત્રતા નથી, વિધિ પ્રમાણે આપણે કાર્ય નથી કરતા અને પોતાના લક્ષ્યને ભૂલી જઈએ તો કાર્યકુશળતા કઈ રીતે આવે ? જ્યારે સુખલોલુપતા હોય ત્યારે કાર્યકુશળતા નહીં આવે, કારણ કે સુખલોલુપતામાં આળસનું પણ એક સુખ હોય છે. જુઓ, જેમ ભોગોનું સુખ હોય છે તેમ આળસનું પણ એક સુખ હોય છે. એક મમતાનું સુખ પણ હોય છે. હવે જ્યારે કોઈ વ્યક્તિમાં કોઈ જાતની વ્યક્તિગત મમતા ન રહે એટલે કે કાં તો બધા એના પોતાના છે અથવા તો એનું પોતાનું કોઈ જ નથી એવી સ્થિતિ થાય ત્યારે તેનો ભાવ પવિત્ર થઈ જાય છે. એનામાં કાર્યકુશળતા આવી જાય છે. એ વિધિથી કામ કરશે કેમ કે પોતાનું હોય તે બધાને પ્રિય લાગે ને ? શું કહો છો ? બોલો.

શ્રોતા : પ્રિય લાગે છે.

સ્વામીજી : સાચું ત્યારે ! પોતાના પ્રિયનું કામ કરતી કોઈ પણ વ્યક્તિમાં ક્યારેય તમે અસાવધાની જુઓ છો ?

શ્રોતા : નહીં.

સ્વામીજી : તો આપણને એટલા માટે સાચું કામ કરતી નથી આવડતું કારણ કે આપણે બધાને પોતાના નથી માનતા. બીજી રીતે આપણે વિવેકપૂર્વક એ પણ નથી માનતા કે કોઈ પણ સમયે આપણું કહી શકાય તેવું કોઈ છે જ નહીં. નહીં તો આપણે અચાહ ન બની જાત ! સ્વાધીન ન બની જાત ! અરે ! આપણે તો એ પણ નથી માની શકતા કે સર્વ સમર્થ પરમાત્મા આપણા છે નહીં તો અખંડ સ્મૃતિ જાગ્રત થઈ હોત ! મારા ભાઈ ? શું જે પોતાનો છે એની પોતાને યાદ આવશે કે નહીં ? જે પોતાનો હોય તે પ્રિય જણાય કે નહીં ? શું નિર્ણય છે તમારો ?

શ્રોતા : પ્રિય લાગશે.

મહારાજશ્રી : તો હું તમને હવે પૂછું છું કે જેને પરમાત્મા પ્રિય હોય અને પ્રભુની સ્મૃતિ જેનું જીવન છે એના જીવનમાં ક્યારેય નીરસતા આવે ખરી ? અને જો નીરસતા ન રહે તો કામની ઉત્પત્તિ થશે ખરી ? અને જો કામની ઉત્પત્તિ નહીં થાય તો વિકારોનો જન્મ થઈ શકે ખરો ? વિકારોનો જન્મ જ નહીં થાય.

એટલા માટે જીવનમાં જો કોઈને પ્રભુનો વિશ્વાસ હોય તો જુઓ. વિશ્વાસ ન હોય તો હું એમ નહીં કહું કે તમે વિશ્વાસ કરો. કારણ કે વિશ્વાસ કરવાનું મનુષ્યને જન્મજાત આવડે છે. એ કોઈને કોઈમાં વિશ્વાસ તો કરે જ છે, પરંતુ

જે પરમાત્મામાં વિશ્વાસ કરે છે એના જીવનમાં અન્ય વિશ્વાસ નથી રહેતો. હવે જો અન્ય વિશ્વાસ નહીં રહે તો અન્ય સંબંધ કેમ રહે ? અને હવે જો અન્ય સંબંધ ન રહે તો અન્ય ચિંતન કઈ રીતે રહેશે ? અને જો અન્ય ચિંતન નહીં રહે તો માનસિક રોગ કેમ થઈ શકે ? એટલા માટે જો તમને પ્રભુમાં વિશ્વાસ હોય તો અન્ય વિશ્વાસોને છોડી દો. વિશ્વાસનું કામ છે સંબંધ જોડવો. હવે જો આપણે પ્રભુમાં વિશ્વાસ કરીશું તો આપણો સંબંધ પ્રભુ સાથે થઈ જશે અને સંબંધનું કામ છે સુષુપ્ત સ્મૃતિને જગાડવી. સંબંધ સ્મૃતિને જાગ્રત કરી દે છે. આજે આપણા અને પરમાત્મા વચ્ચે ભેદ, અંતર અને જુદાઈ કેમ છે ? એનું એકમાત્ર કારણ છે : વિસ્મૃતિ. જો સ્મૃતિ જાગૃત થઈ જશે તો દૂરી મટી જશે, ભેદનો નાશ થઈ જશે અને જુદાઈનો પણ નાશ થઈ જશે.

સમજ લો ! ભગવદ્-સ્મૃતિ કોઈ શરીર ધર્મ નથી કે શરીર દ્વારા આપણે ભગવદ્ સ્મરણ કરી શકીએ. શું આપણું શરીર બળવાન હશે તો જ સ્મૃતિ જાગશે ? કે પછી ખૂબ ભણેલાગણેલા વિદ્વાન હશું તો જ સ્મૃતિ જાગશે ! કે સમાજમાં ઊંચું સ્થાન હશે તો જ સ્મૃતિ જાગશે ? આવું નથી. સ્મૃતિ છે સ્વધર્મ અને તે માત્ર પ્રભુને આત્મીય માનવાથી જાગ્રત થાય છે. આત્મીય સંબંધ સિવાય સ્મૃતિ ક્યારેય જાગ્રત નથી થતી. જે પ્રભુથી સંબંધ જોડે છે એ સૌથી પહેલાં કઈ વાત માને છે ? તેઓ માને છે કે અહીંયાં જે કાંઈ છે તે આ સમગ્ર સૃષ્ટિ પ્રભુની છે એમ માને છે. હવે મનુષ્ય એમ માની લે કે અહીંયાં જે કાંઈ છે એ પ્રભુનું છે તો તેનામાં મમતા રહેશે ખરી ?

શ્રોતા : નહીં.

મહારાજશ્રી : અને મમતાનો નાશ થઈ ગયા પછી કામના ઉત્પન્ન થશે ખરી ?

શ્રોતા : નહીં.

મહારાજશ્રી : એટલે વ્યક્તિ જ્યારે એવું માની લે છે કે અહીંયાં બધું જ પરમાત્માનું છે ત્યારે મમતાથી છૂટી જાય છે. કામનાથી રહિત થઈ જાય છે અને જે મમતા અને કામનાથી છૂટી જશે તેને શું નિર્વિકારતા અને શાંતિ નહીં મળે ? અને જીવનમાં જો નિર્વિકારતા અને શાંતિ આવી જશે તો પછી ચિત્ત શુદ્ધ અને શાંત નહીં થાય ? અને જ્યારે ચિત્ત શુદ્ધ અને શાંત થઈ જાય છે ત્યારે એ પરમાત્મા કે જે ક્યાંય દૂર જણાતા હતા એ સર્વત્ર જાણવા માંડે છે ત્યારે સાધક કહે છે કે અહીં જે કાંઈ પણ છે, તેમાં સત્તાત્રયથી પરમાત્મા જ છે ત્યારે એને

એ પણ જાણ થઈ જાય છે કે એના પોતાના પ્રિય પરમાત્મા કેવળ એક અને અદ્વિતીય સત્તારૂપે વ્યાપ્ત છે. હવે જ્યારે પ્રેમની વૃદ્ધિ થાય છે, ત્યારે બધું જ ખોવાઈ જાય છે અને માત્ર એક પરમાત્મા જ રહે છે. મતલબ પ્રીતિ અને પ્રીતમનો નિત્યવિહાર બાકી રહી જાય છે. આ જ વિચાર વૈષ્ણવ મત મુજબ રાધા અને કૃષ્ણનો વિહાર કહેવાય છે. સીતા-રામનો વિહાર કહેવાય છે. ગૌરી-શંકરનો વિહાર પણ કહેવાય છે. આ જીવન કોનું છે ? જેણે ઈમાનદારીથી પોતા દ્વારા આ સત્યને સ્વીકાર્યું કે પ્રભુ મારા પોતાના છે અને બધું પ્રભુનું છે, બધામાં પ્રભુ છે. કેવળ પ્રભુ જ છે. સાધકની દશા આવી થઈ જાય છે.

તો મારે નિવેદન એ કરવાનું છે કે જેણે આ વાત સ્વીકારી કે બધાના હોવાથી પરમાત્મા મારા છે અને બધું જ પરમાત્માનું છે તો તેના જીવનમાં પરમાત્માના સંબંધથી બધા પ્રત્યે સદ્ભાવ અને સહયોગ થશે કે નહીં થાય ? થશે જ. જુઓ યથાશક્તિ સહયોગ એ શરીરધર્મ છે અને સદ્ભાવ એ હૃદય કે મનનો ધર્મ છે. આવી વ્યક્તિનું તન અને મન જગતની સેવામાં લાગી જશે. કારણ કે એના મનમાં બધા પ્રતિ સદ્ભાવ જાગત થઈ ગયો એટલે એ બધાને યથાશક્તિ સહયોગ આપશે. હવે જે બધા પ્રતિ સદ્ભાવ રાખે અને યથાશક્તિ સહયોગ આપે તે રાગરહિત આપોઆપ બની જાય છે અને રાગરહિત સાધકને બધામાં પોતાના પરમાત્માનાં જ દર્શન થાય છે. પછી એ કલ્પના નથી કરતો કે બાવના નથી કરતો પણ સહજ બને છે.

દર દીવાર દર્પન ભયો, જિત દેખું તિત તોય,
કંકર, પત્થર, ટીકરી, ભયી આરસી મોર.

જ્યારે એ બધામાં એકમાત્ર પરમાત્માને જોશે ત્યારે એની દષ્ટિ બધા પર રહેશે કે ફક્ત પરમાત્મા પર રહેશે ? ફક્ત પરમાત્મા પર રહેશે. એનાથી એનામાં અગાધ પ્રિયતાનો ઉદય થશે, હવે જ્યારે અગાધ પ્રિયતાનો ઉદય થાય છે ત્યારે પ્રભુ અને પ્રભુની પ્રિયતા જ શેષ રહી જાય છે. બાકી બધું જ સમાપ્ત થઈ જાય છે.

જુઓ વિચાર કરવા જેવી વાત છે કે આ સૃષ્ટિ કોઈ નક્કર વસ્તુ નથી કે એને ઉઠાવીને તમે ક્યાંક રાખી દો કે એને પકડી શકો કે પ્રાપ્ત કરી શકો. આ સૃષ્ટિ એવો અદ્ભુત ખેલ છે કે જેની કોઈ સ્વતંત્ર સ્થિતિ જ નથી. આ વાત તમે સમજી શકો છો ખરા કે દેખાતી સૃષ્ટિની સ્વતંત્ર સ્થિતિ છે જ નહીં ! જો તમે એક વખત આનો અનુભવ, આ સત્યનો અનુભવ કરી લેશો કે આ

દેખાતી સૃષ્ટિની સ્વતંત્ર સ્થિતિ છે જ નહીં તો તમે અર્કિયન અને અચાહ બની જશો. એટલે કે તમે કહી ઊઠશો, મેરા કુછ નહીં, મુઝે કુછ નહીં ચાહિયે અને જ્યારે આપણે અર્કિયન અને અચાહ બની જઈએ છીએ ત્યારે ચિત્ત શુદ્ધ અને શાંત થઈ જાય છે. જુઓ ચિત્તની શાંતિ મેરા કુછ નહીં હૈ, એ વાતથી થાય છે. મને કાંઈયે નથી જોઈતું એ વાતથી થાય છે. આ ચિત્ત શુદ્ધિનો સૌથી મોટો ઉપાય છે, જે જીવનનું સત્ય છે. કઈ રીતે ? કેમ સત્ય છે આ ? કારણ કે ખરેખર મારો કોઈ વસ્તુ પર અધિકાર છે ખરો ? શું કોઈની બધીયે કામનાઓ પૂરી થતી આપે સાંભળી છે ? તો જે મનુષ્ય વ્યક્તિગત રીતે એટલું જ માની લે કે સંસારમાં એનું વ્યક્તિગત કાંઈ જ નથી. પર્સનલ કાંઈ જ નથી, એટલે મને કાંઈ જ નથી જોઈતું તો એનું ચિત્ત શુદ્ધ અને શાંત થઈ જશે. જ્યારે ચિત્ત શુદ્ધ થઈ જાય છે ત્યારે વિકાર ઉત્પન્ન નથી થતા અને જ્યારે શાંત થઈ જાય તો જ્યાં (પ્રભુમાં) એણે લાગવું જોઈએ, ત્યાં તે સાધના માટે લાગી જાય છે.

આપણને કઈ રીતે સમજાય કે આપણું ચિત્ત પરમાત્મામાં લાગી ગયું ? કઈ રીતે સમજવું ? જ્યાં સુધી ચિત્ત લાગે અને પાછું ખસી જાય ત્યાં સુધી એ પરમાત્મામાં નથી લાગ્યું. મતલબ કે એમ થાય કે લાગ્યું ને હટી ગયું, ફરી લાગ્યું ને હટી ગયું, ત્યાં સુધી ચિત્ત નથી લાગ્યું, જ્યારે ચિત્ત વાસ્તવિક રીતે પરમાત્મામાં લાગી જાય છે તો એ પછી હટવાનો પ્રશ્ન જ શેષ નથી રહેતો. અને જ્યારે ચિત્ત પરમાત્મામાં લાગી જાય છે તો પરમાત્માથી એને નિત્ય યોગ, એનો બોધ અને એનો પ્રેમ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. જેવું પરમાત્મામાં ચિત્ત લાગે છે તેવી જ યોગ, બોધ અને પ્રેમની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે. સંતોષ ન માનો ભાઈ, આનો અનુભવ કરીને જાણી લો. આ અનુભવ કઈ રીતે થાય ? પરમાત્મામાં ચિત્ત ક્યારે લાગશે ? જ્યારે આપણે એ માની લઈએ કે પરમાત્મા આપણા છે, આપણામાં જ છે. વર્તમાનમાં અત્યારે જ છે. બધું એમનું જ છે. મને એમની પાસેથી કાંઈ જ નથી જોઈતું. શા માટે કાંઈ પણ ન જોઈએ ? અરે ! જ્યારે ખુદ પરમાત્મા જ આપણા છે તો આપણે હવે શાની આવશ્યકતા રહે ? અરે ભાઈ ! એટલું તો સમજો કે જ્યારે માલિક ખુદ જ્યારે આપણો હોય ત્યારે એની મિલકતમાંથી વે વળી કોઈ વસ્તુની જરૂરત હોય ખરી ? શું કહેવું છે તમારું ? જ્યારે માલિક આપણો પોતાનો છે તો એ માલિકની મિલકતથી આપણે શો મતલબ. વિચારી જુઓ. મિલકત તો માલિકની પાછળ પાછળ દોડશે. જે માલિકને પસંદ કરી લેશે, મિલકત એની પાછળ દોડશે, પરંતુ એને મિલકતથી શી નિસ્તબ ? આથી પરમાત્મામાં

ચિત્ત લાગી જાય છે. પરમાત્માને પોતાના માનવાથી અને બધું જ પરમાત્માનું છે અને મને એની પાસેથી કાંઈ જ નથી જોઈતું એ માનવાથી. દૂંકાણામાં મેરા કુછ નહીં હૈ, મુઝે કુછ નહીં ચાહિયે અને સબ કુછ પરમાત્મા કા હૈ - આ માનવાથી પરમાત્મામાં મન લાગી જાય છે અને જ્યારે પરમાત્મામાં મન લાગી જાય છે ત્યારે એ "અમન" થઈ જાય છે. અમન એટલે મનનું ન રહેવું. આ હિન્દી ભાષાનો અર્થ થયો. ઉર્દૂમાં અમન એને કહે છે, જ્યાં સૌંદર્ય હોય અથવા આનંદ હોય. ઉર્દૂમાં અમન એટલે મોજ, બહાર, આનંદ અને હિન્દીમાં અમન એટલે મનરહિત. તો જ્યાં મન નથી ત્યાં ચિર શાંતિ છે, જીવનમુક્તિ છે. હવે કોઈ રોકી નથી શકતું. જ્યાં આનંદ હોય ત્યાં આનંદ સિવાય બીજું શું હોય ? એટલા માટે ભાઈ પરમાત્માને માનવા બહુ મોટી વાત છે.

હવે આના પછી શું કરવું ? સાધકને પ્રશ્ન એ થશે કે પ્રભુને તો પોતાના માની ચૂક્યા. હવે શું કરવું ? પછી અર્થ એટલો જ રહેશે કે બધા પ્રતિ સદ્ભાવ રાખીએ અને બધાને સહયોગ આપીએ. કોને સહયોગ આપીશું ? જેને પણ આપણા સહયોગની આવશ્યકતા હોય તેને યથાશક્તિ સહયોગ આપતા રહીશું. સદ્ભાવ બધા પ્રત્યે રાખવાનો. આપણે તો ન સંસાર પાસેથી કાંઈ જોઈએ ન પરમાત્મા પાસેથી કાંઈ જોઈએ. કારણ કે જે આપણા પોતાના હોય તેની પાસે માંગવાની વાત જ ક્યાં હોય. જે પોતાના હોય તેને પોતાનાની ફિકર સ્વતઃ રહેતી જ હોય છે. સંસારમાં સંબંધો જ તમારા જુઓને. જો આપની ધર્મપત્ની બીમાર છે તો એની દવાની વિસ્મૃતિ તમે કરો છો ? નથી થતી ને ! તો શું પરમાત્મા એટલી એછી સમજ ધરાવે છે કે આપણે અંતે પોતાના માનીએ અને એમના જ થઈને રહીએ અને તેઓ આપણી જરૂરતોનું ધ્યાન ન રાખે ? એટલા માટે જ જે સાચા ઈશ્વરવાદી છે તેઓ કાંઈ જ ઇચ્છતા નથી. તેઓ તો પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિનો ભગવત્ નાતે સદ્વ્યયોગ કરે છે. તેઓ એમ નથી માનતા કે ભૂખ લાગી છે. તો રોટી મળવી જ જોઈએ. તેઓ તો એમ કહે છે, અરે ભાઈ ! ક્યારેય એનું બનવા જ ન પામે કે મારા માટે રોટી આવશ્યક હોય અને એ મને ન મળે ! અને શું માત્ર અન્ન ખાવું એ જ મારા જીવનનું લક્ષ્ય છે ? આખી જિંદગી ખાતાં ખાતાં પસાર કરી દીધી. ભોજનથી છુટકારો થયો ખરો ? અરે ! ખાધા કરીએ છીએ તોય મૃત્યુથી બચીએ છીએ ખરા ? ભોજન મૃત્યુને નથી રોકી શકતું; ભોજન કરવાથી ભોજનની રુચિ ખતમ નથી થતી. એટલા માટે જ પ્રભુ આપણા છે. એમની પાસેથી મને કાંઈ નથી જોઈતું. હા ! એમના સંબંધને કારણે બધા

પ્રતિ સદ્ભાવ રાખીશ અને યથાશક્તિ સહયોગ આપીશ.

હવે આજકાલ લોકો વાતચીતમાં કહેતા હોય છે કે સાહેબ, કામ નથી મળતું. બેકારી ખૂબ વધી છે. હું તમને એ પૂછું છું કે બરાબર કામ નથી કરતાં એ ફરિયાદ વધારે આવે છે કે કામ નથી મળતું એ ફરિયાદ વધારે આવે છે ? આજકાલ તો એવી મુસીબત થઈ ગઈ છે કે સાચા મજૂર જ નથી મળતા. જે કોઈ સાધકને રાખવા ઇચ્છીએ એનું મગજ ફરેલું જ હોય છે. તો ખરેખર તો લોકો કામ કરવા જ નથી માગતા અને ફરિયાદ એમ કરે છે કે કામ નથી મળતું. ખરેખર કોઈ સારી રીતે કામ કરવા ઇચ્છતું જ નથી, નહીં તો શું કામ કરવા વાળાને કામ ન મળે ?

સાંભળો અમારા એક મિત્ર હતા, હવે તો એ બિચારાનું શરીર નથી રહ્યું. તેમણે મને એક વખત વાત કહેતી કે "સ્વામીજી ! મારી પાસે એક માણસ આવ્યો અને તેણે મને કહ્યું કે મને સર્વિસ જોઈએ છે. આ વાત સોહનલાલ સાંધીએ કહી હતી મને તો. તેમણે કહ્યું કે મારી પાસે કામ નથી. પછી તેઓ બોલ્યા કે ભાઈ ! હું તો દર મહિને ૫૦ રૂ. થી વધારે ન આપી શકું. તે વ્યક્તિ બોલી. સાહેબ, હું ક્યાં એમ કહું છું કે ૫૦ રૂ. આપો, તમે મને કામ આપો અને મહેનતાણું તમને ટીક લાગે તે આપો. એ જ માણસ ત્યાર બાદ તેમની પેઢીમાં મેનેજરની પદવીએ પહોંચ્યો અને પ્રતિ માસ રૂ. ૪૦૦૦ પગાર લેતો થયો !" કેમ બલા ? એ યોગ્ય રીતે કામ કરતો રહ્યો. જેનાથી એની માર્કેટ વેલ્યુ વધતી ગઈ. આજે આપણે સેવા તો કરીએ છીએ, પણ આપણી માર્કેટ વેલ્યુ કેમ નથી વધતી ? શું કારણ છે એનું ? કારણ એટલું જ છે આપણે સાચી સેવા નથી કરતા. અરે ભાઈ ! જ્યારે નોકરીમાં કામ કરવાથી માર્કેટ વેલ્યુ વધી જાય તો પછી સેવા કરવાવાળા સેવક પાછળ તો સમાજ પોતે જ દોડતો આવે, ખરું કે નહીં ? પરંતુ આપણે સાચી સેવા કરતા જ નથી.

એટલા માટે જ મારું આપને નમ્ર નિવેદન છે કે આપ માનવ છો અને માનવ હોવાથી આપના હૃદયમાં પર-પીડા વસવી જોઈએ. પશુ અને મનુષ્યમાં શો તફાવત છે ? પશુ જે છે તે માત્ર પોતાના દુઃખે દુઃખી થાય છે અને પોતાના સુખે સુખી થાય છે. જ્યારે સાચો માનવ પર-પીડાથી પીડિત થાય છે અને પરસુખથી સુખી થાય છે. આ મનુષ્યનું પ્રથમ પગલું છે. આ કાંઈ અંતિમ વાત છે એમ નહીં માનતા. જો આપણા હૃદયમાં પર-પીડા રહેવા લાગશે તો શું થશે ? તો આપણે પોતાના વ્યક્તિગત દુઃખથી દુઃખી નહીં થવું પડે. તમે કહેશો સંસ્થામાં

પણ નુકસાન તો થાય છે. સારું, થોડોક ઈમાનદારીથી વિચાર કરો કે સંસ્થામાં જે લોકો ઈમાનદારીથી કામ કરતા હોય તેમને શું સંસારના લોકોને થાય તેવો જ કામ અને મોહ રંજાડે છે ? ભાઈ આ સાહેબને પૂછો તેમણે તો ઘણીબધી સંસ્થાઓમાં કામ કરેલું છે. ભાઈ, તમે કહો કે સંસ્થામાં ક્યારેક નુકસાન થાય છે કે નહીં ? અરજી, ત્યારે શું લોભ સત્તાવે છે ? ક્યારેય નથી સત્તાવતો લોભ. માત્ર નુકસાન બાદ વધુ જાગત રહે છે. સાવધાન રહીને કામ કરશો. આનાથી વિપરીત, પરિવારમાં શું થાય છે ? તો હું આપને માત્ર આટલું જ પૂછું છું કે “જે વ્યક્તિ સમાજની સેવા નહીં કરે તે પોતાના વ્યક્તિગત દુઃખથી બચી શકશે ખરો ?” શું માનવું છે તમારું ? તમે કદાચ એ વાત સાંભળી હશે કે જ્યારે બંગલા ખરો ?” જુલ્મ થઈ રહ્યા હતા ત્યારે વિનોબાજીના મુખેથી એક વાક્ય સરી પડેલું, “કઈ રીતે કરું ? મારાથી તો આજ ભોજન પણ ખૂબ દુઃખ સાથે કરાવું.” બંગાળના લોકોના દુઃખથી દુઃખી હતા તેઓ. તો શું વિનોબાજીને પોતાના દુઃખથી દુઃખી થવું પડ્યું ? આજ આપણે આ સત્યને ભૂલી ગયા છીએ એને કારણે જ અન્યના દુઃખથી વ્યથિત નથી થતા. આ વખતે પ્રકૃતિમાતા શું કાનૂન લાગુ પાડે છે તમને ખબર છે ? આપણને આપણા વ્યક્તિગત દુઃખથી દુઃખી થવાનું આવશે. હવે હું માત્ર તમને આટલું જ પૂછું છું કે વ્યક્તિગત દુઃખથી દુઃખી થશો એ સાધન બનશે કે પરપીડાથી પીડિત થશો એ સાધન બનશે સાધકનું ?

શ્રોતા : બીજાના દુઃખથી પીડિત થવું, સ્વામીજી.

સ્વામીજી : એટલા માટે જ હું આપને નિવેદન કરું છું કે ભાઈ ! માણસે એ વિચારવું જોઈએ કે એક દિવસ હું એટલો અસમર્થ હતો કે મારા મોઢા પર બેઠેલ માખીને ઉડાડવા પણ હું અસમર્થ હતો. આ તો સમાજની ઉદ્ધારતાને કારણે જ કાંઈ કરી શકવાને સમર્થ થયા છીએ. તો જ્યારે આ કાંઈક કરી છૂટવા આપણે સમર્થ બન્યા ત્યારે પોતાના સુખના ભોગની ચિંતા કરવી જોઈએ કે સમાજના હિતની ચિંતા કરવી જોઈએ ? ભાઈ, સમાજના હિતની જ ચિંતા કરાય ને ?

એટલા માટે હું આપને આ નમ્ર નિવેદન કરવા ઇચ્છું છું કે મનુષ્યના વિકાસનું પહેલું પગલું જ એ છે કે એ બીજાના દુઃખથી દુઃખ પામે. એ આવું અનુભવશે ત્યારે એના હૃદયમાં કરુણાનો રસ પ્રવાહિત થશે. એ સાથે જ્યારે એ અન્યના સુખથી સુખી થશે; પ્રસન્ન થશે તો એના હૃદયમાં પ્રસન્નતાનો રસ વહેવા માંડશે. આ કરુણા અને પ્રસન્નતા આપણે નિજ-નિધિ, ખુદની મિલકત બનવી જોઈએ. જ્યાં સુધી કરુણાનો રસ જીવનમાં નહીં આવે, સુખ-ભોગની રુચિ

સમાપ્ત નહીં થાય અને પ્રસન્નતાનો રસ જ્યાં સુધી નહીં આવે ત્યાં સુધી ઇચ્છાઓ-કામનાઓ નાશ નહિ પામે. બસ ! એટલા માટે જ આપણા બધાનું હૃદય કરુણા તથા પ્રસન્નતાથી ભરપૂર રહેવું જોઈએ. એ ત્યારે જ શક્ય બનશે જ્યારે આપણે બીજાના દુઃખથી દુઃખી થશું અને બીજાના સુખથી પ્રસન્ન થશું. આ છે પહેલું કદમ. તો પછી છેલ્લું પગલું શું છે ? જ્યારે ભોગની રુચિ અને કામનાનો નાશ થઈ જાય છે, ત્યારે જીવનમુક્તિનો આનંદ પ્રગટે છે. હવે જેવી ભોગની રુચિ નાશ પામશે તે યોગ પ્રાપ્ત થશે ને જેવો કામ નાશ પામશે કે રામ પ્રાપ્ત થઈ જશે. પછી શું થશે ? જ્યારે યોગ અને બોધ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આપમેળે પ્રેમ અને પ્રેમાસ્પદનો નિત્ય વિહાર થવા માંડે છે. આ વિહારની માંગ જ મનુષ્યની પોતાની માંગ છે. આપણા અસ્તિત્વમાં પ્રેમથી અલગ કાંઈ જ શેષ ન રહે. આપણું અસ્તિત્વ બોધ અને યોગથી અલગ ન રહી જાય. ભોગ-મોહ અને આસક્તિની અત્યંત નિવૃત્તિ થઈ જાય ને યોગ-બોધ-પ્રેમની પ્રાપ્તિ થઈ જાય. આ માંગને હંમેશાં આપણી સામે રાખવી જોઈએ. આ માંગનું આપણને ક્યારે પણ વિસ્મરણ ન થાય.

દિવસમાં અનેક વખત યાદ કરો કે મને યોગ-બોધ અને પ્રેમ જોઈએ ! મને યોગ-બોધ અને પ્રેમ જોઈએ !! મારા સામે સમસ્યા એક જ છે, મારે ભોગ, મોહ અને આસક્તિની નિવૃત્તિ કરવાની છે અને મારું લક્ષ્ય, મારી પ્રાપ્તિ છે - યોગ, બોધ, પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાં. આ માંગ અવશ્ય પૂરી થશે, પરંતુ ક્યારે પૂરી થશે ? એક જ રીતે આપણે સત્ય સ્વીકારી લઈએ. શું છે આ સત્ય જેને સ્વીકારવું ફરજિયાત છે ? પરપીડાથી પીડિત થવું એ સત્ય છે, અચાહ થવું એ સત્ય છે. ભગવાનનો આશ્રય લઈ શરણાગત થવું એ સત્ય છે. તો શરૂ ત્યાંથી કરીએ જ્યાં આપણી પસંદગી ઊતરે - મન થાય તો શરણાગતિથી આરંભ કરો, મન થાય તો અચાહ થાવ, પસંદ પડે તો પરપીડાથી પીડિત થઈ જાવ. આ ત્રણેનું પરિણામ એક જ છે, મંજિલ એક જ છે અને તે છે તમને યોગ-બોધ અને પ્રેમની પ્રાપ્તિ અને ત્યારબાદ આપણે હંમેશા હંમેશાને માટે ચિર શાંતિ, જીવનમુક્તિ અને ભગવદ્ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરી કૃતકૃત્ય બની જશું. આ નિર્વિવાદ સત્ય છે.

૧૨. પ્રવચન : દિવ્ય જ્યોતિ પૂ. દેવકીજી

બૂરાઈ રહિત થવું એટલે સ્થૂળ શરીરને શુદ્ધ કરવું. અચાહ થવું એટલે સૂક્ષ્મ શરીરને શુદ્ધ કરવું અને અપ્રપત્ન થવું એટલે કારણ શરીરને શુદ્ધ કરવું. આપણા લોકોની સમક્ષ પ્રશ્ન આ છે કે મનને શાંતિ નથી મળતી અને જ્યારે આપણે ચૂપ થવા માટે, શાંત રહેવાને માટે, વિશ્રામ પ્રાપ્ત કરવા માટે સમય કાઢીએ છીએ ત્યારે સ્થૂળ શરીરથી કામ છોડી દઈએ તે છતાં પણ સૂક્ષ્મ શરીરમાં એટલે કે મનમાં એટલી બધી જાતનું ચિંતન ઊઠે છે કે શાંત રહેવાનો આનંદ નથી આવતો. આ દશા છે ! આનો ઇલાજ સ્વામીજી મહારાજ દર્શાવી રહ્યા છે. શું બતાવી રહ્યા છે ? એ નથી કહી રહ્યા કે ક્યાં બેસશો ? ક્યા વનમાં કુટિયા બનાવશો ? કઈ રીતે આસન લગાવશો ? આંગ બંધ કરશો કે કાન બંધ કરશો ? તે બધું પણ નહીં. આ બધું કરવાથી સૂક્ષ્મ શરીર તો શાંત થાય કે શુદ્ધ થાય. સાચો ઉપાય શું છે ? કે આપણે કર્તવ્યનિષ્ઠ બનવાનું છે. ધર્માત્મા થવું એટલે બૂરાઈરહિત થવું. ધર્માત્મા થવાનો અર્થ શું છે ? કોઈના પણ સાથે કોઈ પણ જાતની બૂરાઈ ન કરવી.

હવે અહીંથી સાધના આરંભ થઈ રહી છે - જીવનમાંથી બૂરાઈનો અંત કરો. આમાં જે કરવાનો ભાગ છે તે સ્થૂળ શરીર દ્વારા સંપાદિત થાય છે એટલા માટે બૂરાઈ કરવાનું છોડી દેશો એટલે સ્થૂળ શરીર શુદ્ધ થઈ જશે. ત્યાર બાદ અચાહ બની જાય; કોઈ પણ પ્રકારની કોઈ જ કામના ન કરો. અપ્રાપ્તની કામના જ ચાહ કહેવાય છે. હવે આટલું ધન થઈ જાય, આટલું સન્માન મળી જાય, આટલી સુખની સામગ્રી થઈ જાય, આવું મકાન મળી જાય, આવાં સગાં-સંબંધી મળી જાય - આવા પ્રકારની જે ઇચ્છાઓ હોય છે તે ઇચ્છાઓ જ વ્યક્તિને ચંચળ બનાવે છે. એનાથી જ વ્યર્થ ચિંતન ઉત્પન્ન થાય છે. વ્યર્થ ચિંતનનો નાશ કરવો હશે તો સૂક્ષ્મ શરીરને શુદ્ધ કરવું પડશે. સૂક્ષ્મ શરીરની શુદ્ધિ અચાહ

થવાથી થાય છે. ચાહ છોડી દો તો સૂક્ષ્મ શરીર શુદ્ધ થઈ જશે. આમ સ્થૂળ શરીરની શુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ શરીરની શુદ્ધિ અને ત્યારબાદ કારણ શરીરની શુદ્ધિ - આ શુદ્ધિના આધાર પર વ્યક્તિને વિશ્રામની પ્રાપ્તિ થશે.

આ રહસ્યને બહુ થોડા લોકો જાણે છે. અનેક પંથો છે જે લોકોને જાતજાતનાં વિધિ-વિધાન શીખવાડે છે. માનવ સેવા સંઘના પ્રણેતા સંતે જીવનની વૈજ્ઞાનિકતાને સામે રાખી અને આ કલ્પું કે ભાઈ, જ્યારે તમે બૂરાઈ રહિત થઈ જશો ત્યારે તમારું સ્થૂળ શરીર શુદ્ધ થઈ જશે અને બૂરાઈ રહિત થવાથી કર્તવ્યનિષ્ઠ બનશો અર્થાત્ જે બૂરાઈ રહિત ભલાઈ કરે છે તે ધર્માત્મા કહેવાય છે. ધર્માત્માની પરિભાષા છે - 'બૂરાઈ રહિત બનવું.' કપડાં કેવાં પહેરો છો, તિલક ચંદન લગાવો છો કે નહીં. કંડી-માલા પહેરો છો કે નહીં, વિશેષ પ્રકારની રહેણીકરણીનો આરંભ કર્યો કે કેમ ? આ બધું તો તમારી મોજની વાત છે. જીવમાં આવે તો કરો, નહીં તો ન કરતાં, પરંતુ કોઈના પણ સાથે કોઈ પણ પ્રકારની બૂરાઈ કરશો તો ધર્માત્મા નહીં થઈ શકો અને ધર્માત્મા થઈને સંસારમાં રહેવાનું શીખી જાવ, આ બહુ મોટી વાત છે. યોગવિદ્ થવા માટે તત્ત્વવિદ્ થવા માટે, ભગવદ્ ભક્ત થવા માટે આ પહેલું પગલું છે.

હવે બીજી વાત દર્શાવી રહ્યા છે - અચાહ થઈને સૂક્ષ્મ શરીરને શુદ્ધ કરો. મારું તમારું જે મન છે તે સૂક્ષ્મ શરીરનું કાર્ય છે. સૂક્ષ્મ શરીરની ક્રિયાઓ મનની ક્રિયા કહેવાય છે. હવે મનની શુદ્ધિની જરૂર છે. શાંત થવા માટે સાઉન્ડ પ્રૂફ કમરાની જરૂર નથી. કારણ કે બહારથી કોઈ પ્રકારના અવાજો નહીં આવે તો મોઢું ગઢન ધ્યાન લાગી જશે એવી વાત નથી. કારણ કે બહારના જે અવાજ છે તે વ્યક્તિને વધુ પરેશાન નથી કરતા જેટલા અંદરની કામનાઓથી ઊઠતી ક્રિયાઓથી અંતે પરેશાની થાય છે. મનની અંદર અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ છે, ચહલપહલ છે, ચિંતન છે. વ્યર્થ ચિંતનથી વ્યક્તિને જેટલી પરેશાની થાય છે, તેટલી તકલીફ એને બહારના ધ્વનિ કે બહારના દશ્યોથી નથી થતી. હવે આ અંદરની તકલીફોને ખતમ કરવાની છે એટલા માટે સ્વામીજી મહારાજ કહી રહ્યા છે કે અચાહ બનીને સૂક્ષ્મ શરીરને શુદ્ધ કરી લો. તો બે વાતો થઈ ગઈ - સ્થૂળ શરીરની શુદ્ધિ ને સૂક્ષ્મ શરીરની શુદ્ધિ.

હવે આગળ વધીએ. ત્યાર બાદ થોડા થોડા સમય માટે જે વિશ્રામકાળ ચાલે છે, એ માનવ સેવા સંઘની પદ્ધતિનું સાધન મૂક સત્સંગ છે. એના માટે સ્વામીજી મહારાજ કહે છે કે થોડા સમય માટે બિલકુલ શાંત થઈ જાઓ. આ

છે અપ્રયત્ન થવું. પોતાનું કાંઈ નથી, પોતાને કાંઈ જોઈતું નથી અને વર્તમાન સંજ્ઞામાં કાંઈ કરવું નથી. આ રીતે અપ્રયત્ન થવાથી કારણ શરીરની શુદ્ધિ થાય છે.

જ્યારે ત્રણે શરીરોની શુદ્ધિનો પુરુષાર્થ તમે કરી લેશો ત્યારે દેહાતીત જીવનના અધિકારી બનશો. આપણને જે શરીર મળેલું છે તેનાથી અલગ, બિલકુલ અલગ, આપણું એક સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ છે; જેમાં દુઃખ નથી, મૃત્યુ નથી, અભાવ નથી. અત્યારે એ અસ્તિત્વની જાણ આપણને નથી; તે દેહાતીત જીવન કહેવાય છે, ખરેખર તો તે જ જીવન છે. શરીરની સાથે ઓતપ્રોત થઈ આપણે જીવી રહ્યા છીએ એટલે ભૂખ-તરસ, ઠંડી-ગરમી અને બીજા અનેક પ્રકારનાં શારીરિક કષ્ટ, અનેક પ્રકારની શારીરિક ઉત્તેજનાઓ - આ બધાની અસર આપણા પર થઈ રહી છે, પરંતુ જે લોકો દેહાતીત જીવનમાં રહેવું શીખી ગયા છે, તેમના પર આ બધી વાતોની કોઈ અસર નથી થતી, તેમને કોઈ તકલીફ નથી થતી. નથી કોઈ કષ્ટ પહોંચતું. એ દેહાતીત જીવન સુધી પહોંચવા માટે ત્રણે શરીરોની શુદ્ધિની ચર્ચા કરી.

હવે આનું પરિણામ જુઓ ! તેમાં પણ બહુ મોટું વૈજ્ઞાનિક સત્ય છે. શું છે તે સત્ય ? જેમ કે માની લો આપણે ભોજન તથા વસ્ત્રોનું અને રમતગમતનું સુખ લેવા ઇચ્છીએ છીએ, તો જેને ઉત્તમ-ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ ભોજન કરવાનો શોખ છે, જેને શરીરના માધ્યમથી સુખ લેવાની ઇચ્છા છે એ શરીરનો આધાર છોડી નહીં શકે. જેને આંખો દ્વારા સુંદર, મોઢક રૂપ જોવાનો શોખ છે, તે આંખોનો સહારો નહીં છોડી શકે. જ્યાં સુધી આંખો રહેશે ત્યાં સુધી એ જોવાનું સુખ લેશે અને આંખો નહિ રહે ત્યારે રુદન કરશે. જે દેખાતું ને નષ્ટ થતું, બનતું અને બગડતું આ જે શરીર છે એનાથી જો આપણા સુખ માટે કાંઈ પણ કરશું તો એ સુખનો ભોગી શરીરથી ઉપર ઊઠવાનું સામર્થ્ય નહીં પ્રાપ્ત કરી શકે. એ તો માની પણ નહીં શકે કે શરીર સિવાય પણ કોઈ જીવન હોય છે. બીજું પણ કાંઈ અસ્તિત્વ હોય છે. આવી વ્યક્તિ પછી સમજે તો કઈ રીતે ? અને એ અનુભવ પણ કઈ રીતે કરે ? એ તો શરીરને જ સર્વસ્વ માની રહેલ છે. પરંતુ જે સાધકોને વિશ્રામ પસંદ છે, જે યોગવિત્ થઈ તેમાં કેવો એક નિત્યાનંદ અનુભવમાં આવે છે, એ વાતના નિશ્ચયી છે. તેઓ શરીરોના સહારાથી મળનારાં જગતનાં સુખોનો ત્યાગ કરી દે છે. જેમને નિત્ય-યોગ મેળવવો છે એ શરીરોનો સાથ લઈ ભોગમાં રચ્યાપચ્યા નહીં રહે. એટલા માટે મહારાજજીએ કહ્યું કે પહેલાં

આને શુદ્ધ કરી લો. જો શરીરોને શુદ્ધ કરી લેશો તો એનો આધાર છોડી શકશો. જો અશુદ્ધ રહેશે તો તેમાં જ ફસાયેલા રહેશો, શરીરનો આધાર નહીં છોડી શકો. આ પ્રથમ વાત થઈ ગઈ. યોગવિત્ બનવા માટે, તત્ત્વવિત્ બનવા માટે, ભગવદ્-ભક્ત થવા માટે અતિ જરૂરી એ છે કે વ્યક્તિ સૌ પ્રથમ તો બૂરાઈ રહિત બની જાય.

બીજી વાત તેઓ એ કહે છે કે જે બૂરાઈરહિત બની ધર્માત્મા થઈ જાય, મતલબ કે શરીરો દ્વારા કોઈ નિજ સુખ ન ભોગવે અને દુઃખીજનોની સેવામાં દેહને લગાવી દે તેને ખુદ પોતાના માટે શરીરની આવશ્યકતા નથી રહેતી. બૂરાઈરહિત થઈ જવાથી શરીરની આવશ્યકતા જ ખતમ થઈ જાય છે.

હવે વિચારો, કામનાની ઉત્પત્તિની જાણ આપણને ક્યારે થાય છે ? જ્યારે મનમાં એનું ચિત્ર દેખાવા લાગે. કોઈ સુંદર, સ્વાસ્થ્યપ્રદ સ્થાનમાં જવાની માની લો કે તમને ઇચ્છા થઈ તો એક કામના ઉત્પન્ન થઈ ચૂકી. જેવી કામનાની ઉત્પત્તિ થાય તેવી વ્યક્તિ ગતિશીલ બની જાય છે અને તેની શાંતિ ખતમ થઈ જાય છે. પછી ત્યાં જવા માટે દોડધામ શરૂ થઈ જાય છે. શો પ્રોત્સાહ બનાવવો, શી વ્યવસ્થા કરવી - આવી અનેક વાતો એક સાથે મનમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. એના જ ચિંતનમાં મન વ્યસ્ત થઈ જાય છે. જરા વિચારો, ત્યાં પહોંચવાનું સુખ પણ સુખદ ક્યારે જણાય છે ? જ્યારે અંદર ત્યાં પહોંચવાની કામના હતી ત્યારે. આનાથી ઊલટું જો તમારો કોઈ સંકલ્પ નહીં હોય, ત્યાં જવાની તમારી કોઈ કામના જ નહોતી તો તે સ્થળે પહોંચીને પણ તમને કોઈ વિશેષ સુખની અનુભૂતિ નહિ થાય - તમારી અંદર કોઈ વિશેષ ફેરફાર, અંતર નહિ આવે.

આમ કામનાની ઉત્પત્તિ માત્રથી વ્યક્તિની અંદર ચિંતન આરંભ થઈ જાય છે, તો જે વ્યક્તિ બધી જાતની કામનાઓનો ત્યાગ કરી દેશે એના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારના ચિંતનનો આરંભ જ નહીં થાય. જ્યારે ચિંતન શરૂ નહીં થાય ત્યારે સૂક્ષ્મ શરીર શુદ્ધ થઈ જશે.

આ પ્રમાણે તમે વિચારીને જુઓ કે કામનાની ઉત્પત્તિને કારણે જ વ્યક્તિની અંદર ચિંતન શરૂ થાય છે. જે વ્યક્તિ બધા જ પ્રકારની કામનાઓ છોડી દેશે એના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારનું ચિંતન આરંભ જ નહીં થાય. હવે જો ચિંતન શરૂ નહીં થાય તો સૂક્ષ્મ શરીર શુદ્ધ થઈ ગયું. આમ પોતા માટે સુખ લેવાનું છોડવું એટલે સ્થૂળ શરીરની જરૂરત જ ખતમ થઈ ગઈ. હવે પોતાના જીવનમાંથી કામનાઓનો અંત કરી દીધો તો સૂક્ષ્મ શરીરની જરૂરત પૂરી થઈ ગઈ અને

પોતા દ્વારા જો અપ્રયત્ન થઈ ગયા તો કારણ શરીરની જરૂરત પૂરી થઈ ગઈ. જે વ્યક્તિના જીવનમાં ત્રણે શરીરોના હોવા છતાં એ ત્રણે શરીરોની આવશ્યકતા ખતમ થઈ જાય છે, એ યોગવિત થવાની અધિકારી છે. આ સ્વામીજી મહારાજે અનુભવેલું સત્ય છે. તેથી જ આપણને તેઓ આવી સલાહ આપી રહ્યા છે.

જેની આપણે ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ, તેની પ્રક્રિયા હવે જોઈએ. શું કહે છે સ્વામીજી ? કે ભાઈ, ઇન્દ્રિયોને વિષય-વિમુખ કરી દો. મનને નિર્વિકલ્પ કરો અને બુદ્ધિને સમ કરી લો. હવે ઇન્દ્રિયોને વિષય-વિમુખ કરવાનું સામર્થ્ય કોનામાં આવશે ? જે ઇન્દ્રિય-લોભુષ હશે તેમાં આવશે કે જે સંયમી હશે તેનામાં આવશે ? જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોનો વિષય સાથેનો સંયોગ આપણને પસંદ પડે ત્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોની શક્તિને મનમાં વિલીન કરવી સંભવ નહીં બને. કારણ કે એ તો બહારની બહાર જ રહે છે. અંદરથી આવેગ ઉત્પન્ન થયા કરે છે. હમણાં સામેનું દશ્ય નીરખીએ, હમણાં મધુર-મધુર ધ્વનિ સાંભળીએ. હમણાં સુસ્વાદુ વ્યંજન ખાઈએ, હમણાં કીડા કરીએ, હમણાં મન બહેલાવીએ, હમણાં આમ કરીએ, હમણાં તેમ કરીએ-આટલી બધી ઇચ્છાઓ સેવી જે અંદરથી ઇન્દ્રિયો દ્વારા સુખ લેવાની કામના રાખતો હોય તે ઇન્દ્રિયોને વિષય-વિમુખ નહીં કરી શકે. હવે ઇન્દ્રિયો જો વિષય-વિમુખ નહીં થાય તો મન શાંત થઈ જ નહીં શકે. કારણ કે મનની શાંતિ એ વાત પર નિર્ભર કરે છે, ભાઈ કે ઇન્દ્રિયોની શક્તિને મનમાં વિલીન કરી દો. શું આમ કરી દઈએ તો આનું સ્વતઃ બને છે ? હા, જે લોકો ઇન્દ્રિયજનિત વિષયોનું સુખ પસંદ નથી કરતા એમની ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ આપમેળે મનમાં વિલીન થાય છે. હવે જ્યારે ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ મનમાં વિલીન થઈ જાય તો મનના માટે કોઈ કામ જ ન રહે કેમ કે પોતાનો કોઈ સંકલ્પ જ નથી. પોતાની કોઈ કામના જ નથી તો હવે મનના માટે કોઈ જ કામ ન રહ્યું અને જ્યારે મન પાસે કોઈ કામ ન રહે તો શું થાય ? માણસને મનની બાળ જ નથી મળતી કે મારી પાસે મન છે ! આ જીવનનું વૈજ્ઞાનિક સત્ય છે, સાધક લોકો મનથી બહુ પરેશાન રહે છે, જેને પણ સાંભળો એક જ ફંરિયાદ કરશે, અરે ! આ મન બહુ ચંચળ છે, કાબૂમાં જ નથી રહેતું, એનું દમન નથી કરી શકાતું, એની ચંચળતા થોભવાનું નામ જ નથી લેતી. મન વિષે સાધકો એવી એવી વાતો કરે છે કે જાણે મન કોઈ જબ્બરદસ્ત દુશ્મન હોય, પરંતુ હકીકત એમ નથી. એ સાધકની પોતાની જ ભૂલ છે અને આપણી ભૂલ એ છે કે એક તરફ આપણે વિવિધ પ્રકારની કામનાઓને પસંદ કરીએ અને કામનાપૂર્તિના

સુખને પસંદ કરીએ. વળી એ માટે કામનાપૂર્તિના પ્રયાસોમાં પણ રચ્યાપચ્યા રહીએ અને સાથે સાથે ચંચળતા પણ મટાવવા ચાલો તો એ નહીં મટે. એટલા માટે સંતની સલાહ છે કે ભાઈ ! બૂરાઈ રહિત બની જાવ તો સ્થૂળ શરીરની જરૂર નહીં રહે. એ શુદ્ધ થઈ જશે. ઇન્દ્રિયોને વિષય-વિમુખ કરી લેશો તો ઇન્દ્રિયોની આવશ્યકતા નહીં રહે. જુઓ જ્યારે બહાર આપણે કોઈ જોવું જ નથી તો કેવું પણ સુંદર દશ્ય સામે કેમ ન આપ્યું હોય જ્યારે તે જોવાથી ઉત્પન્ન થતું સુખ ભોગવવું જ નથી તો આંખો ખોલવાની જરૂરત જ નથી. હવે આંખોની જે શક્તિ જોવામાં વ્યય થતી હતી તે મનમાં જઈને શાંત થઈ જશે. એટલે જે સાધકને દશ્ય જગતની જરૂરત જ નથી, તેની ઇન્દ્રિયોની શક્તિ મનમાં જઈને વિલીન થઈ જાય છે. મતલબ કે જે પ્રાણશક્તિ બહાર ખર્ચ થઈ રહી હતી તે હવે બચી જશે. જ્યારે તમે એ શક્તિને બહાર પ્રવાહિત થવાથી રોકી દેશો, ત્યારે તે સ્વતઃ અંદરની તરફ પ્રવાહિત થઈ જવાની. એ મનમાં જઈને વિલીન થશે. બધી જ ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ, બધી જ્ઞાનેન્દ્રિયો, બધી કર્મેન્દ્રિયો આ બધાની શક્તિઓનું શું થાય છે આ ક્ષણે ? બધી જ અંદર તરફ વહેવા માંડશે, જ્યાંથી એ નીકળીને આવી હતી તે તરફ પ્રવાહિત થશે; એ ઉદ્દગમમાં જઈને જ્યારે લય પામી જાય છે, ત્યારે મોટે વિશ્રામ મળે છે. આ યોગનું પ્રથમ પગલું ચરૂ થયું. હવે વૃત્તિએ બહિર્મુખી મટીને અંતર્મુખી બની ગઈ તો એક મોટું કામ પાર પડ્યું.

હવે તે બાદ જો તમે કામના રહિત થઈ ગયા, તમે બધા પ્રકારની કામનાઓનો ત્યાગ કરી અચાહ્ હઈ ગયા તો મનની ગતિશીલતા ખતમ થઈ જાય છે. હવે મનની શક્તિ બુદ્ધિમાં વિલીન થઈ જાય છે.

હવે જ્યારે મનની શક્તિ બુદ્ધિમાં વિલીન થઈ જાય છે, ત્યારે બુદ્ધિ માટે કરવાનું કોઈ જ કામ બાકી નથી રહેતું. જરા સારી રીતે આ વાત સમજ લો. જેમ કે કોઈ વ્યક્તિ બેઠી છે અને એના મનમાં આહીંથી લોકોને જવાની કામના પેદા થઈ, ઇચ્છા પેદા થઈ તો તે ઇચ્છા પૂરી કેમ થશે - આના પર બુદ્ધિ વિવેચન છે કે આ વ્યવસ્થા કરો, આમ કરો, તેમ કરો વગેરે. પરંતુ જ્યારે આપણા તરફથી કોઈ કામના જ હવે શેષ ન રહી તો પછી બુદ્ધિની જરૂરત નથી રહેતી. તેનું કામ પૂરું થઈ જાય છે જેને પરિણામે બુદ્ધિ સમ થઈ જાય છે; શાંત થઈ જાય છે - આને જ સમાધિ કહેવાય છે.

હવે અપ્રયત્ન થવાનો અર્થ એ છે કે મનુષ્યના જીવનમાં અશુભ કર્મનું

પ્રવચન : દિવ્ય જ્યોતિ પૂ. દેવકીજી ૯૮૭

તો કોઈ સ્થાન જ નથી તેમ છતાં જો શુભકર્મની પણ ઉત્પત્તિ થઈ રહી છે તો કારણ શરીરનો આધાર જોઈશે. જેમ કે અંદરથી શુભકર્મની સ્ફૂર્તિ થાય છે, તો આરંભ કારણ શરીરથી થાય છે, પછી તે કામનાઓના રૂપમાં સૂક્ષ્મ શરીર એટલે મનમાં આવે છે. આને કામનાઓ કહો, ઇચ્છાઓ કહો, સંકલ્પ કહો જે કહો તે પછી તે જ્ઞાનેન્દ્રિયો ને કર્મેન્દ્રિયોના સ્તર પર આવે છે, ક્રિયાના રૂપમાં જેમ જેમ આપણે આપણી તરફથી અપ્રયત્ન થતા જઈએ છીએ તેમ તેમ પછી શરીરોની આવશ્યકતા નથી રહેતી. જે સાધકનો ત્રણે શરીરોનો સાથ છૂટ્યો, હવે એ જોઈએ જ નહીં એવું થયું, આવા સાધકને પૂર્ણ વિશ્રામ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે બૂરાઈ રહિત થવું - પહેલું પગલું, અચ્છાદ થવું - બીજું પગલું, અપ્રયત્ન થવું - એ ત્રીજું પગલું. હવે આ ત્રણે જે બિન્દુએ પૂરાં થાય કે સાધક યોગવિત બની જાય છે.

વૃત્તિઓને બળપૂર્વક રોકવાનો અભ્યાસ અને વૃત્તિઓ આપમેળે ઉદ્દગમમાં જઈ વિલીન થઈ જાય એ બંનેમાં બહુ મોટું અંતર છે. જે કારણ શરીરની શાંતિની સ્થિતિમાં પહોંચી જાય એની પાસે મન કે ઇન્દ્રિયો છે - અંતે તો એનો કોઈ આભાસ જ નથી રહેતો. તાદાત્મ્ય કાળમાં તો વ્યક્તિ એની કલ્પના જ નહીં કરી શકે. શાંત થવાની સાથે જ શરીર છે, એવો ભાર જ આપણા પર નથી રહેતો. હવે સ્થૂળ શરીરનો બોજ ખતમ થયો અને મનમાં કોઈ પણ પ્રકારનું ચિંતન ન રહ્યું. કોઈ કામના જ ન બચી તો વ્યક્તિને એ ખ્યાલ જ નથી આવતો કે મારી પાસે મન છે. હવે બીજી તરફની દૃઢશા જુઓ - જેમ કે કોઈ કામ કરવું છે તમારે અને તેમાં મન નથી લાગતું એટલે તમે જબરદસ્ત કરવા ઇચ્છો છો તો મનનો મોટો બોજ જણાશે. તમે બધાએ આ અનુભવ ક્યારેને ક્યારે કર્યો છે ને ? શું કરીએ મન કેમે કરી લાગતું નથી, પરંતુ કામ તો કરવાનું જ છે. જ્યારે મન લાગે નહીં અને જબરદસ્તી એ કામને કરવા ઇચ્છો તો મોટા બોજ જેવું લાગે છે, ખડું ને ?

એ જ રીતે જે સમયે તમે યોગવિત બનવાની ઇચ્છા કરો છો, વિશ્રામનું સંપાદન કરવામાં હો છો ત્યારે તમે ઇચ્છો છો એમ કે કોઈ પણ પ્રકારનું ચિંતન ન થાય પણ એ સમયે અંદરથી એકદમ ચિંતનનું વાવાઝોડું ફૂંકાય છે, હમણાં કંઈક પછી કંઈક, એક પછી એક, એક પછી એક ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળના ચિંતનથી જ્યારે મસ્તક ભરાઈ જાય ત્યારે ચિંતનથી ભારેખમ એ મનનો બોજ ઉપાડવો આપણને બહુ જ મુશ્કેલ જણાય છે. ત્યારે એમ થાય છે કે આ મન

જ ન હોત તો ઠીક થાત, પરંતુ જે લોકો વિશ્રામ મેળવી લે છે. એમને તો એ વાતની જાણ નથી રહેતી કે મારી પાસે શરીર છે કે નહીં, મારી પાસે મન છે કે નહીં. તન અને મનના આભાસથી તેઓ મુક્ત થઈ જાય છે. કોઈક વખત એવો પણ અનુભવ થાય કે જ્યારે જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયોની શક્તિઓ મનમાં વિલીન થઈ જાય અને મનની શક્તિઓ બુદ્ધિમાં વિલીન થઈ જાય તો કોઈ પણ જાતના સ્પર્શની સંવેદનાનું આપણને ભાન જ નથી રહેતું. પછી શું બચે છે ? પછી રહી જાય છે એક પરમ શાંતિમય અવસ્થા જેમાં ન તો દેહનો ભાર છે કે ન તો મનનો. જ્યારે શરીરથી છૂટ્યા તો સ્થૂળ શરીર છૂટી ગયું અને જો મનથી છૂટી ગયા તો સૂક્ષ્મ શરીરથી મુક્તિ મળી ગઈ.

હવે રહી ગઈ કેવળ કારણ શરીરની સ્થિતિની શાંતિ ! ત્યાં એકદમ શાંતિ હોય છે અને એ શાંતિ જ જાણે આપણું અસ્તિત્વ હોય તેવું જણાય છે. આને જ ભૌતિક વિકાસની ચરમ સીમા દર્શાવી ગઈ છે. આ જે સમાધિ છે - બુદ્ધિનું સમ થઈ જવું - એને મહારાજશ્રીએ ભૌતિક વિકાસની ચરમસીમા કહી છે, કારણ કે હજુય કારણ શરીર વિદ્યમાન છે. હવે જે સાધક કારણ શરીરની ધનીભૂત શાંતિમાં અલૌકિક શક્તિની વૃદ્ધિ કરી લે છે, એમનું કારણ શરીરથી પણ તાદાત્મ્ય છૂટી જાય છે અને ત્યારે તેઓ નિત્ય-યોગના આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યારે બધા જ પ્રકારનાં શરીરોથી સંબંધ છૂટી જાય ત્યારે નિત્યયોગમાં તત્ત્વબોધ થાય છે અને આ તત્ત્વબોધમાં પરમ પ્રેમ હોય છે.

આમ યોગ-બોધ-પ્રેમ માનવના વિકાસની સૌથી ઊંચી વાત છે તે પૂરું થઈ જાય ત્યારે બધા જ પ્રકારનાં દુઃખોનો અંત થઈ જાય છે, અભાવ મટી જાય છે અને રસમય આનંદથી જીવન છલકાઈ ઊઠે છે. મેં એવા ભગવદ્ભક્ત સંતોને જોયા છે જેમની ઇન્દ્રિયો વિષય વિમુખ થઈ ગયેલ છે અને પરમાત્માના મિલનથી એમનું મન પ્રેમના પ્રભાવમાં બિલકુલ ડૂબી ગયેલ છે.

બીજા એક મોટા રહસ્યની પણ જાણ થાય છે કે આપણા લોકોના વ્યક્તિત્વમાં જે તન, મન અને ઇન્દ્રિયોની શક્તિઓ કામ કરી રહી છે - આ બધી જ પ્રાકૃતિક શક્તિઓ સમષ્ટિ શક્તિ - universal energy-માંથી ઉત્પન્ન થઈ થઈને નાનાં નાનાં રૂપોમાં એ આપણા વ્યક્તિત્વમાં કામ કરે છે. આ સમષ્ટિ શક્તિનું ઉદ્દગમસ્થાન-સ્ત્રોત ક્યાં છે ? અનંત શક્તિમાન પરમાત્મામાં. આમ અનંત શક્તિમાન પરમાત્મામાંથી નીકળી નીકળીને આ શક્તિઓ આપણા વ્યક્તિત્વમાં કામ કરી રહી છે. આ શક્તિઓને જ્યારે આપણે લોકો બહારની

તરફથી અંદર તરફ વાળી દઈએ છીએ ત્યારે, જેમ કે પાણીનો પ્રવાહ વહી રહ્યો હોય અને તેને આપણે આગળથી રોકી દઈએ તો ધારા ક્યાં જશે ? પાછળના તરફ જશે. સમજી લો પ્રવાહને આગળ જવાનો રસ્તો ન આપ્યો અને તો ત્યાં પાણી વધી જાશે તો પ્રવાહ જ્યાંથી આવેલ ત્યાં જ પાછી વળશે. આવું જ બને છે. બહારની તરફ ઇન્દ્રિયોને વહેવા જ ન દો તો તે પણ પાછળ તરફ વળી જશે. પાછળ તરફ વળી એ એનામાં જઈને વિલીન થશે જેમાંથી એ ઉત્પન્ન થયેલ છે. તો આ નિત્યયોગ કહેવાય છે. આના માટે જ આપણે પૂરેપૂરી વ્યવસ્થા કરવાની છે - એવો સ્વામીજી મહારાજનો પરામર્શ છે. જો આટલું થઈ ગયું તો તે મૃત્યુજય બની જશે. સમજો એના બાદ શરીરના વિનાશની ક્ષણો આવી પહોંચશે તો કેવું લાગશે ? જાણે કે એક મશીન હમણાં બોલી રહ્યું હતું, કામ કરી રહ્યું હતું અને હવે બંધ થઈ ગયું - એવું લાગશે. તમે બિલકુલ નિર્જિત અને બિલકુલ આનંદથી અલગ થઈ જોતાં રહેશો કે શરીરરૂપી યંત્ર હમણાં સુધી બોલી રહ્યું હતું, એમાંથી કંઈવનિ નીકળી રહ્યો હતો, હમણાં જ કાંઈ થઈ ગયું. અને યંત્ર બંધ થઈ ગયું. જો તમે દેહાતીત જીવનના વિશ્રામમાં રહેવાનું શીખી લીધું હશે તો આપણા પર આનો કોઈ જ પ્રભાવ નહીં પડે. આપણા પર આ ઘટનાની કોઈ પણ અસર થઈ જ નહીં શકે. આ છે યોગવિત્ થયાનો અર્થ અને આને જ જીવનમુક્તિ પણ કહેવામાં આવે છે.

જે જીવન દેહાતીત છે તે અવિનાશી પણ છે, આનંદમય પણ છે અને પ્રેમમય પણ છે. આપણે લોકો આની શરૂઆત ક્યાંથી કરશું ? કઈ રીતે આપણે આ જીવનમાં વિશ્રામ પ્રાપ્ત કરશું ? - આ બધી તો સાધકોની પોતપોતાની તૈયારી મુજબની વાત હોય છે. જે લોકો સ્થૂળ શરીરમાં જ ફસાયેલા છે તેમના માટે બૂરાઈ રહિત ભલાઈ કરવી અતિવાર્ય છે. આના માટે ખૂબ પરિશ્રમપૂર્વક કામ કરવું પડશે. મહર્ષિ દયાનંદજીને એક વખત કોઈએ પ્રશ્ન કર્યો કે આપે કામને કઈ રીતે જીત્યો ? એમણે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, “કામ કરીને.” બીજો પ્રશ્ન પુછાયો, અંદરની વાસના પર વિજય કઈ રીતે પ્રાપ્ત કર્યો ? મહર્ષિએ જવાબ આપ્યો, “પરિશ્રમ દ્વારા.”

તો જે સાધકો હાલમાં સ્થૂળ શરીરના સ્તર પર વિકારોમાં ફસાયેલા છે તેમના માટે જરૂરી છે કે તેઓ ખૂબ પરિશ્રમપૂર્વક સેવાકાર્ય કરે. ત્યાર બાદ એનાથી ઉપર ઊઠે. આના માટે શું કરે ? ચોવીસ કલાકમાંથી થોડાક કલાક શરીર દ્વારા ખૂબ કામ કરી લે અને કામ કર્યા બાદ એનાથી આગળના જીવનમાં શાંતિપૂર્વક

રહે. મતલબ કે પ્રતિદિનનો કમ શો બનાવવો કે સારું લાગે ? પરિશ્રમપૂર્વક શુદ્ધભાવથી સર્વહિતકારી કામ કરવાનું અને કામ કર્યા બાદ શરીર અને સંસારથી અસંગ થઈ શાંત રહેવું. આટલું સમજાવું હવે ? કે વિકારો પર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકાશે સેવાકાર્ય કરીને, સૂક્ષ્મ શરીરને શુદ્ધ કરી શકાશે અચાહ બનીને અને કારણ શરીરથી છુટી લઈ શકાશે અપ્રયત્ન થઈને. એટલે કે ધર્માત્મા થવું, અચાહ થવું, અપ્રયત્ન થવું, આ મૌલિક વાતો છે. જેનાથી યોગવિત્ થવું, તત્ત્વવિત્ થવું અને ભગવદ્ભક્ત થવું સંભવ બને છે. સાધકો ! સાંભળી લો ! આ ચાર વાક્યો જ એટલાં તો ગહન-ગંભીર નીકળ્યાં છે કે એના પર વિચાર કરતા રહો, એ રાહ પર ચાલવાની કોશિશ કર્યા કરો તો આપમેળે જ એટલો આંતરિક વિકાસ સધાશે કે પછી કોઈને પણ કાંઈ જ પૂછવાનું શેષ નહીં રહે.

ક્યારેક ક્યારેક સાધક એવો પણ અનુભવ કરે છે કે જ્યારે બૂરાઈરહિત થવા માટે કોઈ નિયમ લઈએ છીએ, જેમ કે હવે આ નથી કરવું તો એ વસ્તુમાં જ મન વિશેષ જાય છે અને જ્યાં સુધી એ નથી કરી લેતા એમાંથી છુટકારો નથી મળતો. આ એક વ્યવહારુ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે, સાધનાના સાધનકાળમાં. આનું શું કારણ છે જાણો છો ? સાધકે એ બૂરાઈમાંથી પોતાની નિષ્ઠા નથી હટાવી. સમજી લો આ વાતને - કે બૂરાઈ કરવાવાળાને બૂરાઈ કરવામાં માત્ર દુઃખની જ પ્રાપ્તિ થતી હોય છે એવું નથી હોતું. જેમ કે ઇન્દ્રિયોને અસંયમિત છોડી દેવી એ એક જાતની બૂરાઈ છે. તેમ છતાં અસંયમિત છોડી દેવાથી કેવળ દુઃખ મળે છે એવું તો નથી. તત્કાલ તો પહેલાં થોડું સુખ જ અનુભવાય છે, બાદમાં દુઃખ થાય છે. તો એવા લોકો કે જે અનુભવ કરે છે કે અમે વિચાર્યું તો હતું કે આ બૂરાઈ નહીં કરીએ તેમ છતાં એ કર્યા વિના રહી નથી શકતાં અને જેવા પોતાને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ તો અંદરથી વધુ વેગથી બૂરાઈ પેદા થાય છે - એનો મતલબ એટલો જ છે કે સાધકે બૂરાઈના સુખના પ્રલોભનનો નિશ્ચયપૂર્વક ત્યાગ નથી કર્યો. શું કર્યું છે તેણે ? માત્ર એ સુખની કિયાને રોકવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કિયાની પાછળ સુખનું પ્રલોભન જો જીવનમાં કાયમ રહે તો કિયા કઈ રીતે અટકે ? ન જ અટકે. એટલા માટે સુખના પ્રલોભનનો ત્યાગ કરો, એને છોડો. હવે તેમ છતાં સાધકને બૂરાઈ છોડવામાં પોતે અસમર્થ છે એવું લાગે, તેનો બૂરાઈ સામે પરાજય થયા કરે તો ? જ્યારે આવી જાણ થાય તો સર્વ સામર્થ્યવાન પાસે શક્તિ માગવી જોઈએ. પ્રાર્થના કરવી જોઈએ હૃદયપૂર્વક કે હે સમર્થ ! બૂરાઈને બૂરાઈ તરીકે હું પહેચાનું છું, તેમ છતાં એને છોડવામાં

હું પરાજિત થાઉં છું. તો આપ મારી રક્ષા કરો ! રક્ષા કરો ! આ પ્રકારે સમર્થ સ્વામી પાસે શક્તિ માગશો, આવશ્યકતાનો અનુભવ કરશો તો એ સર્વસમર્થના બળ દ્વારા તમારી ભૂરાઈ ખતમ થઈ જશે.

પોતાની અંદરની વૃત્તિઓને શાંત રાખી, અંતર્મુખ બની પોતાના ઉદ્દગમને મળવામાં અલૌકિક આનંદ છે. પોતાની જીવનશક્તિને બહારની તરફ પ્રવાહિત કરવામાં યોગવિત સંતોને બહુ કષ્ટ પડે છે. એમને એ બિલકુલ નથી ગમતું. ન છૂટકે કોઈ એવો પ્રસંગ આવે પડે તો પરાણે તેઓ બહિર્મુખ થાય છે. એવો છે એ અલૌકિક આનંદ ! મને એ બિલકુલ સ્વાભાવિક જણાય છે, આ બિલકુલ સાચી વાત છે. ઉદ્દગમથી વછૂટી જવાથી જ આપણા જીવનમાં એટલી તો નીરસતા ભરાઈ ગઈ છે કે આપણે બધા જ જીવનના રસની ખોજમાં બહારની બાજુ, જગત તરફ ભટક્યા કરીએ છીએ અને દરેક સ્થળે એ રસની ખોજ કરીએ છીએ.

એક વાત સમજી લો એક વખત બહારથી અંદર જવાની પ્રક્રિયા આરંભ થઈ જશે તો પછી આપ એ ઉદ્દગમથી મળ્યા વિના, એ નિત્ય યોગથી સંપન્ન થયા વિના રસ્તામાં થોભી નહીં જ શકો. કારણ કે અહા ! એવું આનંદમય છે એ જીવન ! વર્ણનાતીત, શબ્દાતીત

૧૩. શરણાનંદજીનું સાધક-પાથેય

સ્વામીજીના ઉપદેશમાં જે વસ્તુ ખાસ કરીને મનને ખૂબ સ્પર્શે છે તે છે ગૂઢ અને જટિલ શાસ્ત્રીય પારિભાષિક શબ્દો દ્વારા નહિ પરંતુ રોજબરોજ વપરાતી આમઆદમીના ભાષાનો પ્રયોગ કરી સત્યને સીધામાં સીધી ભાષામાં અને સરળ રીતે મૂકવું.

આ ઉપરાંત પૂ. સ્વામીજીના ઉપદેશોમાં એવું ઘણુંયે મળી આવે છે જેનો ઉપયોગ નિષ્ઠાવાન સાધક પોતાના રોજબરોજના જીવનમાં આસાનીથી કરી શકે. આ પ્રયોગો પણ બહુ સરળતાથી કોઈ પણ સાધક પોતાના જીવનમાં ઉતારી શકે તેવા છે. વળી આ પ્રયોગો સાર્વજનિક છે એ માટે કોઈ પણ માર્ગ અપનાવી ચૂકેલા સાધકે પણ પોતાના ગુરુનો ત્યાગ કરીને શ્રી શરણાનંદજીના શિષ્ય થવાની પૂર્વશરત પણ નથી. પૂ. શરણાનંદજીએ સાધકોને વ્યાપક જથ્થામાં અને વિવિધ સાધક-પાથેય બંધાવ્યું છે જેનો ઉપયોગ સાધક પોતાની સાધનામાં વિના સંકોચે કરી શકે તેમ છે. આમાંના આપણા રોજબરોજના જીવનમાં અનુભવાતા ભાવો અને તે સંબંધમાં મહારાજશ્રીની વાણી જોઈએ.

સુખ અને દુઃખ

દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં સુખની અને દુઃખની પરિસ્થિતિઓ આવે જ છે. દરેક પરિસ્થિતિ પ્રાકૃતિક ન્યાય માત્ર છે અને ન્યાય હંમેશા હિત માટે જ હોય છે. આથી દરેક પરિસ્થિતિનો પ્રસન્નતાથી સ્વીકાર કરવો જોઈએ એ વિધાયક જીવનનું દ્વાર ખોલશે.

બીજું પરિસ્થિતિ બદલવાનું બ્યર્થ ચિંતન ન કરવું, કારણ કે મનુષ્ય માત્ર પરિસ્થિતિનો ઉપયોગ કરવા માટે જ સમર્થ હોય છે.

જો સાધકના જીવનમાં સુખની પરિસ્થિતિ પ્રવર્તતી હોય તો એનો સદુપયોગ એ અન્યની સેવા. દુઃખભરી પરિસ્થિતિમાં જેનાથી અભાવ ઊભો થયો હોય એ

શરણાનંદજીનું સાધક-પાથેય ❁ ૯૯

ચાહતો ત્યાગ કરી અચાહ બની જવું.

દુઃખનો ભોગ ન કરવો અન્યથા વિષાદ જન્મશે, દુઃખનો તો પ્રભાવ જીવન પર પડવા દેવો તેથી જીવનમાં સમજણ અને જ્ઞાન ઊતરશે.

સત્ અને અસત્

સત્ એટલે શાશ્વત, નિત્ય, હંમેશનું, હરેક કાળે અને હરેક સ્થળે ઉપલબ્ધ, અપરિવર્તનશીલ. આને અનેક નામોથી ઓળખવામાં આવે છે. જેમાંનું એક નામ છે : ઈશ્વર.

અસત્ સત્થી વિપરીત છે. આથી એ ક્ષણિક, અમુક કાળ અને અમુક સ્થળમાં ભાસતું, સતત બદલાતું અને પરિવર્તનશીલ છે. આને જગત કહે છે, સંસાર કહે છે.

જીવનનો આધાર અસત્ એટલા માટે નથી બની શકતું કારણ કે એમાં કશું જ તો સ્થાયી નથી. એ તો બદલાવા કરે છે. આથી જ સંસારને સ્થાયી આધાર બનાવવાની આપણી સતત પ્રવૃત્તિમાંથી જ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. જીવનનો આધાર છે સત્, પરમેશ્વર.

સત્ મેળવવાની મધ્યામણ ન કરો; માત્ર અસત્નો ત્યાગ કરો એટલે સત્ની પ્રાપ્ત થઈ જશે, કારણ કે બન્ને યુગ્મપદ છે. જેવો અસત્નો ત્યાગ થશે કે એ જ ક્ષણે સત્ની અભિવ્યક્તિ થઈ જવાની.

સંકલ્પ-વિકલ્પ :

મનમાંથી દિવસ-રાત અનેક પ્રકારના સંકલ્પ-વિકલ્પ ઊઠતા જ રહે છે. તેમાં સૌથી મુખ્ય સંકલ્પ છે સંસાર દ્વારા સુખ ભોગનું પ્રલોભન. આને કારણે જ સંસાર નિત્ય પ્રવૃત્તિમગ્ન રહે છે.

એક સાધકે કાંઈ પણ કરતાં પહેલાં પોતાના સંકલ્પ સમજી લેવા જરૂરી છે.

જે સંકલ્પ કોઈને પણ અહિતકારી હોય તો તે નિરર્થક ગણી ત્યાગી દેવો. જે સર્વ હિતકારી સંકલ્પ આવશ્યક હોય અને આપણા સામર્થ્ય મુજબના હોય તેને પૂરા કરી નાખો.

જે સર્વહિતકારી તો હોય પણ તેમ છતાં આપણા સામર્થ્ય બહારના હોય તે પરમાત્માને સોંપી સાધકે નિર્ચિત બની જવું. એને માતા પ્રકૃતિ સમય પાકે આપોઆપ પૂરા કરશે.

૧૦૦ ❀ સાધકોના શરણાર્દ

સહજ સાધના માટે આશીર્વાદ

સર્વદા, હરહાલમાં શાંત તથા પ્રસન્ન રહો.

દરેક પ્રવૃત્તિ પૂજાની જેમ કરો. એ સેવા કર્યા બાદના નિવૃત્તિકાળમાં પ્રિયતમની પ્રિયતામાં ડૂબી એનું નિત્ય સ્મરણ જગાવો.

વ્યર્થ ચિંતન

જેમ ગંદી ખાળને સાફ કરતાં દુર્ગંધ અધિક વધી જાય છે, તે જ રીતે સાધક જ્યારે પ્રિયનું ચિંતન કરવા બેસે છે ત્યારે મનમાંથી વ્યર્થ ચિંતન નીકળી પડે છે અને વિચારોનું વાવાઝેડું ફૂંકાય છે. પરંતુ એનાથી સાધકે ગભરાવું નહીં, કારણ કે વ્યર્થ ચિંતન નાશ પામવા માટે જ પ્રગટ થાય છે.

સાધકનો પુરુષાર્થ

આસ્તિક સાધકનો પરમ પુરુષાર્થ છે પોતાના અનેક વિશ્વાસ એના એક વિશ્વાસમાં અને પોતાના અનેક સંબંધ એના એક સંબંધમાં અને પોતાના અનેક ચિંતન એના એક ચિંતનમાં વિલીન કરી દેવા.

સમર્પણ

સાધકે ના તો જગત પાસે કાંઈ માગવું કે ના તો જગતપતિ પાસે કાંઈ માગવું. માત્ર એમની ઇચ્છા જ આપણું જીવન બનો. 'વે જો ચાહે સો કરો' જેવી રીતે પાંદડું પવનની સત્તાથી ગતિશીલ રહે છે તે જ રીતે સાધકે પરમાત્માની સત્તાથી આંદોલિત થવું.

દાની

રોગી, વૃદ્ધ, બાળક અને વિરક્ત એ ચાર જ સંગ્રહિત સંપત્તિના અધિકારી છે. એમના માટે જ પ્રાપ્ત લક્ષ્મીનો સદ્વ્યય કરો.

સફળતા

સાધક માટે સફળતાની ફૂંચી છે વર્તમાનનો સદુપયોગ અને આગળ-પાછળના વ્યર્થ ચિંતનનો ત્યાગ.

કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય, યોગ્યતા તથા કાર્યસંબંધી આવશ્યક વસ્તુઓ તો આપમેળે પ્રાપ્ત થાય છે. એ માટે ખોટી ચિંતા સાધકે ક્યારેય ન કરવી.

પ્રત્યેક સાધકે અનુકૂળતા એટલે સુખ અને પ્રતિકૂળતા એટલે દુઃખ બનેનો

સદ્બુધ્ધિ યોગ કરવો. સુખમાં સામર્થ્ય અનુસાર સેવા કરવી અને દુઃખમાં સમજણપૂર્વક ત્યાગ. સાધકે એટલું જરૂર ધ્યાનમાં રાખવું કે વર્તમાન કર્તવ્યકર્મને બગાડી કોઈ પણ નવું સેવાકાર્ય હાથ ધરવું ન્યાયયુક્ત નથી.

દેહાભિમાન :

દેહાભિમાનથી મુક્ત થવાનો મહામંત્ર છે : દેહ આદિ બધી જ વસ્તુઓ અને પ્રાપ્ત સામર્થ્યને વિશ્વ ભગવાનની પૂજા સામગ્રી માનો. એને પોતા માટે ન માનો.

સેવાવસ્થામાં પ્રભુનિષ્ઠા વધુ તીવ્ર બને છે જેમ એક તૂટેલફૂટેલ ખંડેર જેવા મકાનમાં સૂર્યપ્રકાશ વધુ પ્રવેશે છે તેમ.

જો સાધક પોતાના શરીરની જેમ અન્યને ચાહતો થાય અને પોતાના શરીર પ્રતિ અન્ય પર કરે છે તેમ ન્યાય કરતો થાય તો ખૂબ જ સુગમતાથી સાધકનો શાગ ત્યાગમાં અને દેષ પ્રેમમાં પરિવર્તિત થઈ જાય છે.

કાર્યકુશળતા

જેમ લખવા માટે કલમને ગ્રહણ કરવામાં આવે છે અને લખવાનું સમાપ્ત થતાં એને યથાસ્થાને મૂકી દેવાય છે એ જ પ્રમાણે કાર્ય કરતી વખતે શરીરને ગ્રહણ કરવું અને કાર્ય પૂરું થયે એને એમને એમ ત્યાં ને ત્યાં સુરક્ષિત રાખી દેવું. સાધકનો દેહ વિશ્વની વિભૂતિ છે. એને વિશ્વને ભેટ ચડાવવાનો છે. પોતાના દુઃખથી દુઃખી થવું પશુતા છે, માનવતા નથી. સાધકે તો સુખીને જોઈ પ્રસન્ન થવું ને દુઃખીને જોઈ કરુણાવાન.

અધિકારરક્ષા

બીજાના અધિકારની રક્ષા કરવાથી પરસ્પરના સંબંધોમાં વિશ્વાસ અને સ્નેહનો સ્વતઃ ઉદય થાય છે. પોતાના અધિકારોનો ત્યાગ કરવાથી સાચા અર્થમાં સ્વાધીન જીવનની પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્વાધીનતા આવતાં જ જીવન પ્રેમથી પરિપૂર્ણ બની જાય છે. આવો પ્રેમી બંધાને પ્રિય લાગે છે અને તેની આવશ્યકતા સમગ્ર જગતને રહે છે.

સાધક સમાધાન

સાધકે સુખની આશા અને દુઃખના ભયને હંમેશાને માટે તિલાંજલિ આપવી તથા દુઃખી અને સુખી બન્ને જાતના માનવોમાં પરમાત્માનું દર્શન કરવું અને

કરુણા અને પ્રસન્નતાપૂર્વક તેમની સાથે વર્તવું. અંદરથી સાધકે પરમાત્માની પ્રીતિ બની જગતમાં રહેવું. બધા જ પ્રશ્નોને હલ કરવાનો આ મહામંત્ર છે.

અશાંતિ

શાંતિનો ભંગ થાય છે ત્રણ કારણે (૧) અનાવશ્યક કાર્યના ચિંતનથી (૨) આવશ્યક કર્મ ન કરવાથી અને (૩) કરેલ કર્મમાં ફલાસક્તિ રાખવાથી.

નિર્દેશ :

ન આપો - વ્યક્તિ વિશે અભિપ્રાય

ન તોળો - ક્ષણ પર ચુકાદો

ન કરો - પરિસ્થિતિની ફરિયાદ

સાધકે વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ અને ક્ષમા રાખવાં, ક્ષણ પ્રત્યે શરણાગતિનો ભાવ રાખવો અને પરિસ્થિતિનો ભક્તિભાવે સ્વીકાર કરવો.

રોગ અવસ્થા

જે વેશમાં એ બહુરૂપી પધારે એની સેવા કરો, પૂજા કરો. એ રીતે રોગના રૂપમાં પણ પ્યારા પરમાત્મા જ છે, બીજું કોઈ નથી. દેહ ક્ષણભંગુર છે એ સત્ય સાધકને યાદ કરાવવા માટે જ પ્રભુ રોગનું આ ધારણ કરીને પધારે છે.

વળી રોગ પ્રાકૃતિક તપ પણ છે. રોગની અવસ્થામાં શાંત, પ્રસન્ન તથા નિર્ભય રહેવું કારણ કે રોગ પ્રાણશક્તિ મજબૂત થાય ત્યારે આપમેળે ચાલ્યો જાય છે અને પ્રાણશક્તિને બળ તો જ પ્રાપ્ત થાય જો રોગી ચિત્તમાં પ્રસન્નતા રાખે અને હૃદયમાં નિર્ભયતા.

સાધકનો વાસ્તવિક કાર્યક્રમ

જગતમાં આપણો વાસ્તવિક કાર્યક્રમ શું છે તે આપણે ભૂલી ગયા છીએ. વાસ્તવિક કાર્યક્રમ છે મમતા (મારાપણું) અને કામનાઓ (ઇચ્છાઓ)ની ત્યાગ કરી ઈશ્વર સાથે આત્મીયતા અપનાવવી. કારણ કે આ આત્મીયતામાં જ જીવનની પૂર્ણતા છે.

પરમાત્માની પ્રિયતાનું પ્રવૃત્તિના સમયનું ક્રિયાત્મક સ્વરૂપ સેવા છે. પરમાત્માની પ્રિયતાની નિવૃત્તિના સમયનું શાંત સ્વરૂપ મધુર સ્મૃતિ છે તથા પરમાત્માની પ્રિયતાનું વિવેકાત્મક સ્વરૂપ મમતા તથા કામનાનો ત્યાગ છે. શરણાગત સાધકે પોતાના બધા જ સંકલ્પો ઈશ્વરસંકલ્પમાં વિલીન કરી દેવાના છે.

શરીર વિશે

શરીર તો છે વાસ્તવમાં જગતની સેવા-નિધિ. એની રક્ષા કરીએ એ તેની પૂજા છે, પરંતુ તેની મમતા બાંધી એની માવજતમાં જ રચ્યાપચ્યા રહીએ એ ભૂલ છે.

શરીરમાં ડુંબે ડુંબે રોગ છુપાયેલા હોવાથી એ અનેક વ્યાધિઓનું ઘર છે. બીજા રીતે જોઈએ તો શરીર વિશ્વરૂપી મહાસાગરની એક લહેર છે. તેને વિશ્વને સમર્પિત કરીશું તો જ શરીરથી છુટકારો મળશે. આથી જ ક્રિયાત્મક સેવા સાધક માટે મહત્ત્વની છે. જે કાંઈ વર્તમાન પૂજાસેવાના રૂપમાં મળે તેની શરીરરૂપી દીપથી યથાશક્તિ આરતી ઉતારવી.

રોજબરોજના જીવનમાં સાધના :

કોઈ પણ સાધક માટે જીવન બે સ્તર પર જવાય છે; એક તો બહારના જગતમાં જીવાતું જીવન અને બીજું આંતરિક રીતે અંદર જીવાતું જીવન. શરણાનંદજી મહારાજ આ બન્ને વિશ્વમાં કેવી રીતે જીવવું તેની સ્પષ્ટ વ્યવહારુમાર્ગ સાધકોને દર્શાવે છે.

(અ) સાધકે જગત સાથે કેમ જીવવું ?

મહારાજશ્રી નિર્દેશ આપે છે કે શરીર પંચમહાભૂતોનું બનેલું છે અને જગત પણ પંચમહાભૂતોનું બનેલું છે. આમ સાધકનું શરીર સંસારની સેવાનિધિ છે. સાધકે જગત પ્રત્યે સેવા, આદર અને પ્રેમથી જીવવું.

(બ) સાધકે પોતા સાથે કેમ જીવવું ?

આ માટે મહારાજશ્રીનાં ત્રણ સૂત્રો ખૂબ કામ લાગે છે.

(i) અહીં મારું કાંઈ જ નથી - મેરા કુછ ભી નહીં હૈ

(ii) મને કાંઈ જોઈતું નથી - મુઝે કુછ નહીં ચાહિયે

(iii) હું કાંઈ જ નથી - મૈં કુછ ભી નહીં હૂં

ભાષાનો પ્રયોગ કરીને ઉપરનાં સૂત્રો અમલમાં મૂકવા માટે

(i) સૂત્ર સાધકને પોતાની જાતને 'અર્કિયન' બનવા પ્રેરે છે.

(ii) સૂત્ર સાધકને 'અચાહ' બનવા પ્રેરે છે.

(iii) સૂત્ર સાધકને 'શરણાગત' બનવા પ્રેરે છે.

આમ ત્રણ, જગત માટેના સેવા, આદર અને પ્રેમ તથા ત્રણ, પોતા માટેના અર્કિયન, અચાહ અને શરણાગત ભાવ સ્વીકારી સાધક શાંતિ, મુક્તિ અને

ભક્તિ પામી શકશે.

પરમાત્માને રસ મળે

પૂ. શરણાનંદજી જીવનના નિયોડરૂપી એક દર્શન આપે છે કે "પ્રેમનું દાન માત્ર માનવ જ કરી શકે અને પ્રેમનું પાન માત્ર પ્રભુ જ કરી શકે" આથી સાધકે જીવન એવું જીવવું જેથી પરમાત્માને રસ મળે.

આ માટેનાં સાધના સોપાન મહારાજશ્રી આમ સૂચવે છે

(i) ભક્ત સૌ પ્રથમ એ પરમાત્માના મહિમામાં અવિચલ શ્રદ્ધા કરે છે.

(ii) આ અવિચલ શ્રદ્ધાથી ભક્તનો પરમાત્મા જોડે નિત્યસંબંધ થાય છે.

(iii) નિત્ય સંબંધ સ્થાપિત થતાં જ ભક્તના હૃદયમાં સ્વતઃ પરમાત્માની મધુર સ્મૃતિ પ્રગટી ઊઠે છે.

(iv) ભક્ત જ્યારે અખંડ રીતે પરમાત્માની મધુર સ્મૃતિમાં ડૂબે છે ત્યારે પરમાત્માને રસ મળે છે અને પરમાત્મા ભક્ત પર ન્યોચાવર થઈ જાય છે ને ભક્ત પરમાત્મા પર.

આ પ્રેમરસની પ્રાપ્તિ માટે જ પરમાત્માએ માનવનું સર્જન કર્યું છે.

૧૪. અમૃતસંચય

- (૧) પ્રેમકી અભિવ્યક્તિ મેં હી કામકા નાશ હૈ.
- (૨) પ્રેમ પ્રેમાસ્પદા કા સ્વભાવ ઔર પ્રેમી કા જીવન હૈ.
- (૩) પ્રેમ ક્ષાતિ, પૂર્તિ, નિવૃત્તિ સે રહિત હૈ. પ્રેમ સ્વરૂપ સે દિવ્ય, ચિન્મય, નિત્ય હૈ.
- (૪) પ્રેમ સે અતિરિક્ત ઔર કુછ પ્રાપ્તવ્ય નહીં હૈ.
- (૫) અનંત શક્તિ સે ઉદ્ભૂત પ્રેમ કી પવિત્ર ધારા અનંત શક્તિ મેં હી વિલીન હોતી હૈ.
- (૬) પ્રેમ-રૂપ સૂર્ય કે ઉદય હોને સે મોહ-રૂપ અંધકાર મિટ જાતા હૈ.
- (૭) પ્રેમસે ઇચ્છાઓંકી નિવૃત્તિ ઔર મોહસે ઇચ્છાઓંકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ.
- (૮) પ્રેમ અપને સે, મોહ શરીર સે હોતા હૈ.
- (૯) પ્રેમ એક સે, મોહ અનેક સે હોતા હૈ.
- (૧૦) પ્રેમ કે ઉદય હોતે હી વિષય-વિકાર મિટ જાતે હૈં.
- (૧૧) સંસાર ઉસીકો પ્યાર કરતા હૈં, જો સંસાર કે કામ આતા હૈ.
- (૧૨) સંસાર કે કામ વહી પ્રાણી આતા હૈ, જો સબ પ્રકાર સે ભગવાન કા હો જાતા હૈ.
- (૧૩) સંસાર કી ઘસતા મન સે નિકાલ દો, યહી ત્યાગ હૈ.
- (૧૪) સંસાર સે અપના મૂલ્ય બઢા લો, યહી તપ હૈ.
- (૧૫) અપની પ્રસન્નતા કે લિયે કિસી અન્યકી ઓર મત દેખો, યહી મુક્તિ હૈ.
- (૧૬) ગુણ ઔર દોષ કે રહતે હુએ પ્રેમ નહીં હોતા.
- (૧૭) જિન્હેં ખ્યાતિ સન્માન ચાહિયે, ઉન્હેં ઉદારતા દેકર વે સમસ્ત જગ કા પૂજ્ય બના દેતે હૈં.
- (૧૮) જિન્હેં મુક્તિ ચાહિયે, ઉન્હેં વે જ્ઞાન દેકર મુક્ત કર દેતે હૈં.

- (૧૯) જિન્હેં શાંતિ, મુક્તિ આદિ સબ પ્યારી લગે વે હી પ્રેમ પાતે હૈં.
- (૨૦) જો અપને મેં ભગવાનકી સ્થાપના કરતા હૈ વહ જિજ્ઞાસુ હૈ.
- (૨૧) જો અપને કો ભગવાન કે આગે સમર્પિત કર દેતા હૈ, વહ ભક્ત હૈ.
- (૨૨) જ્ઞાન મેં જીવ બ્રહ્મ કે સ્તર પર જાતા હૈ, ભક્તિ મેં બ્રહ્મ જીવ કે સ્તર પર આતા હૈ.
- (૨૩) મન, વાણી, કર્મ સે બૂરાઈ રહિત હોને પર કર્તવ્ય પથ સિદ્ધ હો જાતા હૈ.
- (૨૪) મેરા કુછ નહીં હૈ, મુઝે કુછ નહીં ચાહિયે, મુઝે અપને લિયે કુછ નહીં કરના હૈ. યાનિ અર્કિચન, અચાહ ઔર અપ્રયત્ન હોને સે વિચાર પથ સિદ્ધ હો જાતા હૈ.
- (૨૫) પ્રભુસે ભિન્ન કોઈ અપના હૈ નહીં, હો સક્તા નહીં, હોગા નહીં. ઈસ બાત કે માનને સે વિશ્વાસ પથ સિદ્ધ હો જાતા હૈ.
- (૨૬) કર્તવ્ય પથકી સિદ્ધિ સે ધર્માત્મા, વિચાર પથકી સિદ્ધિ એ જીવન-મુક્તિ ઔર વિશ્વાસ પથકી સિદ્ધિસે પ્રેમી હોકર આપકો વહી જીવન મિલેગા, જો કિસી ભી ઋષિ-મુનિ, પીર-પેગમ્બર કો મિલા હૈ.
- (૨૭) સંસાર ક્યા હૈ ? ભગવાન સે મિલવેનીકી ટ્રેનિંગ. જો સંસાર મેં ઠીક સે રહ લેતા હૈ, ઢંગ સે રહ લેતા હૈ, વહ ભગવાનસે અચ્છી તરહ મિલ શક્તા હૈ.
- (૨૮) જો બીત ગયા ઉસે ભૂલ જાઓ. આને વાલા કલ તુમહારે અધિકાર કે બાહર હૈ. કેવલ વર્તમાન કો સુધારો, કહીં યહ ભણ ભી વ્યર્થ ન બીત જાય !
- (૨૯) અપને કો પ્રભુકી મરજી પર છોડ દો ઔર સંસાર કી મરજી પર શરીર કો ફિર દેખો, જીવન કી કૌન સી સમસ્યા શેષ રહ જાતી હૈ !
- (૩૦) મનુષ્ય કે વ્યક્તિત્વ મેં જગત કા આકર્ષણ, સત્ય કી જિજ્ઞાસા ઔર પરમ પ્રેમકી પ્યાસ રહતી હૈ. નાશવાન કા આકર્ષણ ભૂલજનિત હૈ. ઈસલિયે વહ મિટ જાતા હૈ, જિજ્ઞાસા સત્ય કી હૈ, ઈસલિયે ઉસકી પૂર્તિ હોતી હૈ, પ્રેમાસ્પદ સદા વિદ્યમાન હૈ. ઈસલિયે પ્રેમ રસકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ.
- (૩૧) મેં કૌન હૂં ? - તુમ સાધક હો, સતસંગ તુમહારા સ્વભાવ હૈ.
- (૩૨) સતસંગ ક્યા હૈ ? - જીવન કે સત્ય કો સ્વીકાર કરના.
- (૩૩) સત્ય ક્યા હૈ ? - બૂરાઈ રહિત હોના - કર્તવ્ય ક્ષેત્ર કા સત્ય હૈ.

- (૨) અચાહ હોના - વિચાર ક્ષેત્ર કા સત્ય હૈ.
- (૩) આત્મીયતા સ્વીકાર કરના - વિશ્વાસ ક્ષેત્ર કા સત્ય હૈ.
- (૩૪) શાંતિ કેસે મિલે ? - ઉદાર હોકર સભી કે કામ આને સે, અચાહ હોકર અપને મેં સંતુષ્ટ હોને સે ઔર શરણાગત હોકર સમર્પિત હોને સે.
- (૩૫) બંધન કયા હૈ ઔર કેસે છૂટે ? - લેના ઔર દેના હી બંધન હૈ. લેના બંધ કરકે, દેના દે ડાલને પર બંધન જૈસી કોઈ ચીજ નહીં રહતી.
- (૩૬) સ્તુતિ કા કયા અર્થ હૈ ? - પ્રભુ કી મહિમા સ્વીકાર કરના.
- (૩૭) ઉપાસના કા કયા અર્થ હૈ ? - પ્રભુ કે સાથ આત્મીય સંબંધ સ્વીકાર કરના.
- (૩૮) પ્રાર્થના કયા હૈ ? - પ્રાર્થના હૈ પ્રભુ કે પ્રેમ કી આવશ્યકતા અનુભવ કરના, પ્રભુ પ્રેમકી ભૂખ જળાના.
- (૩૯) સંસાર મેં સંસાર કે લિએ રહો, અપને લિએ સંસાર કી આશા કરના સચ્ચાઈ સે દૂર હોના હૈ.
- (૪૦) નિશ્ચિંતતા કેસે આતી હૈ ? - સબ કુછ પરમાત્મા કો સોંપને સે, સભી કે પ્રતિ સદ્ભાવ રખને સે.
- (૪૧) રોગ પર વહી વિજય પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ, જો શરીરસે અસંગતિ કા અનુભવ કર લેતા હૈ.
- (૪૨) સત્ય પ્રાપ્તિ કે લિએ ભવિષ્ય કી આશા મત કરો.
- (૪૩) અનુકૂલતા કી આશા તથા પ્રતિકૂલતા કા ભય મત કરો.
- (૪૪) થોડે થોડે સમય કે બાદ હૃદય સે પ્રેમપાત્ર કો પુકાર કરો.
- (૪૫) ભૂતકાલ કી સભી ઘટનાઓનો ભૂલ જાઓ.
- (૪૬) વ્યક્તિત્વ કી ગુલામી સે સત્ય નહીં મિલતા.
- (૪૭) વર્તમાન કા સદુપયોગ હી વિકાસ કા મૂલ હૈ.
- (૪૮) જો કિસીકા બૂરા નહીં ચાહતા ઊસે સબકુછ મિલ જાતા હૈ.
- (૪૯) જો દુસરો કો ભય દેતા હૈ વહી ભયભીત રહતા હૈ.
- (૫૦) સુખ ઉંસીકા દાસ હૈ જો સુખ કા દાસ નહીં.
- (૫૧) ઉદારતા, કરુણા તથા પ્રસન્નતા કી જનની હૈ.

૧૫. મહાપ્રસ્થાન

એ કાંઈ આકસ્મિક ઘટના નથી કે માનવસેવા સંઘની સ્થાપના પૂ. શરણાનંદજીએ વૃંદાવનની પવિત્ર ભૂમિ પર કરી. માનવતાનું આવું સંપૂર્ણ દર્શન વૃંદાવનની પવિત્ર પ્રેમભૂમિ સિવાય અન્યત્ર ક્યાં સંભવ હોય ભલા ?

પરમાત્મા પ્રત્યે સ્વામીજીનો અનન્ય સંજાભાવ હતો જેની લાજ રાખવા તેમના પ્યારા સંજાએ પણ એમના સમગ્ર જીવનકાળ ને અંતિમ ક્ષણો સુધી સ્વામીજી પર પરમ પ્રેમની વર્ષા કરી. સ્વામીજી તો પોતા માટે હંમેશાં કહેતા કે, “હું તો કીડા-કદૂક (રમવાનો દડો) છું. કિશોરીજી અને શ્યામસુંદરનો. બન્ને મારી સાથે કીડા કરતાં આ જગતરૂપી અનંત કીડા-ગેલ-લીલા કરે છે. પરંતુ તેમ કરતાં બન્નેની નજર તો રહે છે મારા જ ઉપર. સ્વામીજી સાથે જ યુગલ સરકારના કૃપાપાત્ર હતા.

સ્વામીજીની મહાસમાધિ તથાગત બુદ્ધની મહાસમાધિની યાદ તાજી કરે છે. ભગવાન તથાગતે કુશીનગરના સંઘન શાલ વૃક્ષો વચ્ચે મહાસમાધિની વેળાએ એકાન્તિત ભિક્ષુ-સમુદાયને ઉદ્દેશીને કહેલું કે, “ભિક્ષુઓ ! જે કાંઈ પ્રશ્ન પૂછવો હોય, પૂછી લો. હું હજુ આ શરીરમાં છું, પછી ના કહેતા કે અરે ! આ તો પૂછવાનું રહી ગયું.”

વિરહની વેદનાથી વ્યાકુળ ભિક્ષુઓ અવાક ઊભા રહ્યા; તેઓ કાંઈ જ બોલી શકવા કદાચ અસમર્થ હતા અથવા તો પ્રગાઢ મૌનથી ઘેરાયેલ વાતાવરણનો શાંતિભંગ કરવો કદાચ તેમના ગુરુપ્રેમી ચિત્તને અનુચિત લાગ્યો હશે. ત્યારે પરમ કૃપાવાન તથાગત સ્વયં બોલી ઊઠ્યા, “હે ભિક્ષુઓ ! એક ગુરુની જેમ નહીં પરંતુ એક તમારા સન્નિવરની જેમ હું તમને કહું છું તે સાંભળો. હવે પછી તો આ જે આકાશ છે તે તમારો ચંદરવો થશે; આ વૃક્ષલતા તમારાં નિવાસસ્થળ થશે અને સમસ્ત માનવતા તમારી વિહારભૂમિ થશે.” થોડા અટકીને તથાગત ફરીથી બોલી ઊઠ્યા, “મેં ક્યારેય નથી કોઈ શિષ્ય બનાવ્યો કે નથી ક્યાંય કોઈ મેં સંઘ સ્થાપિત કર્યો.” પછી જાણે દિવ્ય સ્મૃતિના ઉન્નાદમાં તથાગત બોલ્યા કે, “તમે બધા કોણ

છો ? અહીં શા માટે એકત્ર થયા છો ?” આમ કહીને એમણે મહાયાનની મહાસ્મૃતિમાં સંવરણ કર્યું જેને જગતે ‘નિર્વાણ’ નામે જાણ્યું.

તથાગતનું એ આશ્વાસન શ્રીકૃષ્ણના “સંભવામિ યુગે યુગે”ની પ્રતિગુજ છે કે “જ્યાં સુધી આ પૃથ્વીના પટ પર એક પણ દુઃખી માનવી શેષ હશે હું થોડોક વિરામ લઈ પુનઃ પુનઃ તેમની વચ્ચે આવતો રહીશ; આવતો જ રહીશ.” પૂ. સ્વામીજી આવી જ દિવ્ય શૃંગવાની એક કડી છે એ તેમની મહાપ્રસ્થાનની ઘટના સ્પષ્ટપણે સાધકોને સૂચવે છે.

શરણાનંદજી મહારાજે પોતાનું સમગ્ર જીવન માનવજાતના આત્મિક કલ્યાણ માટે હોમી દીધું. પોતાના જીવન અને આચરણ દ્વારા તેમણે માનવજીવનનું સર્વોત્તમ ચિત્રણ આ રીતે કર્યું :

શરીર વિશ્વને કામ આવી જાય (સેવા)

અહમ્ અભિમાન શૂન્ય થઈ જાય (ત્યાગ)

અને દૃઢય પરમ પ્રેમથી પરિપૂર્ણ થઈ જાય (પ્રેમ)

તેમણે આ આદર્શને પોતાના જીવનથી તો મૂર્તિમંત્ર કરી બતાવ્યો પરંતુ તેમના મહાપ્રયાણ દ્વારા પણ તેમણે સમગ્ર વિશ્વને આ જ પાઠ ભણાવ્યો.

જ્યારે એમને એ ખ્યાલ આવી ગયો કે હવે તેમનું શરીર સંસારની સેવા કરી શકે તેવું નથી રહ્યું ત્યારે એ શરીરને ત્યાગવાનો સમય, તિથિ અને વિધિ પણ તેમણે મનોમન નક્કી કરી લીધાં. સ્વામીજીએ મહાસમાધિ માટે કયો દિવસ નક્કી કર્યો તે તમે જાણો છો ? એ દિવસ જ એમના પરની અનંતની અદ્ભુત કૃપાનો સૂચક છે અને તેમની પરમ સ્વાધીન સ્થિતિને દર્શાવનારો પણ છે. એમના મહાસમાધિ દિવસે વિશ્વના બધા જ મુખ્ય ધર્મોના પવિત્ર ઉત્સવો હતા. એક તો તે દિવસે પવિત્ર મોક્ષદા એકાદશી હતી. બીજું તે દિવસે ગીતાજયંતી પણ હતી. સાથે કીસમસ અને બકરીઈદ પણ હતાં અને વળી તે માનવ સેવાસંઘનો સ્થાપના દિવસ પણ હતો. કેવો અલૌકિક દિવસ હતો એ ૧૯૭૪ની ૨૫ ડિસેમ્બરનો જે જાણે બધા જ ધર્મોના સંગમ અને સમન્વયનો દિવસ હતો.

આ મહાસમાધિનો દિવસ નક્કી કરી તેમણે અંતિમ ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો તે છેક અંતિમ ક્ષણો સુધી. તેઓ પોતાના પ્રિયજનો સાથે અવિરત સત્સંગ કરતા જ રહ્યા. તેમને પડતી શારીરિક પીડાને જોઈ સત્સંગીઓ ચિરાયેલા દૃઢયે તેમને સતત વિનવતા રહ્યા, “સ્વામીજી, હવે નહિ બોલતા, આપને બહુ કષ્ટ પડે છે. સ્વામીજી, અમારાથી નથી જોઈ શકાતું.” સ્વામીજી ત્યારે કરુણાથી વ્યાપ્ત કંઠે, કરુણાસાગર સાધકોના શરણાનંદજીએ ઉદ્દગાર કાઢી કહ્યું, “કેમ રહું ચૂપ ? આનાથી વધુ શું છે આ શરીરનો ઉપયોગ ?” તેઓ આમ જ અંતિમ ઘડી સુધી

સત્સંગ કરતા રહ્યા. આ રહ્યાં એ અંતિમ સત્સંગ અને અંતિમ વાક્યો.

(૧) હું ત્રિકાળમાંયે શરીર નથી.

(૨) શરીરના નાશથી મને દુઃખ નહિ થાય, હું ખૂબ આનંદમાં રહીશ.

(૩) હવે તો વચ્ચેની આ ઉપાધિ (શરીર) મટી જવાની તેથી ભક્ત અને ભગવાનના મિલનનો અનંત આનંદ રહેશે. આથી આ શરીર છૂટ્યા બાદ ન તો શોકસભાઓ ભરજો કે ન તો સત્સંગ સમારોહનું આયોજન કરજો.

(૪) મારા મૃત્યુ બાદ શરીરને સજાવીને તેની પાલખીયાત્રા કાઢવાની નથી. હું ક્રાંતિકારી સંન્યાસી છું. તમે લોકો વિધિ-વિધાનમાં ન પડતાં. કુટિયામાંથી મારું પારિવ શરીર કાઢીને સામેના આંગણમાં ચિતા પર ચડાવીને તેને ભસ્મ કરી દેજો. તેમાંથી જે ઘાસ ઊગશે તે મૂક પશુઓનો ચારો બનશે.

(૫) સમાધિસ્થળ પર કોઈ પ્રતીક ચિહ્ન ન બનાવતાં. ત્યાં ફૂલ પણ નહીં ચડાવતા.

(૬) જુઓ, સાધનોનો ક્યારેય નાશ થતો નથી. આથી સેવા, ત્યાગ તથા પ્રેમનું વ્રત વ્યાપક બની જનસમાજમાં ફેલાશે.

(૭) જેને પણ આ શરીરની સેવા કરવામાં રુચિ છે તેઓ માનવ સેવા સંઘની સેવા કરે. એ જ મારું શરીર છે અને તે હંમેશા માટે રહેશે.

(૮) જે લોકો મને પ્રેમ કરે છે તેઓ ભગવાનને પ્રેમ કરે છે કેમકે ભગવદ્ પ્રેમ મારું જીવન છે.

(૯) જે લોકો ભગવદ્ વિશ્વાસની જગાએ પોતાના વ્યક્તિત્વનો વિશ્વાસ આપે છે અને જેઓ ભગવદ્ સંબંધને બદલે પોતાનો સંબંધ જોડી દે છે તેઓ મહાઅનર્થ કરે છે.

(૧૦) અહીં સિવાય પરમાત્મા બીજું કંઈ જ નથી; કંઈ જ નથી; કંઈ જ નથી.

(૧૧) ભક્ત જગતની વિવિધતાની અંદર અવ્યક્ત નિત્ય પ્રેમતત્ત્વને જોનારા આ એકત્વદર્શી સંત કહ્યું : (ક) કોઈ પારકું નથી - આ ધર્મનો મંત્ર છે. (ખ) કોઈ બીજું નથી - આ પ્રેમનો મંત્ર છે.

(૧૨) પ્રિય સાધકો, આ સત્યને માનો - એકમાત્ર સર્વ સમર્થ પ્રભુ જ તમારા પોતાના છે. તેના થઈને રહો અને તેનું જ કામ કરો અને જો તેમ કરશો તો આ સદ્ગુરુનું આશીર્વાચન છે કે એમનામાં જ તમારો નિત્ય નિવાસ રહેશે.

એમના અંતિમ ઉદ્દગાર હતા આ : “યા અલ્લાહ ! આ ખુદા ! કોઈ પણ એવું ન સમજે કે શરણાનંદનો કોઈ મજહબ કે સંપ્રદાય છે. જે ખુદાનો છે તે જ શરણાનંદનો છે. માનવ સેવા સંઘ માનવમાત્રનો છે. એટલા માટે જ કહ્યું છું

કે સંઘની સેવા કરજો.

મैं અમર હૂં યાર ! અબ મેરા યે શરીર ન રહેગા પર મેરે તો અનેક શરીર હૈ ઉનમैं મિલતા રહૂંગા. ગુરુ મરતા નહીં હૈ ક્યોંકિ ગુરુ શરીર થોડે હી હૈ ! વહ તો અમરતત્ત્વ હૈ.

ગુરુસે, પ્રભુસે કભી વિયોગ નહીં હોતા. જિસસે વિયોગ હોતા હૈ વહ ગુરુ નહીં હૈ. વિચારશીલ કે એક નહીં અનેક શરીર હૈ. અતઃ શોક ભય મત કરનાં, મેરી વિદાઈ કા આદર કરના. સાધ્યસે આપ સાધકોં કે લિયે સહને કી શક્તિ માંગતા હૂં, આપ સાધકોં કે લિયે નિર્ભયતા માંગતા હૂં, આપ લોગોં કે લિયે પ્રભુ-વિશ્વાસ માંગતા હૂં. મુઝસે બડા ભિખારી ઔર કીન હોગા ?

જય પ્રભુ ! જય પ્રભુ !! જય જય પ્રભુ !!! તુમને સબ કુછ દિયા, સબ કુછ દિયા, બિના માંગે દિયા. હમ સભી ઉદાર હો જાયે તુમહારી ઉદારતા પા કર. હમ સભી સ્વાધીન હો જાયે તુમહારી સ્વાધીનતા પાકર, હમ સભી પ્રેમી હો જાયે તુમહારે પ્રેમ કો અપનાકર.

તેઓ અંત ઘડી સુધી પ્રિયજનો સાથે સત્સંગ કરતાં જ રહ્યા. પછી “પીર હરો હરિ ! પીર હરો હરિ !” ના સમવેત સૂરોમાં કરુણતાથી ગવાતા પોતાના પ્રિય કીર્તનને સાંભળતાં સાંભળતાં પોતાના પરમસખા શ્યામસુંદરને ચિરંતન મળવા તેઓએ મહાસમાધિમાં પ્રવેશ કર્યો. પોતાનો નશ્વર દેહ છોડીને તેઓ માનવ સેવાસંઘ રૂપે અમર થઈ ગયા.

તેમની અંતિમ ઇચ્છા મુજબ ત્યાં કોઈ સ્મારક નથી બનાવાયું કે નથી કોઈ તેમની પ્રતિમા બેસાડવામાં આવી. તેમનાં અસ્થિકુલો પર એમની અંતિમ ઇચ્છા મુજબ હરિને પ્રિય શ્યામ તુલસીનાં દળ વાવવામાં આવ્યાં છે. બાજુમાં જ જ્યાં તેઓ સત્સંગ કરતા તે સ્મૃતિર્ષદ છે.

એ અતિ પાવન તીર્થની તીર્થયાત્રાએ જવાની મારી ઇચ્છા પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ પૂરી કરી ત્યારે શ્યામ તુલસીના ક્યારાઓની ફરતી પ્રદક્ષિણા કરતાં મૈં નતમસ્તકે અને ભીની આંખે સાધના જગતના અફાટ મહાસાગરમાં દીવાદાંડી સમાન પ્રકાશ “સાધકોના શરણાનંદ”ને જગત સમસ્તના સાધકો વતી શત્રુ કોટિ પ્રણામ કર્યાં. એમના એકાંતની પાઠશાળાના મૌન પાકો દ્વારા પ્રગટેલી શ્રુતિવાણીને એમની કલ કલ વહેતી જાહનવી યુગો સુધી પૃથ્વીપટને પાવન કરતી રહેશે અને સાધક હૃદયની મૂંઝવણો તથા જિજ્ઞાસાઓને તૃપ્ત કરતી રહેશે. એમનો નિર્મળ જ્ઞાનનો અખંડ દીપ સદાય સાધક હૃદયના અંધકારને અજવાળશે અને સંદેશ આપશે, “મેરે પ્રિય સાધકોં ! સેવા, ત્યાગ ઔર પ્રેમ કો અપના કે જાન લો કિ માનવતા મૈં હી પૂર્ણતા નિહિત હૈ.”